

Ára: 1250 Ft

Megóvjuk és javítjuk az emberek egészségét világszerte

Az 1839-ben alapított B. Braun világszerte 64 országban 64 ezer munkatárs szakértelmével szolgálja az egészségügyi ellátórendszert. A cégcsoport Magyarországon több mint 30 éve fejleszt, gyárt és értékesít egészségügyi termékeket, országos dialízishálózatában pedig vesebetegek kezelését végzi. A vállalatcsoport több mint 2600 munkatársával a magyarországi egészségügyi piac egyik legnagyobb szereplője.

B|BRAUN
SHARING EXPERTISE

www.bbraun.hu

MOZGÓ VILÁG

2023/9

9

MOZGÓ VILÁG

2023/9

Jávor Benedekkel a klímaválságról beszélget Jankovics Márton • Csepeli György eszszéje az orosz hisztériáról • Lázár Domokos tanulmánya az „okosautokráciáról” • Gerő Márton, Sik Endre és Surányi Ráchel összegzése a Nemzeti Lakógyűlésről • Vörös István versrészlete • Forgács Éva tanulmánya az Európai Iskoláról

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kőríz Imre • Majtényi László • Parászka Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • P. Szűcs Julianna • Vadas József • Vásárhelyi Mária • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A-Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Legutóbbi könyve: *Közeli jövőnk és a távoli jelen* (2021).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

FORGÁCS ÉVA 1947-ben született Budapesten. Művészettörténész. Legutóbbi műve: *Malevich and Interwar Modernism. Russian Art and the International of the Square*, Bloomsbury (2022).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERŐ MÁRTON 1980-ban született Budapesten. Szociológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának adjunktusa és a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének tudományos munkatársa.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezáráásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocskásd meg vétkeinket* (2018).

JANKOVICS MÁRTON 1985-ben született, a Prizma Filmművészeti folyóirat alapító szerkesztője. 2017 óta a 24.hu kulturális újságírója.

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versekről prózában* (2022).

LÁZÁR DOMOKOS 1989-ben született Mezőtúron. Jogász, szociológus. Az Eötvös Károly Intézet kutatója.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Bibó István és a 21. század* (2022).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÜCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagytotál* (2019).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

SIK ENDRE 1948-ban született Budapesten. Közgazdász, szociológus, egyetemi tanár, a Tárki vezető kutatója.

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóiőr. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SURÁNYI RÁCHEL 1987-ben született Budapesten. A Political Capital projektkoordinátora és elemző munkatársa. Szociológiából szerzett PhD-fokozatot, amelyben az Izraelben élő magyarok identifikációját és integrációját vizsgálta.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Él-e még Petőfi?* (2023).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Makai Mira munkái.

fonté
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

Jankovics Márton	3	A NER gatyá nélkül áll a tengerben <i>Beszélgetés Jávor Benedekkel</i>
Csepeli György	13	Az orosz hisztéria <i>Esszé</i>
Lázár Domokos	21	Kiút az „okosautokráciából” – első lépés: beidegződéseink kiidegelése <i>Tanulmány</i>
Gerő Márton – Sik Endre	36	Nemzeti Lakógyűlés <i>Tanulmány</i>
– Surányi Ráchel	51	Ellentétek feszültsége – Makai Mira munkáiról
Gárdonyi László	55	A megváltozott ember <i>Részlet a verses regényből</i>
Vörös István	61	A sokféle Európai Iskola <i>Tanulmány</i>
Forgács Éva		
Hónapló		
Dalos György	72	Szeszélyes nyár
Hargitai Miklós	75	Sziget fesztivál
Végel László	78	A gazdasági tigris a múlt ketrecében
Parászka Boróka	82	Rémmesék
Reflex		
Majtényi László	86	Az átragasztás és átfirkálás, avagy a hazug állam esete a vélemény szabadsággal
Révész Sándor	95	Végünk van? Volt elejünk?
Almási Miklós	109	Halálos játékok
-ról, -ről		
Pető Iván	114	Párhuzamos életrajzok
Kőríz Imre	118	Kis kisprózaszemle
Csepeli György	125	Fóliázott festő
Csengery Kristóf	128	Észak-fok, titok
Vadas József	130	A királynő acélkoronája
Stuber Andrea	135	Függőbeszéd
P. Szűcs Julianna	138	Ugyanaz – másképpen
Vásárhelyi Mária	142	Cirkusz makszimusz

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MÁZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2023/szeptember

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető) Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

A NER gatyá nélkül áll a tengerben

Jávor Benedekkel beszélget Jankovics Márton

– Emlékszik a pillanatra, amikor tudatosult önben, hogy ökológiai válság idején fogja leélni az életét?

– Nem tudok ilyen „aha-élményt” felidézni. Gyakorlatilag madárhatározókon meg Attenborough-filmeken nőttek fel, így nemcsak azzal szembesültem nagyon korán, hogy a Föld és a globális környezet milyen fantasztikus gazdagsággal rendelkezik, és milyen lenyűgöző az ökológiai rendszer, amelyben élünk. De azzal is, hogy ez a rendszer veszélyben van, folyamatosan károsodik, az emberi tevékenység egyre inkább aláássa a stabil működését. Biológia iránt érdeklődő gyerekként tehát kezdetektől tudatában voltam a válságnak. A helyzet súlyosságára persze menet közben döbbsentem rá, és ebből már emlékszem kitüntetett pillanatokra. Az 1992-es riói csúcsról szóló híreket például húszéves biológushallgatóként követtem, és akkor esett le, hogy nem pusztán szűk, szakmai-tudományos ügy, hogy mi zajlik az ökoszisztémában. Világossá vált számomra, hogy a mögöttes hajtóerők kívül esnek az ökológiatudomány körén. Ezek ugyanis társadalmi-gazdasági folyamatok következményei, ezért a megoldásuk is csak a társadalmi, gazdasági, politikai döntéshozatal erőterében születhet meg.

– Tehát itt fogant meg először „Jávor Benedek, a politikus” gondolata?

– Akkor még nem merült fel bennem, hogy politikával kellene foglalkoznom, de az igen, hogy ez a

probléma nem oldható meg pusztán a tudomány eszközeivel. Jávor Benedek, a politikus gondolata igazából később született meg. Az egyetemet követően maradtam a szakmában, ökológus kutatóként doktoráltam. A doktori disszertációmban viszont már azt vizsgáltam, hogy az emberi beavatkozás miként hat a természeti rendszerekre, hogyan alakítja át a belső felépítésüket. A konklúzió pedig az volt, hogy ezek a komplex rendszerek végtelenen leegyszerűsödnek a nagy nyomás alatt: csak a pusztá túléléshez szükséges elemi energiaáramlási, táplálkozási struktúrák maradnak meg, mert a természet ebben a szorongatott helyzetben nem engedheti meg magának a sokszínűség fenntartását. A kilencvenes évek végén elkezdtem egyetemen tanítani, egyúttal bekapcsolódtam a civil szervezetek munkájába, 2000-ben pedig Lányi Andrással és másokkal közösen megalapítottuk a Védegyeletet, onnantól civilként próbáltam elérni az ökológiai krízis kordában tartásához szükséges változtatásokat. Még mindig szakemberként, kutatóként, egyetemi oktatóként tekintettem magamra, de erősödött bennem az érzés, amit egyik kollégám, ifj. Zilinszky János fogalmazott meg találóan: ökológiatudománnyal foglalkozni egy széthulló világban kicsit olyan, mint ablakokat mosni a Titanicon.

– A tiszta ablakok kellene az előre látáshoz.

– Természetesen, de amikor süllyed a hajó, akkor nem lehet nem a süllyedéssel foglalkozni. A hasonlat persze kicsit sántít, mert valójában a süllyedést is csak akkor tudjuk megakadályozni, ha megértjük az okait. Hol kaptunk léket, merre vannak a hajótestben a vízzáró rekeszek, és azok miért nem tartják vissza a beáramló vizet? Ha tehát leállunk a rendkívül összetett globális ökoszisztéma kutatásával, amiből még mindig nagyon keveset értünk, akkor a hatékony megoldásokat sem tudjuk megtalálni.

– *Ezért sorsdöntő a politikai meggyőző erő. Tegyük fel, hogy pontosan értjük a süllyedés okait és azt is, mi lenne a megoldás. De hogyan győzzük meg minderről az utasokat, a legénységet és magát a kapitányt?*

4

– Ez kulcskérdés, részben ezért kezdtem tanítani a Pázmány jogi karán, ahol tizenhat évig voltam oktató. Nem ökológus szakembereket képeztünk, hanem jogászoknak próbáltuk a fejébe ültetni, hogy baj van, és hogy ezzel nekik is foglalkozniuk kell. Nem az volt a cél, hogy mélyebben elmagyarázzuk a talajvízszint-süllyedés homoki gyepekre gyakorolt következményeit a Duna–Tisza közén, hanem az, hogy a leendő jogalkotók, jogalkalmazók számára bemutassuk: van egy tágabb kontextusa annak a buroknak, amiben pályájuk során majd működnék és döntéseket hoznak. És hogy a jog bármelyik területével foglalkozik is valaki, nem lehet figyelmen kívül hagyni az egyre súlyosbodó globális környezeti válságot, ami keretezi az emberi társadalom működését.

– *Mekkora nyitottságot tapasztalt a hallgatóktól, akik a bolygó megmen-*

*tésénél azért szerényebb karriercélok-
kal szoktak érkezni a jogi karra?*

– Nyilván volt, aki a háta közepére sem kívánta, és csak túl akarta élni a kötelező környezetvédelmi tárgyat, de amúgy meglepően nagy érdeklődést tapasztaltunk. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a kötelező tárgyakon túl a legkülönbözőbb témákban tarthattam speciálkollégiumokat, kutatószemináriumokat – környezeti etika és filozófia, vallások és ökológia, civil szervezetek szerepe az ökológiai aktivizmusban –, és ezekre már azok a hallgatók jelentkeztek, akikben megvolt a nyitottság. Volt olyan fordítószeminárium, amelynek eredményei megjelentek publikált kötetekben is, sőt, az egyik posztgraduális hallgatóm szakdolgozata tulajdonképpen átment a parlamenten. A tiszai ciánszennyezést követően Magyarországon is felerősödtek az aggodalmak, hogy a cianidos aranybányászati technológia mekkora kockázatot jelent a Kárpát-medence számára. Nemcsak a technológia romániai betiltására irányultak erőfeszítések, de fölmerült a veszélye annak is, hogy ilyen cianidos technológiával megindulhat az aranybányászati tevékenység akár a Börzsönyben vagy a Mátrában is. A szakdolgozó hallgatómmal közösen készítettünk törvénytervezetet a cianidtechnológia magyarországi betiltásáról, ami végül nem önálló törvényjavaslatként került az Országgyűlés elé, de a lényege beépült a bányászati törvény módosításába. Hozzáteszem, mind az öt párt támogatásával.

– *Ma már szinte politikai sci-fi kategória, hogy létezhetnek ilyen „nemzetegyesítő” ügyek.*

– Ez egy elsüllyedt világ. De volt idő, amikor még le tudott ülni egy asztalhoz az MSZP, az SZDSZ, a Fidesz, az MDF és a KDNP.

– *Pedig azok sem voltak éppen békeévek.*

– Mégis akadtak pillanatok, amikor úgy tűnt, hogy a politika tud a normalitás talaján állva működni. És képes elfogadni, hogy vannak közös érdekek és célok, amelyek mentén a különféle politikai oldalak együttműködhetnek. Nemcsak a ciánszenyezés volt ilyen téma, akkoriban küzdöttünk például a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa intézmény felállításáért. Évekig tartó lobbizás és nehéz tárgyalások után, de ez is teljes politikai konszenzus mellett tudott megszületni. Meggyőző többséggel ment át. Ez nagyon előremutató lépés volt, hiszen azon kevés ország egyikévé váltunk, amelyekben a jövő nemzedékek érdekeinek képviselőjére létrejött egy közjogi intézmény. Pozitív nemzetközi visszhangja volt, sokfelől jártak Magyarországra, hogy megvizsgálják a működését, és hogy egyáltalán miként jöhetett létre.

– *Egy ilyen intézmény szimbolikus értéke világos, de tudott-e kézzelfogható hatást is gyakorolni a politikára?*

– Az intézmény nem tudta igazán kifutni magát, mert – ahogy a legtöbb demokratikus féket és ellensúlyt – ezt is maga alá gyűrte a fideszes úthenger az elmúlt tizenhárom évben. A jövő nemzedékek ombudsmanjának önállóságát megszüntették, jogköreit szűkítették, miközben persze az egész ombudsmani intézményt kiüresítették, ami pedig komoly respektust kivívott hivatal volt. A rövid időszakban, amíg működött, volt

ugyanis konkrét hatása a jogalkotásra például az erdőtörvény körüli vitáknál. Emellett a helyi környezeti konfliktusokban sokszor a jövő nemzedékek országgyűlési biztosának állásfoglalásai segítettek a civilek munkáját. A jövő nemzedékek iránt érzett felelősség gondolata még a fideszes alaptörvénybe is beépült. Persze lehet azt mondani, hogy ennek semmi jelentősége, mert az alaptörvényt úgyis mindig az aktuális kormányzati érdekekhez igazítják. Attól még tény, hogy nagyon kevés ország alkotmányában szerepel ez a gondolat explicit módon. Ez egész biztosan nem történhetett volna így, ha nem előzi meg a Jövő Nemzedékek Ombudsmanja intézmény, és ha nem ostromoljuk ezzel kitartóan a döntéshozókat több parlamenti cikluson át. A törvényjavaslat körül zajló intenzív közéleti viták teremtették meg azt a politikai klímát, amiben még a Fidesz is úgy érezte a 2011-es alkotmányozási folyamat során, hogy ezt az elemet be kell építenie szövegbe.

– *Politikusai életrajza általában onnan indul, hogy biológusként végzett az ELTE-n, de engem érdekelne, hogy kötött ki gimnazistaként a benecéseknél Pannonhalmán. Ráadásul a nyolcvanas években, amikor ez még akár hátrányokkal is járhatott volna.*

– A családi háttér volt meghatározó. Műszaki értelmiségi szülőkkel, polgári környezetben nőttem fel, a szocializmus idején is természetes módon jártunk hittanra és templomba. Semmiféle nyomás nem volt rajtam, hogy menjek Pannonhalmára. Először a bátyám járt oda, az ő példáját látva döntöttem el, hogy én is ezt szeretném. Az is játszhatott némi szerepet, hogy a nagyszüleim balato-

ni otthonával egy utcában volt nyaralója a Korzenszky családnak, úgyhogy Korzenszky Richárd, aki később pannonhalmi igazgató, majd tihanyi perjel lett, lényegében három házzal odébb töltötte a nyarai egy részét.

– *Azért is fontos ez, mert Magyarországon a kereszténység a politikai harcok része lett, és kialakult egy primitív, káros sztereotípiá, hogy kétféle ember létezik: a kormány politikáját támogató jó keresztények, illetve a vallásgyalázó balosok. Önnek milyen kapcsolata maradt mára a kereszténységgel vagy a keresztény közösséggel?*

– Az ilyen minősítésekre csak a klasszikus viccet tudom idézni válaszként: és az igazi belgák hova álljanak? Mert én valahol a kettő között helyezkedek el. Megvolt bennem az alapvető érdeklődés a vallási kérdések és a transzcendens iránt. Izgattott, hogy létezik-e valami az emberi világon túl, és azt hogyan lehet szavakban kifejezni. A dogmatikus, tételes kereszténység kapcsán viszont már Pannonhalmán is erős kételyeim voltak. Mindig úgy tekintettem az egyházra, mint társadalmi képződményre, amelynek kinyilatkoztatásait és a működését rengeteg történelmi esetlegesség befolyásolta az évszázadok folyamán. Tehát a kezdetektől kritikusan viszonyultam a formalizált, intézményes kereszténységhez, miközben valóban sokáig mozogtam ebben a közegben. Gimnázium után is eljártam keresztény ifjúsági közösségekbe, majd jött két évtized a Pázmányon. Oktatóként nekem is alá kellett írnom egy nyilatkozatot, hogy nem fogok az egyetem alapvető szellemiségével ellentétes tevékenységet folytatni, ám ezenkívül soha senki

nem kérte számon rajtam nemcsak azt, hogy a magánéletben mit gondolok vagy teszek, de még csak azt sem, hogy az óráimon mit tanítok. Ez az egyezség megmaradt a civil aktivista korszak, majd az LMP megalapítása után is, egészen 2014-ig, amikor az új dékán, Varga Zs. András mondva-csinált indokokkal, de nyilvánvalóan politikai szándékkal eltávolított az egyetemről.

– *Egy időben fáradozott azért is, hogy közös nevezőre hozza a vallási tanokat és a zöldgondolatot.*

– Mert megértettem, hogy az egyházaknak, mint jelentős társadalmi szereplőknek, nem csak szerepük van a jelenlegi helyzet kialakulásában, de megvan a lehetőségük is, hogy formálják az emberek értékválasztásait és normarendszerét. A vallás tehát alkalmas a társadalmi tudatosság növelésére, az egyre mélyülő ökológiai válság pedig nem hagy teret arra, hogy elengedjünk bármilyen lehetőséget, ami közelebb vihet a megoldáshoz. Elkezdtem beleásni magam, hogy az egyházi tanítások hogyan szólalnak meg az ökológiáról és annak válságáról, és azt láttam, hogy itthon ezzel senki nem foglalkozik. „Felelőségünk a teremtett világért” címen a Védjeggyellett publikáltunk egy szöveggyűjteményt, amiben a katolikus dokumentumok mellett a protestáns egyházak és a zsidó vallás ökológiai nézetei is szerepeltek. Ez egészen odáig ment, hogy 2008-ban Harsányi Ottó ferences szerzetessel közösen szövegeztük meg a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia éghajlati válságról szóló körlevelét.

– *Ferenc pápa is gyakran fogalmaz meg hasonló gondolatokat.*

– Odáig nem merészkednék, hogy Ferenc pápa tölem kölcsönözte a Laudato si' enciklikája alap gondolatát (*nevet*), de úgy gondolom, hogy Magyarországon volt némi hatása a Védegyeletben és a Pázmány környezetjogi tanszékén végzett munkánknak. A hazai katolicizmuson belül létrejött a teremtésvédelmi gondolkodás, ami a mai napig zajlik. Az egy másik dolog, hogy a 2010-es kormányváltás óta tapasztalt folyamatok számomra rettenetesen kiábrándítóak voltak. Szomorú volt látni, hogy a magyar egyházak – nagyon kevés kivétellel – lényegében végrehajtóivá váltak az autokratikus, az országot szerintem történelmi lépésekben vakvágányra terelő politikai kurzusnak. Ez engem személyesen is mélyen érintett, és nagyon erős kiábrándulást hozott még a korábbi szkepticizmusomhoz képest is. Szembe kellett néznem azzal a sajnálatos ténnyel, hogy az egyházak jelentős része nem a megoldás, hanem a probléma részét képezi.

– *A megosztottság nemcsak a konstitutív közéleti párbeszédet lehetetleníti el, de ez az egyik fő kihívása a zöldmozgalmaknak is. A sikeres zöldpolitika ugyanis azt igényelné, hogy a legkülönbözőbb világnézetű emberek köteleződjenek el egy ügy mellett, és szervezeten cselekedjenek a közös célokért. A kihívás nagyságát pedig jól mutatja a hazai zöldmozgalom pártszakadásokkal és ideológiai perpatvarokkal terhelt története, ami le is morzsolta a támogatottságát. Szükségszerűen kódolva volt a kudarc ebbe a felállásba, vagy egyéni politikai hibák miatt alakult így?*

– Is-is. Maga a zöldmozgalom sokszínű, és ez így van jól. Vannak

konzervatívabb nézeteket valló aktivisták, szervezetek, és vannak progresszívebb, balosabb mozgalmak, ami természetes, hiszen a világ bonyolult hely, nem lehet mindig egyértelmű kategóriákba belegyömöszölni. A civil szférában elég nagy a szabadság és a rugalmasság ahhoz, hogy ez a sokszínűség érvényesüljön. A politika színterére lépve nyilván élesednek a feszültségek, és hangsúlyosabbá válik, hogy baloldali, jobboldali vagy liberális szemszögből közelít-e valaki a kérdéshez. Az LMP alapításakor abból indultunk ki, hogy ez az egész két- vagy háromszatú politikai mező meghaladott, mert nem képezi le a 21. századi valóságot. Nem ad például érdemi választ a körülötünk kibontakozó ökológiai válságra, ezért szükségét láttuk egy új, önálló pólus, az ökopolitika létrejöttének, amely ugyan sok ponton érintkezik a hagyományos ideológiákkal, de nem részhalmaza egyiknek sem. Az ökopolitikát a liberális eszméssel rokonítja a jogkiterjesztés dogmája, mert a zöldszervezetek célja, hogy a döntéshozatalban a még meg nem született emberek, illetve az emberen kívüli világ szempontjai is kapjanak nagyobb jelentőséget. Egyes irányzatok odáig vinnék ezt a kiterjesztést, hogy a tavaknak és más ökológiai egységeknek is jogalanyiságot biztosítanának.

– *Például az ember által fojtogatott Balatonnak.*

– A Balatonnal kapcsolatban tényleg van ilyen magyar kezdeményezés, de Új-Zélandon a Whanganui folyó már 2017-ben önálló jogalanyiságot kapott. Máshonnan nézve viszont azt látjuk, hogy a tradíció és a helyi beágyazottság tisztelete a konzerva-

tív gondolathoz köti az ökopolitikát. Ezzel együtt szerintem a legtöbb kapcsolódási pontja mégiscsak a baloldali felfogással van. Az ökopolitika mélyen közösségelvű. Nem az individuumot abszolútizálja, hanem azt vallja, hogy az ember, mint világba vetett lény, szükségszerűen közösségekben valósítja meg önmagát – ezért nem is lehet ettől elvonatkoztatva értelmezni. A szolidaritás és a társadalmi kohézió tehát kiemelt fontosságú az ökopolitika számára, ami ugyanakkor túllép a baloldal emberi társulásokra korlátozott közösségfogalmán. Azt vallja, hogy a bolygó másik felén élők, a még meg nem született emberek, sőt, az állatok, növények, ökoszisztémák is részét képezik annak a közösségnek, amelyet a döntéshozatallal szolgálni kell. Az LMP alapításakor tehát az volt az ambíciónk, hogy ennek az új pólusnak, az ökológiai politikának teremtsük meg a magyarországi képviseletét. Az volt a nagy kérdés, hogy létrejöhete-e olyan közösség, amelynek elsődleges identitását a zöldgondolat adja, és ezáltal meghaladja a hagyományos ellentéteket.

– *Azóta megkaptuk erre a kérdésre választ, amit tömören úgy is összegezhethetnénk: mégse lehet más a politika.*

– Szerintem ez nem volt eleve kudarcra ítélt kísérlet. Az LMP-ben megvolt a potenciál arra, hogy a különböző szocializációval, háttérrel és világnézettel érkező emberek létrehozzanak egy működő közösséget. A 2010-es, 7,5 százalékos hozó választáson a párt szavazói bázisa még teljes katyvasz volt: akadtak benne kiábrándult baloldaliak, elanyátlanodott SZDSZ-esek, szoftkonzervatívok, akik érzékelték a Fidesz nyomulása

jelentette veszélyeket. Amikor persze kiderült, hogy amit beellettak az LMP-be, annak nagy része nem teljesül a parlamentben, akkor hamar elkezdődött a lemorzsolódás, ami meg is látszott az akkori önkormányzati választás eredményein. Ám egy-két év elteltével elkezdett kialakulni az új bázis a párt körül, amelyik már nem azért támogatta, mert hamis víziókat látott bele, hanem azért, mert egyértelműen az általa képviselt ügyekkel.

– *Ezt a bázisépítést törte derékba a pártszakadás.*

– Így van, de itt kulcsfontosságú a történelmi-politikai kontextus. Ha 2010 után szokványosan rossz kormányzás lett volna Magyarországon, amit az LMP szakmailag hitelesen, ékes szavakkal ostromozott volna, akkor ezt a közösséget stabilizálni lehetett volna. Akkor is lettek volna belső konfliktusok, de nem éleződtek volna ki annyira, hogy a működést veszélyeztessék. A német zöldpárton belül például nagyobb nézetsokszínűség uralkodik, mint nálunk a szakadás előtt, ezek mégsem eredményezik a szervezet szétesését. Szerintem az LMP tragédiája az volt, hogy nem pusztán a rossz kormányzással kellett szembenéznie, hanem egy teljesen új történelmi helyzetben találta magát, az Orbán-kormány ugyanis programszerűen nekilátott a demokratikus keretek és a jogállamiság leépítésének. Akkor persze még nem lehetett előre látni, hova fog eljutni ez a folyamat: például, hogy Oroszország ukrajnai agressziója során szinte nyíltan az oroszok mellé állunk. De az már akkor látszott, hogy a rendszer képtelen az önkorrekcióra. Az illiberális biciklit megállás nélkül tekerni kell, különben felborul. Az Or-

bán-rendszernek ezért egyre nagyobb blódségeket kell kitalálnia, mert ha nem pörgeti magát tovább ebbe az autokratikus irányba, a stabilitása veszélybe kerül. 2012-re a rendszer természete világossá vált, ami kiélezett döntés elé állította az ellenzékét. Úgy tesz, mintha ez is csak egy rossz kormány lenne a sorban, vagy belátja, hogy itt valami lényegileg más útra léptünk, mint a rendszerváltás óta bármikor. Lehetünk bármilyen kritikusak azzal szemben, ahogy Magyarországon végbement a rendszerváltás, akár csak a politikai elit teljesítményével az azt követő húsz évben, de ez egy fundamentálisabb fenyegetés. Ezért bizonyos eszközökkel élni kell – például muszáj összefogni más ellenzéki erőkkel –, ha meg akarjuk akadályozni a rendszer stabilizálódását. Én akkor határozottan azt képviseltem, hogy 2014 tűnik az utolsó esélynek, hogy normál választáson legyőzzük a Fideszt, mert ha még egy választást megnyer, olyan szinten bebetonozza magát a hatalomba, hogy összehasonlíthatatlanul nehezebb lesz bármiféle politikai alternatíva kiépítése.

– Ha tovább tágítjuk a fókuszot, akkor a legnagyobb időnyomást nem a NER, inkább a klímaváltozás jelenti. A tudományos előrejelzések alapján nagyon gyorsan kellene széles társadalmi konszenzust állítani olyan radikális programok mögé, amelyek alapvetően forgatják fel megszokott életünket. Ez nem tűnik lehetetlen küldetésnek?

– Bizonyos értelemben az, valóban viszont nincs más választásunk. Ha nem tudjuk a radikális politikai célkitűzéseket megvalósítani a következő egy-másfél évtizedben, a

klímaváltozás következményei kezelhetetlenné válhatnak, ami idővel felszámolja a jelenlegi formában működő államberendezkedéseinket is. Ezért amikor azzal vádolják a radikális zöldeket, hogy ez pusztán utópia vagy álmodozás, mindig azt felelem, hogy épp fordítva: az az egyetlen reális és vállalható cselekvés. Álomvilág azt gondolni, hogy nem lépünk meg ezeket, és mégis bízunk benne, hogy ugyanúgy maradnak a dolgok. Ez sokkal megvalósíthatatlanabb álmodozás annál, mint hogy radikális lépések mögé teremtsünk széles körű politikai akaratot. És miközben órákon át tudnám sorolni a klímakrízissel kapcsolatos negatív fejleményeket, akadnak reménykeltő elmozdulások. 2014 és 2019 között voltam európai parlamenti képviselő, ebben az időszakban tárgyaltuk az EU egyedik energiacsoportját, amelynek elemeit a ciklus végén fogadták el. A kiindulópontot még 2014-es vállalások adták, miszerint 2030-ra az EU 30 százalékos megújuló részarányt, 30 százalékos energiahatékonysági célt és 40 százalékos kibocsátáscsökkentést ér el. Késhegyre menő viták zajlottak a parlamentben, és mi, zöldek mindig elmondtuk, hogy ez messze nem elég az időközben aláírt párizsi egyezményben foglalt célkitűzések megvalósításához. A 40 százalékos kibocsátáscsökkentés érinthetetlennek bizonyult, a másik célszámokban pedig tizedszázalékokon ment a huzavona a bizottság, a tanács és a parlament között. Ez volt tehát a mozgástér, majd alig telik el egy év, az új bizottság pedig előáll a Green Deal javaslatával, amelyben a korábbi szent tehén, a 40 százalékos kibocsátáscsökkentési cél hirtelen

55 százalékra emelkedik. Ennek fő oka persze az, hogy közben volt egy EP-választás, amin a zöldek kiemelkedő eredményeket értek el, különösen Németországban. Az akkor kormányzó CDU–CSU rengeteg szavazót veszített, akiknek jó része a zöldekhez vándorolt át. Ettől rettentően megijedtek a német konzervatívok, a közülük érkező Ursula von der Leyen pedig a bizottság élén próbált ellenszert találni a folyamatra. Tehát nem a klímaválság ijesztette meg az európai intézményeket, a CDU szavazóinak elvesztése sokkolta a bizottságot, ami miatt egy csapásra megnőtt a zöldpolitikai szándékok mozgásteré.

– *Az elmúlt időszakban viszont többen aggódtak amiatt, hogy az EU enged a lobbierdekeknek, és elkezdte felvizezni a Green Dealt.*

10

– A nagy ijedelem picit alábbhagyott, és belátták, hogy mégsem omlik össze a német konzervatív politika. Amint biztosítottak látszott a túlélés, tényleg elkezdtek visszavenni az ambíciókból, és kis híján megölték a bizottság által előterjesztett természet-helyreállítási törvényt. Végül szerencsére átment, de ebből is látszik a politikai dinamika ingatag természete. A történet pozitív tanulsága, hogy időnként jönnek olyan impulzusok, amelyek lökést adhatnak a radikális változások iránti nyitottságnak.

– *Kérdés, hogy az ijedtség tényleg adhatja-e az alapját tartós, rendszer szintű változtatásoknak. A Covid-pánik idején is sok szó esett arról, hogy nem térhetünk vissza ahhoz, ahogy előtte éltünk. Mára viszont úgy tűnik, mintha meg se történt volna az egész.*

– Ezzel csak részben értek egyet, mert szerintem a Covid igenis hagyott maga után tartós változást. Sok fontos következtetést persze nem vontunk le, de a globális politikai gondolkodás masszívan átalakult a járványt követően, amire Oroszország agressziója rátett egy lapáttal, így stabilizálva a változást. Évtizedek óta uralkodott az a neoliberais-neokonzervatív dogma, hogy a piac minden problémát megold, ezért le kell építeni a szabályozókat, amelyek csak akadályoznak. Ezt a hitet a 2008-as válság ingatta meg először, leleplezve, hogy a szabadjára engedett pénzügyi folyamatok nem a hatékonyság maximalizálásához, hanem instabilitáshoz vezetnek. Amikor aztán beüt a krach, mindenki az államhoz rohan, hogy mentse meg a bankokat, és pumpálja a pénzt a rendszerbe. A Covid és az ukrajnai háború végérvényesen megmutatta, hogy a piac csak egy részhalmaz, ami egyáltalán nem képes kezelni a rajta kívül eső folyamatokat. Mert a piac semmit nem tud mondani arról, hogy mi legyen egy világválsággal, vagy mihez kezdjünk egy birodalmi nosztalgiába süppedő nagyhatalom területserző háborújával. Ha tehát volt totális illúzió az elmúlt évtizedekben, akkor épp ez a piaci fetisizmus volt az. Nem véletlen, hogy mostanában újra erősödik a közösségi szabályozás és az állami szerepvállalás iránti igény. De talán még fontosabb, hogy a politikai gondolkodás középpontjába visszatért a biztonság, kiszorítva onnan „a hatékonyság mindenképp” elvét. Megértettük, hogy nem a lehető legnagyobb hatékonyságra kell optimalizálni a rendszereinket, hanem arra, hogy rugalmasak, stabilak és biztonságosak legyenek.

– *Az orbáni politika sikerének egyik titka is ez, hogy biztonságot és stabilitást ígér a külső fenyegetésekkel szemben.*

– Kommunikációs szinten Orbán rendszere nyilván felismerte, hogy az ilyen zűrzavaros, változó, veszélyekkel teli világban az emberek biztonságra vágynak. A probléma csak az, hogy a NER szisztematikusan figyelmen kívül hagyja az országra leselkedő valós veszélyeket, és helyette nem létező, konstruált fenyegetésekkel szemben mozgósítja a társadalmat. A klímaválság súlyosbodása és az erre való felkészülés elmaradása, a társadalom elöregedése, a humán tőke, az egészségügy vagy az oktatás erodálódása – ezek a valódi veszélyek, amelyek a magyar társadalomra leselkednek. De a kormánynak ezekre nincs válasza, vagy ha igen, akkor aktívan ront a helyzeten. Ráadásul még a szövetségeseinket is elidegeníti, légüres térbe katapultálva az országot egy turbulens időszakban, amikor a hatalmi erőviszonyok épp átalakulnak, a játékszabályok pedig megváltoznak. Közben a teljes kommunikációs gépezetét arra használja, hogy meggyőzze az embereket: Magyarországon ma tényleg az a fő probléma, hogy átoperálnak-e óvodásokat fiúból lánnyá vagy lányból fiúvá. Amíg ilyen álkérdésekkel vagyunk elfoglalva, nem tudunk érdemi vitákat folytatni arról, hogy az Oroszországtól való energetikai függés miként ássa alá alapvetően Magyarország biztonságát és stabilitását. Mert úgy függünk tőlük gáz- és nukleárisfűtőanyag-ellátás tekintetében, hogy közben fogalmunk sincs, Putyin mit fog csinálni a következő hónapban. Orbán Viktornak sincs fogalma, hiszen egy héttel a háború

kitörése előtt azzal a szent meggyőződéssel jött haza Moszkvából, hogy nem lesz háború. A helyzet kicsit a nyolcvanas évek kései szocializmusára emlékeztet. Akkoriban a demokratikus ellenzék nagyon tiszteltreméltó és intellektuálisan bátor tevékenységet folytatott, ami alig valamivel járult hozzá a rendszer bukásához. A rendszer két okból állt fejjel: egyrészt kimerültek a gazdasági alapjai, másrészt a nemzetközi környezet megváltozásával elvesztette a stabilitását. A NER helyzete sok szempontból hasonlít erre. Az uniós források elapadóban vannak, és már a múlté a 2010-es évek példátlanul kedvező világgazdasági környezete is, amiben kiépíthető és stabilizálható volt a rendszer. Warren Buffett bonmot-ja, hogy apály idején derül ki, kin nincs fürdőgatyája. Eljött az apály ideje, és kiderült, hogy a NER gatyája nélkül áll a tengerben. Ebből következhet a rendszer összeomlása, mint a nyolcvanas évek végén, de az is lehet, hogy újra stabilizálódik, úgy, hogy a jelenleginél még sokkal autokratikusabb arcát fogja mutatni, ami akár szakítópontig vezethet az EU-val.

– *Ha gatyája nincs, fügefalevélnek mindenesetre ott van Paks II. vagy a gombamód szaporodó akkugyárak. A környezetvédelmi tárcát leépítő Fidesz persze aligha vádolható a zöldszempontok túlhangsúlyozásával, de a nagy, stratégiai beruházások kapcsán gyakran felmerülnek efféle érvek: hogy mindez nemcsak az ország gazdasági pozícióit, energiabiztonságát és a rezsicsökkentés védelmét szolgálja, de egyben fontos lépés egy zöldebb jövő felé is. Lát ebben valamennyi igazságot?*

– Még féligazságnak sem mondánám ezeket az érveket. A nukleáris energia ugyan valóban alacsony széndioxid-kibocsátású technológia, csak éppen máshol, az évezredekig sugárzó hulladéknál vagy a hűtővíz víz-szaengedésekor a Duna túlmelegítésével meg súlyos környezeti károkat okoz. De nem is csak ez a baj, hanem az, hogy rendkívül drága, és nagyon lassan, tizenöt-húsz év alatt megépíthető energiatermelő kapacitásról beszélünk. Egész egyszerűen sem pénzünk, sem időnk nincs arra, hogy atomenergiával próbáljuk meg kiváltani a fosszilis energiahordozókat. Főleg, hogy a vele versengő megújuló energiaforrások, illetve az energiahatékonysági beruházások révén töredékáron, néhány év alatt el lehet érni ugyanazt a kibocsátáscsökkentést. Zöldszempontból a kérdés, amire a kormánynak választ kéne adnia, az, hogy miért kéne egy megawattóránként 80-100 euróért termelő atomerőművel megpróbálni szembeszállni a klímaváltozással, ami leghamarabb a 2030-as évekre vagy még később készülhet el (ha egyáltalán), ahelyett, hogy a 20-30 euróért (tehát harmadnegyed áron) termelni képes, néhány év alatt megépíthető megújulókra vagy az energiahatékonyságra koncentrálnánk. És erre nincs, pontosabban erre sincs válasz. Ahogy arra sem, hogy Paks II.-vel miért teszik hazánkat még függőbbé az oroszoktól, hogy egyáltalán hogyan szándékoznak megépíteni ezt az erőművet az egyre szigorodó európai szankciós környezetben, hogy miért ilyen kétségbeesetten gyenge és amatőr az egész projekt menedzsmentje, és miért bízunk abban az orosz cégben, amely kilenc év alatt hat év késést halmozott fel, mert egyszerűen kép-

telen volt engedélyezésre alkalmas tervekkel előállni.

Az akkumulátorgyárak kapcsán megint csak egyetlen kiragadott elemre építve hagynak figyelmen kívül millió ellenérvet. Az elektrifikáció valóban része lesz a közlekedés dekarbonizálásának, de csak utolsó, csővégi megoldásként, az előtte szükséges összes többi lépést pedig következetesen elutasítja, „autósüldözésnek” aposztrofálja a kormányzat, pedig nélkűlük az elektromos autózás legfeljebb szépségtapaszt, teljességgel elégtelen az EU-s közlekedési kibocsátáscsökkentési célok teljesítéséhez, ahogy a közelmúltban ezt egy cikkben részletesen bemutattam.¹ És akkor arról nem is beszéltünk, hogy az akkumulátorgyártás feltételei – víz, energia, munkaerő stb. – szinte kivétel nélkül hiányoznak Magyarországon, semmi sem magyarázza, hogy miért nálunk kéne súlyos környezet-szennyezések árán ebben a helyzetben fél Európa számára akkumulátort gyártani. Itthon egyedül a német autógyárak jelentette igény van meg a tömeges akkumulátorgyártáshoz, és bár Szijjártó Péter soha nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyar kormány alapvetően ezen gyártók érdekeiket védi, az ország számára azonban a náluk jelentkező profithoz csak a környezeti, társadalmi költségei maradnak. Klasszikus környezeti kizsákmányolás, ökológiai gyarmatosítás szemtanúi vagyunk, ilyen vegytiszta formában eddig főképp Dél-Amerikában vagy Dél-Ázsiában volt tanulmányozható a folyamat. A magyar kormánynak köszönhetően ezt most már testközelből vizsgálhatjuk.

¹ Jávor Benedek: Megmentik-e az elektromos autók a klímát? In: hvg360.

Az orosz hisztéria

Bibó István 1945 decemberében, amikor már vége volt a második világháborúnak, levelet írt Mannheim Károlynak, melyben tájékoztatta a Németországból a hitleri hatalomátvételt követően Londonba menekült neves szociológust, hogy „1943 eleje óta dolgozom egy munkán, melynek címe és tárgya a német politikai hisztéria... Eredeti tervem az volt, hogy 1944 folyamán angolra fordítva kicsempésem kiadás céljából, azonban a munka különböző érthető okokból nem tudott a múlt évben elkészülni.” Az angol megjelenésből nem lett semmi, a magyar szöveg is csak jóval később jelent meg, először Bernben 1984-ben, majd Budapesten 1986-ban.

Jóvátehetetlen kár, hogy Bibó egészen eredeti elemzése a nemzeti szocializmus bódulatába ájult Németország vereségének okairól a megírás idejében nem jutott el a nemzetközi politikatudomány mérvadó szerzőihez, akik Bibóval ellentétben érzéketlenek voltak (s maradtak) a politikai folyamatok szociálpszichológiai vonatkozásaival szemben. Miközben a propaganda és a közvélemény Magyarországon vakon hitt a Wehrmacht győzelmében, Bibó magányában világosan látta a hitleri vállalkozás csődjét, melyet történeti előzményekre visszavezethető lélektani okokkal magyarázott. A lélektani okok együttesét Ferrero nyomán „politikai hisztériaként” nevesítette, mely nagy történelmi megrázkódtatásokra inadekvát módon reagáló közösségekben szokott megjelenni. Mint Bibó írja, az igazi nagy közösségi hisztéria az, „amikor együtt vannak annak összes jellegzetes tünetei: a közösségnek a realitásoktól való elrugaszzkodása, az élet által feladott problémák megoldására való képtelenség, az önértékelés bizonytalan és túlméretezett volta és a környező világ behatásaira adott reakciók irreális és aránytalan volta (Bibó, 1986. I. 374.). A politikai hisztéria kiindulópontja Bibó szerint „mindig a közösségnek valamiféle megrázkódtató történelmi tapasztalata, és pedig nem akármiféle megrázkódtatás, hanem olyan, melyről a közösség tagjai úgy érzik, hogy annak elviselése és a belőlük származó problémák megoldása a közösség erejét meghaladja” (Bibó, 1986. I. 376.).

Jeffrey Alexander később született terminusával élve a közösség egészére kiható megrázkódtatás trauma, melynek nagysága és bekövetkezése a közösség számára váratlan, a belőle adódó szenvedés igazolhatatlan és aránytalan (Alexander, 2012). Bibó megfigyelése szerint az ilyen túl nagy megrázkódtatás a szóban forgó közösség politikai gondolkodásának, érzelmeinek és szándékainak megrögzülésével és megbénulásával jár (Bibó, 1986. I. 377.). A következmény a vágy és a valóság felcserélése. A közösség az eléje kerülő újabb problémák megoldása során nem abból indul ki, ami van és ami lehet, hanem abból, ami nincs, de szeretné, hogy legyen.

A közösségi hisztéria által táplált hamis világkép a Bibó által „mumusoknak” nevezett képzelt ellenségeket lokalizálja a valóság világában is, majd az ingerültségnek és a félelemben fogant erőszakosságnak oly erejével tá-

mad környezetére, hogy abban valóban fel is kelti azokat az ártó és megsemmisítő indulatokat és szándékokat, amelyeket feltételezett nála. Bibó legérdekesebb megfigyelése, hogy a közösségeket csapdába ejtő hamis helyzet és a hamis világgép tartós kontraszelekciót hoz létre, azoknak a vezetőknek kedvezve, akik érvényesülésüket a hamis önértékelésre való közösségi hajlandóságra építik, kiszorítva a helyzetet tisztán látó egyéniségeket.

Bibó világosan látta, hogy a valóságos harc kimenetele sohasem kétséges, tekintet nélkül arra, hogy kinek mekkora a fizikai ereje, mennyi a katonája és a nyersanyaga. A közösség hisztériáját megtestesítő diktátor mindenképpen elbukik, de nem azért, mert fizikailag gyengébb a környezeténél, hanem azért, mert hamis viszonyban van a realitással” (Bibó, 1986. I. 380.).

A vezető nem lehet erősebb, mint a csoport

Az 1945-ben megbukott német nemzetiszocialista diktatúra működésének titka a kor jelentős szociálpszichológusa, Mérei Ferenc figyelmét is felkeltette (K. Horváth 2021. II. 137–151.). A munkaszolgálatból a Vörös Hadseregbe szökött, szovjet egyenruhában Magyarországra érkezett zseniális szociálpszichológus óvodás korú gyermekekkel a béke első évében elvégzett kísérleteiben kimutatta, hogy a vezető nem lehet erősebb, mint a csoport, melyet vezet. Engedelmességre bírja a csoport tagjait, de csak olyan parancsokat adhat, melyeket az alávetett tagok elfogadnak, legitimálnak (Mérei, 1947).

Bibó és Mérei aligha gondolták, hogy a náci Németország katasztrófába torkolló társadalom-lélektani működését leíró fogalmaik, a politikai hisztéria és a rá épülő együttes élmény adta közösségi hatalom nyolcvan év múltán Európában újra hasznosíthatók lesz. A totális vereséget szenvedett, területében alaposan megcsonkított, politikailag kettévágott Németország zokszó nélkül elviselte a vereség következményeit, szemben az 1918-as vereséggel, melyre hisztérikusan reagált. A politikai hisztéria a két Németország újraegyesülését követően sem jelentkezett. A történelem iróniája, hogy a politikai hisztéria tünetei az 1945-ben győztes, de az idő múltával kudarcos véget ért Szovjetunió helyén ott maradt orosz társadalomban jelentkeztek.

A náci Németországot legyőző szövetséges hatalmak egysége, mint azt Hitler egyébként előre látta, hamarosan megbomlott. Az 1945 januárjában megkötött jaltai egyezséget felrúgó Szovjetunió és a nyugati hatalmak között négy évtizeden át tartó hidegháború tört ki, mely 1991. december 25-én ért véget, amikor Borisz Jelcin, a Szovjetunió utolsó elnöke telefonon felhívta George Busht, az USA elnökét, s közölte vele, hogy a Szovjetunió megszűnt.

A szovjet kényszerzubbony

A Szovjetunió az egykori Orosz Birodalom területén 1922. december 31-én alakult meg, formálisan önálló „szovjet” köztársaságok szövetségeként. Az egy híján hetven éven át tartó együttélés után a szövetséget alkotó köztársaságok külön útra léptek, melynek során a szovjet identitás eltűnése nyomán keletkezett hiány betöltésére törekedtek. A történelmi előzmények minden tagköztársaság esetében szerencsés lehetőséget adtak az önazonosság megtalálására.

Az útkeresők egyikeként magára maradt Orosz Föderációt az összes többi utódköztársaságtól megkülönböztette a Szovjetunió nagyhatalmi szerepének megöröklése, melynek bizonyosságát az

atomarzenál és az ENSZ Biztonsági Tanácsában elfoglalt hely szolgáltatta. A vadkapitalizmus nyomán elszabadult, 1999-ig tartó kezdeti gazdasági, társadalmi és politikai káoszt a Jelcin örökébe lépő elnök, Vlagyimir Putyin az orosz hagyományoktól nem idegen, jogállaminak nem nevezhető módszerekkel villámgyorsan felszámolta. Úgy tűnt, hogy a szovjet múlttól megszabadult Orosz Föderáció képes lesz beilleszkedni a nemzetek közösségébe, és sikeres részévé válhat a globalizálódó világnak. Budapesten 1994-ben az Egyesült Államok, Oroszország és Nagy-Britannia garantálták Ukrajna határait, cserébe azért, hogy Ukrajna területéről elszállíthassák a szovjet múltból ott maradt atomfegyvereket. A felek vállalták Ukrajna biztonságának szavatolását, és kötelezték magukat arra, hogy tartózkodnak az erő alkalmazásától és a gazdasági nyomásgyakorlástól az országgal szemben.

A szovjet kényszerzubbonyból kivetkőzött Orosz Föderáció villámgyorsan visszaöltözött az egykor volt orosz állam mezébe. A kétfejű sas visszaszállt a hivatalok kapuira, a cifra kerítésekre, a kitüntetésekre, fészket rakott az érintetlenül hagyott sarló és kalapács meg a vörös csillag mellé. Visszatértek a *Háború és béke* meg a *Doktor Zsivágó* alapján készült nagy sikerű filmekből megismert nyalka katonai egyenruhák. Moszkvában tíz éven át tartó munkával újjáépítették és 2000-ben megnyitották a Sztálin akaratóból hetven évvel korábban felrobbantott Megváltó Krisztus-székesegyházat, mely a Napóleon felett aratott diadalt volt hivatott hirdetni. Újranyíltak a szovjet időkben erősen megritkított kolostorok, az orosz élet speciális interakciós színterei, ahol rendi, életkori, nemi, műveltségi, mentális státusza folytán senkinek sem volt előjoga senki mással szemben (Csepeli, 2007). Megváltozott, nyugatiasodott az orosz városok képe. A gombamód elszaporodott bevásárlóközpontokat elárasztották a Nyugatról importált fogyasztási cikkek. A szovjet életet megnehezítő mindennapi megpróbáltatások eltűntek. A szovjet időkben lidérces asszociációkat kiváltó moszkvai GUM áruház képe mintegy varázsütésre megváltozott, passzázsaiiban több és gazdagabb üzletet lehetett találni, mint a New York-i Fifth Avenue-n.

A látszat azonban csalt. A radikálisan megváltozott körülményekhez való kreatív alkalmazkodás elmaradt. A megmaradt birodalmi területek közé szorult Oroszország ugyan még mindig óriási kiterjedésű volt, földje mélyében a világpiacra jó áron eladható hatalmas földgáz- és olajkincs rejtőzött, de a szabad vállalkozások által éltetett, annak idején már Sztolipin által is hiába sürgetett valódi kapitalista átalakulás elmaradt. Nem jött létre az autonóm tulajdonosi osztály, a hadiiparon kívül nem bontakozott ki a világpiacra is megélő korszerű ipar. Az ország világgazdasági súlya megállíthatatlanul csökkent, nagyhatalmi szerepe egyre inkább csak vágy, mintsem valóság volt. Az orosz társadalmat a hisztéria kényszerpályáján tartotta a Csipkerózsika-álmából újraébredt önsorsrontó hagyomány, mely mint Szamuely Tibor korszakos könyvéből kiderül, a múltban egyként hályogot vont a cárizmus elszánt hívei és fanatikus ellenfelei szemére (Szamuely, 1974).

A Nyugat és Oroszország közötti, kezdetben optimizmusra okot adó kapcsolatok építményén repedések mutatkoztak. Beindult a rosszindulatú társadalmi folyamatok spirálja. Az orosz elnök 2007-ben a müncheni biztonságpolitikai konferencián „katonai kalandorsággal” vádolta meg az Egyesült Államokat, erre a Fehér Ház sértődötten reagált. Ezt követően sokasodtak a NATO-ellenes orosz vádak, s megfogalmazódott a követelés, hogy a NATO adja fel a hidegháború vége után bekövetkezett bővítés eredményeit. A biztonságpolitikai konferencia után egy évvel az orosz elnök katonai kalandorvállalkozások sorozatát indította, pontosan azt téve, amivel az Egyesült Államokat vádolta. Oroszország 2008-ban kiszakította Dél-Oszétiát és Abháziát Grúziából, majd 2014-ben megszállta a Krím félszigetet, melyet nem ismert el el többé Ukrajna részének. Ugyanabban az évben indult el a Donyecki medence kiszakításának folyamata Ukrajna területéből. A folyamat 2022. február 24-én tetőzött, amikor Oroszország „különleges hadműveletet” indítva megtámadta Ukrajnát.

A „különleges” jelzővel az orosz elnök azt üzentte, hogy a hadművelet orosz belügy, Ukrajna és az Orosz Föderáció egy és ugyanazon spirituális egység, az „orosz világ” (ruszskij mir) része, melyre nem érvényesek a nemzetközi jog konvenciói. Ami most történik a világpolitikai szereplők szeme előtt, az a Bibó István által leírt közösségi hisztéria tankönyvi példája. A váratlan, feldolgozatlan történelmi megrázkódtatás a Szovjetunió összeomlása volt, melynek vesztese az egykori Orosz Birodalom területi kiterjedésében alaposan megcsappant Orosz Föderáció volt. Ukrajna és Belarusz orosz felfogás szerint az orosz világ védőövezete, mely nem válhat a nyugati befolyási zóna részévé.

Egyetérthetünk Szilágyi Ákossal, aki egy interjújában úgy nyilatkozott, hogy a brutális és meggondolatlan különleges hadművelettel az orosz állam „lenullázta önmagát, lenullázta az egész, Nagy Péter óta tartó, ellentmondásos, de mégiscsak európai mederben haladó modernizációját, amelybe bele tartozott az erőltetett szovjet modernizáció is” (Szilágyi, 2023).

Zavaros idő

A jelenből előbújó riasztó múlt előképeként Szilágyi felidézi az orosz történelemben időről időre felbukkanó „szmutnoje vremja” korszakait. A szó szerinti fordításban „zavaros idő” az állam szétesését, interregnumot, éhínséget, álcárok fellépését, polgárháborút és külföldi intervenciót magával hozó polgárháborút jelent. Szilágyi szerint „az újkori orosz történelemben három emlékezetes szmuta időszak volt: az első a 17. században, amikor Moszkóvia, a középkori orosz cárság omlott össze, aztán az 1917-es forradalom és a négy évig tartó polgárháború időszaka, amit „vörös szmutának” is neveznek, amikor a Romanov-dinasztia birodalma hullott darabokra, és az 1991 utáni évtized, amikor a szovjet szövetségi állam esett szét” (Szilágyi, 2023).

Az orosz történelmet közelebről szemlélve ugyanakkor azt mondhatjuk, hogy az orosz társadalom történelmének kezdetei óta mindig a káosz és a rend határán ingadozott, belső erőinek kiegyensúlyozatlansága folytán sosem jutott nyugvópontra.

A Kijevi Ruszként ismert fejedelemség rövid virágkora a mongol-tatár hódítással joggal zavarosnak nevezhető véget ért. A mongol-tatár igának a Kijevi Rusz hagyatékán marakodó kisebb orosz fejedelemségeket egyesítő Moszkvai Nagyfejedelemség uralkodói vetettek véget (Font, 1998). Az első orosz cár Rettegett Iván volt, aki nevéhez híven vérrel és vassal hozta létre államát, melynek mindig ott húzódtak határai, ahol éppen a hódító orosz seregek megálltak (Szvák, 2009).

A szüntelen terjeszkedés konzekvenciáit Nagy Péter vonta le, aki 1721-ben birodalomra nyilvánította országát, s felvette a „minden oroszok cárja” címet. Egymást nem mindig békés úton követő utódai alatt a birodalom egyre több nem orosz népet hódított meg, és sikeresen kiállta Napóleon 1812-ben indított támadását. A modernizációs törekvések a tehetséges II. Sándor cár alatt látványos sikereket eredményeztek az infrastruktúra, az ipar és a magaskultúra fejlődésében, de az 1881-ben meggyilkolt cár tehetségtelen utódai nem tudták elhárítani a rugalmatlan, tekintélyelvű politikai rendszer negatív társadalompolitikai következményeit (Sz. Bíró, 2017).

Az Orosz Birodalom agóniáját a krími háború elvesztése és a csúfos japán–orosz háborúban elszenvedett vereség pontosan jelezte. A végzetesen meggyengült Orosz Birodalom vezetése súlyos hibát követett el az első világháborúba történt belépéssel, mely az inkompetens politikai és katona vezetés folytán páratlan kudarccal végződött.

Az 1917-ben megbukott cár, majd a bukását követően uralomra jutott polgári demokratikus kormány képtelen volt elhárítani az első világháború okozta csődöt, melynek megoldására végül a puccsal hatalomra került kommunista párt vállalkozott. A központi hatalmak 1918 márciusában Breszt-Litovszkban megalázó békeszerződést kényszerítettek az Orosz Birodalomra, mely elveszítette Ukrajnát és Belaruszt.

A békeszerződésből azonban nem lett semmi, mert időközben a központi hatalmak a nyugati fronton fegyverletételre kényszerültek. A győztesek Németországgal megalázó békeszerződést íratnak alá, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, Bulgáriát megcsonkították, az Oszmán Birodalom kapitulált. Keleten az Orosz Birodalom helyén véres polgárháborút követően a győztes kommunisták megalakították a Szovjetuniót, melyben, mint a rovar a borostyánban, ott rejlett az egykori birodalom tetemes része. Hetven évvel később, a Szovjetunió felbomlását követő zavaros időszakban az újraéledt orosz államnak szembe kellett néznie a breszt-litovszki trauma korábban elodázott következményeivel.

Az Orosz Birodalom helyén létrejött, oroszságától megfosztott Szovjetunió felbomlását követően az orosz dilemma újraéledt, s mint keletkezése idején megoldatlan maradt, ma is megoldásra vár. A régi-új trauma jellemzően hisztérikus lelkiállapotot eredményezett, mely Bibó diagnózisát pontosan követve lehetetlenné teszi, hogy a képzelt orosz világban meg lehessen különböztetni valószínű és nem valószínű dolgokat, függetlenül attól, hogy azok kívánatosak-e, vagy sem. A hisztérikus világlátásban, mint Bibó írja, nincs egészséges egyensúly a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok mögött (Bibó, 1986. I. 378.). A „különleges hadművelet” annak bizonyítéka, hogy a

Szovjetunió védőburkától megfosztott, bajba jutott orosz identitás nem volt képes realista módon megkeresni a baj okait, nem tudott napirendre térni afelett, amin nem változtathat, nem tudott lemondani a megvalósíthatatlan ábrándokról, hogy helyettük új, megoldható feladatokat tűzzön ki. A megrázkódtatásra hisztérikusan reagáló ország nem tud szabadulni a megrázkódtatás traumatikus emlékétől, mely az aktuális problémák helyett a múltból kiragadott sérelmeket, a jelen bajait hamisan magyarázó sémákat hoz elő. Az orosz világ elképzelésére pontosan áll, amit Bibó a hisztérikus világképről ír: „Zárt és tökéletes: megmagyaráz mindent, és igazol mindent, s mindaz, amit állít, s mindaz, amit előír, tökéletesen megfelel egymásnak. Minden stimmel benne. Csupán egyetlenegy hibája van. Nem azért stimmel benne minden, mert megfelel az igazi értékeknek és a való tényeknek, hanem azért, mert egy hamis helyzet követelményeit foglalja rendszerbe, és pontosan azt mondja, amit a helyzetben élő hallani akar” (Bibó, 1986. I. 378.).

A Nyugat által el nem ismert áldozat

Ezt a világképet Ivan Iljin, az emigrációba kényszerült orosz filozófus szolgáltatta, akinek a gondolatait Putyin felfedezte, és hisztérikus jegyeket felmutató ideológiai programjának vezérfonalává tette. Iljin szerint a tatár igát levető kis moszkvai fejedelemségből birodalommá nőtt Oroszország egész története önvédelem, a Nyugat által el nem ismert áldozat a kereszténységért. Timothy Snyder úgy látja, hogy Iljin az orosz viszonyokra alkalmazta az olasz és a német politikai hisztéria értelmezési mintáit, melyek révén Mussolini, majd Hitler hiszterizálta az első világháború nem várt negatív következményei miatt frusztrált olasz és német szavazókat (Snyder, 2018). Iljin elméletének órája a Szovjetunió felbomlását követően újra színre lépett Oroszországban jött el, mely nem találta meg a helyét a globális kapitalizmus rendjében, s emiatt bőven volt oka hisztériára.

Iljin elmélete nem nélkülözte az orosz előképeket. Fjodor Tyutcssev, a tizenkilencedik század nagy orosz költője a krími háború okozta megrázkódtatás idején azt írta, hogy „Oroszországban hinni kell”, amivel kivonta az orosz világot az értelem által megközelíthetőnek tartott valóságok közül. Az orosz dilemma lényegét Köves Erzsébet a Nyugathoz közeledni akaró racionális-pragmatikus gondolkodás és az orosz kulturális és vallási hagyományokat idealizáló irracionális-metafizikus megközelítés pólusai közötti harcban látja. A harcban a nyugatiasan gondolkodók rendszeresen alulmaradtak a cári rendszer által felkarolt ideológusokkal szemben, akik az önkényuralom, a pravoszlávia és a népiség kizárólagosságában képzelték el az orosz jövőt (Köves, 1982).

Iljin azt tanította, hogy Oroszország az értelem számára megközelíthetetlen eleven organizmus, melyet tagjainak metafizikai azonossága tart egységben. A Nyugatról importált egyéni szabadság anarchikus, destruktív fogalmával szemben az orosz szabadság nem az egyének szabadságát jelenti, hanem azt, hogy az egyéneknek szabadságukban áll a néphez tartozni, melyet egy határozott, erős férfi vezet. A nép és a vezér egysége tökéletesen megfelel a Mérei Ferenc által leírt vezető és a vezetettek közötti dinamiká-

nak. Iljin vezérképeének homofób komponenseit tárgyalva Snyder figyelmeztet a vezér sérülékeny maszkulinitására, melyet a fasiszta vezérek általános jellemzőjeként George L. Mosse elemez. Mosse a férfiaság kultuszában a fasiszta rendszerek szorongáscsökkentő eljárását látja, melynek révén a nemzeti közösség megóvhatja magát a férfiatlannak láttatott idegenség elbizonytalanító hatásaitól (Mosse, 2001). Iljin saját szexuális szorongásait vetítette ki a világ nem orosz térfelére, ahonnan szerinte a homoszexuálisok diktatúrája fenyeget.

A lopakodó „homodiktatúra” miatti félelmet már a német nemzetiszocialista propaganda is megfogalmazta, aminek jegyében a fehér fajtól idegennek nyilvánították a jazz-zenét, „elfajzott művészetként” pellengérré állították a huszadik századi avantgárd művészet legkiválóbb alkotóit, akiknek a műveiből elrettentő céllal 1937-ben Münchenben kiállítást is rendeztek.

A birodalom férfias eszményének megjelenítője a hadsereg, melynek tagjai közül a bajtársiasság kiszűrte a testileg férfi, de lelkükben férfiatlan, nőies, saját nemükhöz vonzódo férfiakat. A fasiszta ikonográfia elengedhetetlen tartozéka a szórtelen, meztelen férfitest, melynek példányait zavarba ejtő bőségben láthatjuk Mussolini 1928 és 1938 között épített római fórumán. Hasonló zsánerben alkotott Hitler kedvenc szobrása, Arno Breker, akinek férfiaktaiai ma is láthatók az 1936-os olimpiai játékokra épített berlini stadionban.

Olasz és német elődeitől eltérően az ideális férfit Putyin önmagában találta meg. Sajtószolgálat folyamatosan tesz közzé képeket, melyek zavarba ejtő közelségben, ülve, állva, lóval, hallal vagy azok nélkül mutatták az elnök félmeztelen, kigyúrt testét. Nem véletlen, hogy a képek láttán a G7-tagállamok vezetői Putyin férfiaság-komplexusára célozhattak, amire az orosz elnök sértődötten reagált.

Romlatlan, természetközeli, keresztény

A pornográfia határait feszegető, szexuálisan izgalmas férfiaság kultusza a dekadens Nyugat által megbúvölt Ukrajna ellen támadt orosz hisztéria központi fontosságú eleme. A folyamat már korábban megkezdődött a Pussy Riot női punkscapat üldöztetésével, az alternatív szexuális viselkedéssel szemben nyílt erőszakra felhívó „melegpropaganda”-törvénnyel, a nők ellen a családon belül elkövetett erőszakos cselekmények részleges dekriminalizációjával. A képek, amelyek Putyin romlatlan, természetközeli, keresztény orosz férfiaságát mutatják, szöges ellentétei a Zelenszkijről készített képeknek. Ezeken az ukrán elnök Chaplinként téblábol ebül szerzett országában.

A 2022-ben indított hadművelet elgondolói szerint villámháború lett volna, de az események azt mutatják, hogy állóháború lett belőle, ami azt jelenti, hogy hosszú és mindkét fél számára kimerítő háborúra számíthatunk. A várható orosz vereség lehetőségével számolva a nemzetközi közösségnek fel kell készülnie a „jó békecsinálás”-ra, melynek ideáltípusát Bibó István az 1815-ben vesztes napóleoni Franciaországgal kötött szerződésben látta. Bibó szerint az a jó béke, amikor a győztes nem törekszik a vesztes meg-

alázására, nem támaszt teljesíthetetlen követelményeket, hanem Ferrero maximáját követve a természeténél fogva kényszer jellegű aktushoz elég szabadságot s a követelt áldozatokhoz elég előnyt biztosít ahhoz, hogy a legyőzöttek is inkább érdekében álljon a békét tiszteletben tartania, mintsem vállalnia a béke megszegésének kockázatát (Bibó, 1986. I. 255–260.).

Újabb „zavaros idő” következik, ezúttal nemcsak Oroszországban, hanem az egész világban. Az orosz hisztéria magával hozhatja az Orosz Föderáció szétesését, aminek veszélyei az atomfegyverek esetleges bevetése miatt háborzongatók. A neves brit történész, Christopher Clark alvajárókhoz hasonlította az első világháború kitörését elkerülni képtelen vezető politikusokat, akiknek népeit, ha győztek, ha veszítettek, a háború rettenetes szenvedéseknek vetette alá (Clark, 2015). Jó lenne, ha az egykori alvajárók utódai felébrednének.

Irodalom

- Alexander, J. 2012. *Trauma: A Social Theory*. London: Polity Press
- Bibó I. 1986. *Válogatott tanulmányok*. I. köt. 1935–1944. Budapest: Magvető
- Clark, Ch. 2015. *Alvajárók – Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Budapest: Park. Ford.: Makovecz Benjámin
- Csepeli Gy. 2007. Az orosz rejtély. *Kritika*. 36. 9: 25–27.
- Font M. 1998. *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest: Balassi
- K. Horváth Zs. 2021. *Mérei Ferenc*. I–II. Budapest: Korall
- Köves E. 1982. *Kelet és Nyugat – Orosz eszmék I. Miklós korában*. Budapest: Magvető
- Mérei F. 1947. *Az együttes élmény*. Budapest: Officina
- Mosse, G. 2001. *Férfiasságnak tüköre. A modern férfieszmény kialakulása*. Budapest: Balassi
- Szamuely, T. 1974. *The Russian Tradition*. London: Martin Secker & Warburg
- Snyder, T. 2018. Ivan Iljin, Putyin filozófusa. *BUKSZ* 30. 2–4. 258–268.
- Sz. Bíró Z. 2017. *Az elmaradt alkotmányozás*, Budapest: Osiris
- Sz. Bíró Z. 2023. *Putyin háborúja*. Budapest: Gondolat
- Szilágyi Á. 2023. A hibrid harmadik világháború küszöbén járunk, vagy már azon is túl. *Jankovics Márton interjúja*. 24. hu. 02. 27.
- Szvák Gy. 2009. *Oroszország zavaros időszaka*. Budapest: Russica Pannoniana

Kiút az „okosautokráciából” – első lépés: beidegződéseink kiidegelése

Hibrid rezsim, versengő autokrácia, illiberális állam, maffiaállam. Különbféle, mára szinte közhelyként használt fogalmak, amelyek végző soron mind ugyanarra a felismerésre alapoznak: Magyarország nem tekinthető demokráciának. A kormánypárti megmondóemberek részéről ilyenkor jön a felemelt mutatóujjal felkérdezés: „Ha nem lenne demokrácia, akkor mégis hogyan írhatnának le olyat a hozzám hasonló okoskodók retorzió nélkül, hogy Magyarország nem demokrácia?” A válasz nem is annyira egyszerű, ha nem próbálunk meg minél pontosabb, részletesebb leírást adni arra a rendszerre, amelyben sokan élni *kényszerülünk*. Ez ugyanis, aligha meglepő, döntően befolyásolja azt is, hogy a sokak által vágyott kiutat (értsd: a demokráciához való visszatérést, az alkotmányos helyreállítást, a jogállami restaurációt) milyen irányban érdemes keresni. Persze Magyarországon – ehhez azért a negyedik kétharmad után, Németh Szilárd¹ is nyugodt lehet, nem kell filozofálni – sokan nem azt érzik, hogy élni kényszerülnek, ezzel pedig nem árt tisztában lenni, s különösen hasznos ennek okait is figyelembe venni, azokból a megfelelő következtetéseket levonni.

A Magyarországon élni *kényszerülők* persze foghatják a sátorfájukat,

és szabadon Nyugatra távozhatnak, ezzel egyúttal – külön erre irányuló szándék híján is – fact checkelhetik a miniszterelnök magyar ifjúsághoz intézett, a tavaszi választások után megfogalmazott állítását is: „Annak, aki el akar menni Magyarországról, azt üzenem, hogy ez a legjobb hely Európában, innen csak rosszabb helyre lehet menni.”² Gyanítható, hogy aki az ország állapota miatt lép le, annak sem múlik el túl hamar a keserű íz a szájában – mégiscsak ide születtünk, a legtöbben azért még mindig itt képzeljük el (szeretnénk elképzelni) a jövőnket. A közállapotoktól önmagát meglehetősen rosszul érző egyéneknek, az ilyen egyének közösségének (már ha van ilyen) nem haszontalan tisztázni, pontosan miben (rosszul működő demokráciában, diktatúrában vagy valami másban) él, továbbá, hogy ennek mentén milyen kezdő lépéseket érdemes gondolatban megtennie ahhoz, hogy egyszer tényleg legyen értelme olyan dolgokról vitázni, mint „ellenzéki esélyek”, „feles vagy kétharmados alkotmányozás”, „negyedik köztársaság”, satöbbi.

E cikk szerzője tisztában van azzal, hogy írásában semmi újat nem állít, szinte kizárólag ismételt. Ám nem gondolja azt, hogy ennek, mármint az ismétlésnek, ne lenne haszna. Ez az írás abból a megfontolásból szü-

¹ https://index.hu/belfold/2017/01/12/nemeth_szilard_alcivilek_szavak/

² <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/04/06/orban-annak-aki-el-akar-menni-magyarorszagrol-azt-uzenem-hogy-ez-a-legjobb-hely-europaban>

letett, hogy felhívja a figyelmet, ismételtelen ráerősítsen néhány (tehát közel sem minden) olyan szempont-ra, amellyel, úgy tűnik, a kormánykritikus nyilvánosság nagy része az Orbán-rendszer (amit valamelyik nagyokos Nemzeti Együttműködés Rendszerének nevezett el, ki tudja milyen és kik közötti együttműködést hazudva) tizenharmadik évében sem igazán akar/képes szembenézni. Cikkemet arra a megállapításra alapozom, amely szerint Magyarországon a 2010-es kormányváltás után legfeljebb egy éven belül végbement az úgynevezett „autokratikus áttérés” (Kis 2019), amely révén most már több mint tizenkét éve élünk – demokrácia helyett – autokráciában. Amellett érvelek, hogy mindez meghatározza azt is, hogy a 2010 előtti világból magunkkal cipelt beidegződéseink elengedésén, áthangolásán milyen irányban érdemes elkezdni dolgozni. Már ha egyszer tényleg szeretnénk egy normális országban élni.

Mibe kerültünk? – Az „okosautokráciák” korszaka

A jogállami intézményrendszert 2010 után szisztematikusan, jól dokumentáltan, számos hazai és nemzetközi kritika ellenére leépítő (Bajomi et al. 2020, Majtényi–Zsugyó 2019) Orbán-rendszerrel kapcsolatban meglepően gyakran merül fel a diktatúra szó, ezen írás szerzője is skandált ilyesmit elragadtatott pillanataiban ilyen-olyan tüntetéseken (vagy inkább, ahogyan arra, sajnos a legtöbb esetben jogosan, az ilyeneken részt vevők is gyakran utalnak: tüntikézéseken). Persze ott diktatúrázik könnyen az ember, ugye, ahol vannak arra utaló jelek,

hogy nem a demokrácia keretei között zajlanak közös ügyeink. Nem volt régen a 20. század, amelynek biztosan szintén szerepe van abban, hogy nem nehéz rokonszenvezni azzal a leegyszerűsítő állítással, hogy ami nem demokrácia, az diktatúra. A szociálpszichológia eléggé régen igazolta, hogy az ilyen leegyszerűsítő meghatározásokhoz ösztönösen képes az egyén pszichéje kapcsolódni, könnyen belátható okokból (önvédelemből, a világban való könnyebb eligazodás igénye miatt és a további, jórészt magától értetődő evolúciós törvényszerűségekből következően). Elevenen élnek a 20. század emlékei is: a weimarizálódás bő egy évtized alatt náci diktatúrába sodorta Németországot és lángba borította a világot. A jelen és az 1920-as évek társadalmi folyamatai az eltérő történelmi helyzet ellenére is mintha mutatnának némi hasonlóságot: a weimarizálódásra jellemző helyzetek bekövetkezésének valószínűségét növelő tényezőkre pedig a magyar társadalom folyamatait vizsgáló kutatók már a 90-es évek közepén felhívták a figyelmet (Fábián–Sik 1996). Evidens ugyanakkor, hogy rengeteg dolog változott a 20. század első fele óta, és ezek a változások mégiscsak döntőek. A könnyelműen diktatúrázó ember vitaképességét kockáztatja, morálisan nehezen tartható pozícióba helyezi magát: nem lehet elmenni amellett a tény mellett, hogy a diktatúráként azonosított rendszerek a 20. században ezrek, tízezrek, százezrek, milliók életét követelték. A diktatúra szó használatával csínján kell bánni: a diktatúrákhoz a kollektív tudatban vér tapad, a diktatúra fizikai fenyegetettséget jelent az egyénre

nézve, erről pedig az Európai Unión belüli nem demokratikus rendszerek esetében szinte egyáltalán nem beszélhetünk. Ettől az Orbán-rendszer bűnei nem lesznek kisebbek: a jogállami intézményrendszer szisztematikus leépítése, a fékek és ellensúlyok rendszerének kiiktatása, a demokrácia védelmére hivatott intézmények autokratikus áthangolása, az autonómiák csorbítása, ellehetetlenítése, a megszállt közmédia, az adófizetői milliárdokból futtatott gyűlöletpropaganda – hogy csak néhány alapvető bűnt említsünk – önmagában elegendő érvek tűnik ahhoz, hogy a magyar berendezkedésre demokrácia helyett minőségileg merőben más jelzót használjunk és ennek megfelelő cselekvési kiindulópontokról beszéljünk.

Kis János már 2016-ban amellet érvelt, hogy az Orbán-rendszer elhelyezéséhez elsősorban azt érdemes tisztázni, hogy egy elméleti skálán hol húzódik a határ demokrácia, autokrácia és diktatúra között. Kis szerint a határ meghúzásához, azaz annak eldöntéséhez, hogy egy rezsím demokratikusnak tekinthető-e még, vagy már inkább autokráciaként jellemezhető, a demokrácia alaki és tartalmi szempontjait, azaz a demokrácia „alrendszerének” állapotát kell megvizsgálni (az ezen eljárás alapjául szolgáló vizsgálati szempontrendszerre később, 2019-ben az „autokratikus áttörés modelljeként” hivatkozik). Eszerint demokráciáról alaki értelemben akkor beszélhetünk, ha létezik a törvényhozási váltogazdálkodást biztosító választási rendszer, ha közhatalmi döntéseket kizárólag választott tisztségviselők vagy az általuk választott személyek hozhatnak, valamint ha érvé-

nyesül a hatalmi ágak szétválasztásának elve. Az alaki szempontokon túl Kis tartalmi követelményeket is meghatároz, azaz szerinte demokráciáról akkor beszélhetünk, ha minden állampolgár számára biztosítva van a politikai jogok összessége, ha érvényesül az emberi jogok (személyes jogok) védelme és biztosított az állampolgárok számára az őket a közhatalom részéről ért jogsérelem elleni jogorvoslat lehetősége. Kis szerint e demokráciakritériumok (alrendszerek) szisztematikus elemzése mentén, defektusaik súlyossága alapján állapítható meg, hogy egy adott berendezkedés átlépi-e azt a határt, amikor már autokráciának minősítendő (Kis 2016). Kis 2019-ben publikált modellje alapján „autokratikus áttörésről” akkor beszélhetünk, ha „1. átfogó, összehangolt támadás zajlik a jogállam valamennyi pillére, továbbá a médiapluralizmus ellen, 2. az intézkedések gyors ütemben követik egymást, 3. a lehengetlő támadássorozat a maradék önállóságukat még őrző intézmények nem képesek feltartóztatni” (Kis 2019: 62). Kis János e szempontok alapján megállapítja, hogy a magyar politikai rendszer már a 2010 utáni első kormányzati ciklus első felétől autokráciaként (de nem diktatúraként) azonosítható (Kis 2019: 45). Szerinte ugyanis „a demokrácia nem akkor vált át autokráciába, amikor az autokratikus rezsím kiépülése befejeződött, hanem amikor egy demokráciaidegen párt kormányra kerülve áttöri a garanciális intézmények védvonalát” (Kis 2019: 68). Arra is rámutat, hogy az Orbán-rendszer ezek alapján tekintélyuralmi rendszer, amelyben léteznek választások, és amely képes hosszabb

ideig diktatúra nélkül is fenntartani magát. Ez utóbbi jellemzője egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy hatalmát jóval kisebb politikai költségekkel, s ami talán számára a legfontosabb, az Európai Unió által Magyarországnak biztosított források felhasználásával tarthassa fent (bár, úgy tűnik, ebből mostanra – tizenkét évi alibizést követően – lett tényleg elégük az uniós döntéshozóknak³).

Definíciós és rendszerleírási kísérletekkel nem csak a kormánykritikus nyilvánosságban találkozhatunk. Orbán Viktor 2014-ben maga hirdette meg, hogy „illiberális államot” épít, rendszerét „illiberális demokráciaként” azonosítva.⁴ Az „illiberális demokrácia” fő karakterjegyei – a fogalmat a társadalomtudományokban elsőként használó – Fareed Zakaria (1997) szerint a következők: az egyéni szabadságjogok erodálása, a populizmus, a legalább részben szabad, de erősen a hatalmon lévő politikai erőknek kedvező választási rendszer és a kormányzati hatalmat kritizáló külső és belső hangok illegitim színben való feltüntetése és egzisztenciális ellehetetlenítése. Egyes szerzők, például Kis János ugyanakkor kifejezetten óva int az „illiberális” és a „demokrácia” fogalmak együttes használatától, rámutatva arra, hogy a demokrácia nem liberális, azaz illiberális formája fogalmilag értelmezhetetlen, a liberalizmus és a demokrácia egymástól nem elválasztható fogalmak (Kis 2014: 612). Bozóki András és Hegedűs Dániel – akik az Orbán-

rendszert kívülről (elsősorban az EU által) korlátozott hibrid rezsimként azonosítják – Kis Jánoshoz hasonlóan érvelnek, amikor Juan Linzre hivatkozva azt írják, hogy „az autokratikus vagy hibrid rendszerek esetében nem érdemes azokat jelzős, például „illiberális” demokráciával helyettesíteni, mert ez a megközelítés elmossa a különbséget a demokratikus és a vegyes rendszerek között, azaz elkendőzi aényt, hogy az utóbbiak egyáltalán nem felelnek meg a liberális demokráciákkal (vagyis „a” demokráciával) szemben támasztott minimális elvárásoknak” (Bozóki–Hegedűs 2017: 9).

A demokrácia válságáról szóló tanulmányokban gyakran előkerül a „versengő autokrácia” (competitive authoritarianism) kifejezés is. A „versengő autokrácia” fogalmát olyan rendszerek leírására használják, amelyekben formálisan léteznek demokratikus intézmények, például választások, és amelyekre úgy tekintenek, mint a hatalomra jutás elsődleges eszközeire, ám amelyben a hatalmon lévők állami pozícióikkal visszaélve jelentős előnyre tesznek szert politikai ellenfeleikkel szemben. Ezek a rendszerek „versengők” tehát abban az értelemben, hogy az ellenzék demokratikus intézményeken, választásokon keresztül versenybe szállhat a hatalom megszerzéséért, ám mégsem tekinthetők demokratikusak, hiszen a versenyfeltételek egyenlőtlenek, vagyis „a pálya erősen lejt” a hatalmon lévők javára (Levitsky–Way 2010:5). Az ilyen autokratikus berendezkedésekben tehát csak tisztességtelen formában létezik verseny, azaz a választás ténylegesen nem biztosítja a

³ <https://jelen.media/kozelet/ez-a-hajo-elment-iden-mar-nem-jonnek-az-unios-penzek/>

⁴ <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapallam-korszaka-kovetkezik>

politikai váltógazdálkodás lehetőségét (lásd fentebb a demokrácia Kis János által ismertetett alaki kritériumait).

Akármelyik megjelölést vesszük alapul, a demokráciától eltávolodott, autokratikus vonásokat mutató rendszerek egyik fő jellegzetessége, hogy olyan intézményeket használnak fel saját céljaikra, amelyeket hagyományosan a demokráciával kapcsolunk össze. Ezek az intézmények (parlament, Alkotmánybíróság, ügyészség stb.) – megváltozott rendeltetésük révén – képesek a demokratizálódás útjába állva erősíteni az autokratikus működést (Bracanti 2014: 313). Más szóval a „versengő autokráciákban” a rendszer stabilizációját ugyanazok az intézmények biztosítják, amelyek korábban a demokratikus működés stabilizálójaként funkcionáltak.

A demokratikus kulisszákat fenntartó autokráciák a 21. század megváltozott technológiai, gazdasági, demográfiai, szociokulturális körülményeihez tudatosan alkalmazkodnak, a liberális demokráciáknak tulajdonított kulturális, technikai vívmányok egy részét hatékonyan használják fel saját hatalmi céljaiknak megfelelően. Már több mint egy évtizede megszülettek az első írások (Marazov 2012) arról, hogy a nem demokratikus rendszerek miként hasznosítják az új információs technológiákat, például a közösségi média adta lehetőségeket. Marazov rámutat, hogy az internet demokratizáló potenciáljába vetett hit ellenére például a már bőven diktatúrának minősíthető iráni és kínai rezsim sem lett kevésbé stabil és elnyomó. A tekintélyelvű rendszerek hatékonyan használják az interne-

tet a szólásszabadság elnyomására, megfigyelési technikáik csiszolására, a saját propaganda terjesztésére és a lakosság körében rendszerint fellelhető feszültségek levezetésére is szolgáló szórakoztató tartalom terjesztésére. A globalizáció, a társadalmi gyorsulás jelenségei önmagukban nem eredményeznek stabilabb demokráciákat: miközben a manipuláció, a populizmus új formáit teszik lehetővé (Bremmer 2018), a demokráciákra ugyancsak negatívan visszahatni képes új típusú nihilizmus (Gurri 2018) kialakulását is segítik.

A modern autokráciák okosak, s nem csak abban az értelemben, hogy megtanultak végtelennek tűnő állami forrásból Facebook-hirdetéseket futtatni. A 20. századi elnyomó rendszerekkel összehasonlítva a 21. századi autokráciák – saját jól fel fogott érdekükből – sokkal kifinomultabb eszközökkel teszik magukat leválthatatlanná. Különösen az Európai Unióban kifejlődő autokráciák számára (egyelőre a magyaron kívül a lengyel rendszer mutat kifejezetten autokratikus vonásokat) tabu egy sor klasszikus diktatúrára jellemző megoldás. Az európai közösségtől való nagyon erős gazdasági, politikai függőség, a hazánkban inkább szitokszóként használt, de a társadalom széles rétegei számára mégiscsak egy gombnyomásra lévő „nyugati” tömegkultúra (amely, legyen bármennyire is ingadozó színvonalú, elsősorban a liberális demokráciákra jellemző értékeket közvetít), a munkaerő unión belüli szabad áramlása, s ezáltal több millió magyar ember személyes élménye a valóban prosperáló demokráciáról, egyáltalán – hangozzék bármennyire elcsépeltnek

– a korszellem teszi természetszerűen alkalmazkodóvá s ilyen értelemben „okossá” Orbán rendszerét. A hatalomnak is az az érdeke, hogy kerülje az erőszakszervezetek alkalmazását, ehelyett sokkal kevésbé látványos, alapvetően gazdasági jellegű (adóhatósági, számvetőségi ellenőrzések és bírságok), az egzisztenciális boldogulást nehezítő eszközöket (állami szférába nem vesz fel kormánykritikus polgárokat, a szólásszabadságot csorbító szabályokat hoz erre a szférára) épít be a rendszerébe, s alkalmazza ezeket elsősorban a hatalomgyakorlásával szemben kritikát gyakorlók ellen. Hasonlóan viszonyul a demokratikus intézményekhez. Az eredetileg a demokratikus jogállam fenntartására létrejött intézményeket nem megszünteti, hanem eredeti rendeltetésükkel ellentétesen, saját hatalmának fenntartására használja. Az ilyen rendszerek okosak, mert képesek elérni, hogy a lakosság a mindennapok szintjén ne vagy csak alig érezze, hogy nem demokratikus rendszerben él. Tudatosan épít szelepeket rendszerébe (ehhez a Kádár-rendszer utolsó két évtizedében már egyébként is hozzászózott a magyar társadalom), működni hagyja, sőt maga tartja fent, segíti anyagi és egyéb forrásokkal a hatalma demokratikus legitimitásának látszatát erősítő, domesztikált ellenzékét, amely ennél fogva persze teljesen alkalmatlan arra, hogy valós alternatívát kínáljon az Orbán-rendszerrel szemben.

Ugyanakkor Kis János arra is rámutat, hogy „a korlátozottan kompetitív tekintélyuralmi rezsimek abban az esetben is autokráciák, ha netán az derül ki róluk, hogy

sebezhetőek, vagy egyenesen az, hogy lehetségesek válsághelyzetek, amikor a teljes hatalmi apparátus sem tudja megakadályozni, hogy a rezsimnek választás útján vessenek véget” (Kis 2019: 69). Tehát az autokratikus hatalomgyakorlás tényét és az ebből eredő konzekvenciákat akkor sem lehet figyelmen kívül hagyni, ha Magyarországon esetlegesen feltűnne végre egy olyan potens politikai erő, amely olyan komoly társadalmi támogatást élvez, hogy azzal az autokráciákra jellemző, fentebb már részletezett, teljesen egyenlőtlen versenykörülmények közt megtartott választásokon is meg tudná szorongatni, esetleg formálisan le is tudná győzni a kormánypártokat.

Mindezek fényében az alábbiakban néhány olyan, a közéleti vitákban, különösen a kormánykritikus nyilvánosságban gyakran felmerülő kérdéskört („beidegződést”) érintek, amelyek kapcsán radikális szemléletváltásra („kiidegelésre”) lenne szükség ahhoz, hogy egyáltalán felmerülhessen az Orbán-rendszerrel szembeni releváns fellépés lehetősége. A következőkben tehát arról lesz szó röviden, hogy néhány, persze szubjektíven, ha úgy tetszik, önkényesen kijelölt, a rendszer fennmaradása szempontjából ugyanakkor szerintem fontos kérdés kapcsán mi következik abból, ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy Magyarország nem demokrácia, hanem autokrácia. A kérdés retrospektíven is megfogalmazható: hogyan kellett volna a demokrácia iránt elkötelezett egyéneknek és közösségeiknek bizonyos közös ügyeinkhez, például egyes, csak névleg demokratikus intézményeinkhez viszonyulniuk az „autokratikus áttörés” óta.

Beidegződéseink kiidegelése

Választások, Tisztelt Ház

Az ellenzéki nyilvánosság négyévente újra és újra soha vissza nem térő nagy lehetőségről beszél az autokratikus hatalom szabályai szerint megrendezett választások kapcsán, miközben két választás között attól hangos ugyanez a nyilvánosság, hogy Magyarországon diktatúra van. Be kellene végre látni, hogy ha négyévente csodavárásba hergeli magát az ellenzéki közvélemény, és úgy tesz, mintha a rendszer választásokon leváltható lenne, akkor azzal tagadja, hogy Magyarország autokrácia lenne – azt pedig, hogy diktatúra, végképp. Így válik a politikai tér valamennyi szereplője komolyan vehetetlené, aki elindul a választásokon, aki soha vissza nem térő ellenzéki esélyekről beszél, majd a két választás között diktatúrát kiált. Amint azt fentebb ismertettem, a diktatúráknál enyhébb autokráciáknak is az az egyik fő jellemzőjük, hogy a hatalom választásokon keresztül gyakorlatilag leválthatatlan. Az Orbán-rendszert választások útján nem lehet leváltani. Ehhez pedig a rezsimnek még csak látványos választási csalásokra sincs szüksége. A választást megelőző négy évben a számára fontos szavazói bázisokra zúdított propagandaüzenetek, konkrét gazdasági szektorok bekebelezése, a hatalomtól való függés rendszerének tudatos kiépítése önmagukban elegendőnek bizonyulnak ahhoz, hogy Orbánék négyévente különösebb erőlködés nélkül legyűrjék a kormány- és rendszerváltásban egyébként sem különösen érdekelt parlamenti ellenzéki pártokat. Az elmúlt tizenhárom évben azt láthattuk, hogy a magukat

ellenzékiként exponáló politikusok az autokráciákra jellemző, imént is említett jellemzők miatt előre borítékolható választási bukta után a következő választásokba újra belevetik magukat, majd az újabb vereséget követően lehorgasztott fejjel távoznak a pástról, sokan egyenesen (vissza) a parlamenti széksorokba.

Érthető persze, hogy az Orbán-rendszer által domesztikált ellenzéki képviselők nem szívesen mondanak le többmilliósi fizetésükről, az ellenzéki nyilvánosság egyéb szereplőit, a demokratikus érzelmű értelmiséget, szakmai közösségeket, a lelkes hír-olvasó közönséget azonban biztosan nem érik különösebb veszteségek, ha végre mindannyian belátják: az Orbán-rendszer által kiírt választásokon való részvétel kizárólag arra jó, hogy az autokrata rendszer hatékonyabban tudja fenntartani a demokrácia látszatát. Az utolsó országgyűlési választások óta egészen biztosan nem tartható már az az álláspont sem, hogy a parlament azért még mindig a nyilvánosság azon tere, ahol „szembesíteni lehet a fideszes honatyákat bűnös dolgaikkal a nép színe előtt”. Újságírói kérdésekre hébe-hóba válaszolnak a kormánypárti képviselők, szinte lehetetlenség őket megközelíteni a Parlamentben és annak környékén.⁵ Egy-egy keményebb ellenzéki beszólás, netán parizeres, táblás performansz néhány napra akár jó érzéssel is eltöltheti a mémekre vágyó demokrata nyilvánosság egy részét, de ezek az akciók politikai ajánlatnak, alternatívafelmutatásnak azért nem nevezhetők.

⁵ <https://telex.hu/video/2022/07/03/nyilvanosság-parlament-kormany-sajto-orban-viktor-szlovakia>

Értelmes és hasznos építkezés

A fentiekből következik, hogy igazuk volt azoknak,⁶ akik már évekkel ezelőtt amellet érveltek, hogy az Orbán-rendszer által levezényelt választásokon elindulni értelmetlen, sőt – a rendszer-legitimáló hatás miatt – kifejezetten káros. Ettől még, sőt, éppen ezt a belátást erőforrásként használva, el lehet(ne) kezdeni közösséget építeni: biztos nem lesz sikertelenebb egy ilyen próbálkozás annál, mint Orbán Viktor által alalmaznaként adott párttámogatási pénzekből egy ötödik kétharmadot összehozni. Bár az így rendelkezésre álló forintok (ha vannak egyáltalán) nem összevethetők a parlamenti ellenzék forrásaival, mégis autentikusabb, hitelesebb az ilyen építkezés, hosszú távon pedig egészen biztos, hogy ennek van egyedül értelme. Az igazán stabil demokráciák egyébként is az erős, alulról szerveződő közösségeken alapulnak (Atkinson 2012). Unásig ismételtetett toposz, sokan rámutattak már, hogy a Fidesz hasonlóképpen építette fel 2002-es választási veresége után a polgári köröket (Szabó 2007), amelyek erős háttországot adtak 2010-es, mindent elsöprő győzelmének. Az Eötvös Károly Intézet egy, a 2022-es választások után közvetlenül kiadott álláspontjában⁷ úgy fogalmazott, hogy az ilyen helyi demokratikus körök „örökzöld témái lehetnek a helyi

településpolitika, a korrupció elleni küzdelem, a nyilvánosság, a szegények segítése, a környezetvédelem, az egészségügy, az oktatás vagy a kultúra ügyének képviselője”.

Lehet, hogy nem fognak az így építkező mozgalmak vezetői, aktorai igazán meggazdagodni? Valószínű. Nem lesz milliós fizetésük? Szinte biztos, hogy nem. A valódi változást eredményező demokratikus teljesítményt, munkát a demokráciát óhajtó polgárok (akik még mindig több millióan lehetnek) maguk is katalizálhatják: a tehetősebb réteg a hasznosnak vélt munkát végző szereplőket anyagilag támogathatja, s az önkéntes munkának is egészen biztosan lenne felvevőközege. A demokratikus közvélemény egy része tartja fenn már most is a 444-et, a *Telexet*, a *HVG-t*, *Átlátszót*, a *Partizánt*. Ez a modell („Legyünk a szabadság részvényesei!”⁸) működőképes lehet a politikai munkát végző, valódi teljesítményt felmutatni képes közösségek vonatkozásában is.

„Orbán azért kormányozni tényleg tud”, a szakpolitikai viták nézőpontjáról

Azon túl, hogy az ellenzéki körökben is gyakran felbukkanó „azért meg kell hagyni, hogy Orbán kormányozni tényleg tud” toposz Magyarország gazdasági, közoktatási, egészségügyi, stb. adatait tekintve⁹ nettó baromság, morálisan sem tartható. A jogállami intézmény-

⁶ https://hvg.hu/itthon/20180116_hont_andras_utolso_szavak_a_valasztasi_bojkott_ugyeben_ellenzek_rendszervaltas; <https://mandiner.hu/velemeny/2014/04/bartus-laszlo-tevedesek-a-bojkottrol>

⁷ <http://www.ekint.org/alkotmanyossag/2022-05-02/demokrataknak-kivul-tagasabb-avagy-a-valasztasi-vereseg-utan-a-szabad-demokratikus-es-szolidaris-magyarorszag-megorzendo-alma-es-uj-eselyei-allaspont>

⁸ Ez a fantázianév néhány éve az Eötvös Károly Intézet egyik értekezleti napján bukkant fel.

⁹ Bővebben lásd például a Tárki legutóbbi, 2022-ben megjelent Társadalmi Ríportját: <https://tarki.hu/tarsadalmi-riport>

rendszer jól dokumentált leépítése önmagában elég indok lenne arra, hogy a következő megállapítás igaz legyen: az Orbán-rendszerről nem lehet olyan nyelvezettel, olyan szempontokkal beszélni, mutatóit, eredményeit elemezni, mintha egy demokratikus berendezkedésű ország vezetésének teljesítményét vizsgálnánk. Az autokrata áttörés óta minden olyan megnyilvánulás, amely nem biggyeszt lábjegyzetet arra vonatkozóan, hogy az általa tett megállapításokat annak fényében kell értelmezni, hogy itt egy nem jogállami berendezkedésről beszélünk, végső soron maga is az autokrata hatalmat legitimálja. Szakpolitikai értekezés nem lehet morálisan helytálló anélkül, hogy a szerző a rendszer autokrata jellegére ne utalna. Családtámogatásról, hogy egyébként mit csinálnak jól, voltak-e ezzel kapcsolatban pozitív hatású intézkedések, nem helyes anélkül beszélni, hogy ne emelnénk be ugyanezen értekezésbe az LMBTQ-közösséget kirekesztő, megbélyegző törvényalkotást, kormányzati kommunikációt, könyvfóliázást¹⁰, „homokóházást”¹¹. Az Orbán-rendszer és a 20. század totális rendszereinek összevetésével, ahogyan erre fentebb utaltam, nagyon óvatosan kell bánni, mert az esetek 99 százalékában ellehetetleníti az értelmes vitát. Ezzel együtt azért idekíváncozik, hogy akár kőkemény diktatúrákban is találhatunk itt-ott hasznos beruházásokat (a náci Németországban is voltak

autópálya-építések, környezetvédelmet, egészséges életmódot, tömegsportot támogató programok), ettől még egy ezekről szóló elemzésnek a megfelelő történelmi-történelmi, politikai kontextust érintenie kell. A szakpolitikai intézkedéseket – a formalista megközelítésekkel ellentétben – nem lehet a kontextusukból kiragadni. A jogszabályok, az állami intézkedések a társadalom mindenkori állapotát is tükrözik, ahogyan a jogi-társadalmi viszonyokat szabályozzák, az közvetett információkkal szolgál például a társadalom szociális, kulturális, pszichés állapotáról is. Ahogyan az autokráciával szemben álló társadalmi tér állapotáról is sokat elárul, hogy a kormánypárti szavazókra, a rendszerrel együttműködőkre hogyan tekint. E cikk utolsó része ezt a kérdéskört érinti.

*A „birka fideszes” szavazóról,
kollaborációról, belülről
bomlasztásról, elszámoltatásról*

A kormánykritikus nyilvánosság egyik legnyomasztóbb jelensége a Fideszre szavazó honfitársak „birkázása”, „agymosottozása”. Az a gond ezzel a gyakorlattal, hogy egyrészt a kormánypárt kommunikációjára emlékeztető módon dehumanizál a társadalom nem jelentéktelen részébe tartozó embereket, másrészt kontraproduktív abban az értelemben is, hogy épp az Orbán-rendszer propagandakommunikációjának végtelenül káros társadalmi hatása-ira nem képes rávilágítani. Nagyon szomorú, de 2023-ban még mindig ott tartunk, hogy a kormánykritikus közvélemény számára továbbra sem evidencia, hogy négyévente a kormánypártokra szavazók pusztán attól, hogy a Fideszre voksolnak,

¹⁰ <https://telex.hu/belfold/2023/07/07/konyv-libri-folia-melegellenes-torveny-gyermekvedelmi>

¹¹ https://index.hu/gazdasag/2019/10/14/love_is_love_plakat_fogyasztovedelem_meleg_par_reklam_coca-cola_karosította_a_fiatalkoruk_erkolcsi_fejlodeset/

nem agyalágyult, rossz szándékú, alávaló emberek. Ebben a tekintetben is osztom Majtényi László kollégám álláspontját (Majtényi 2022), aki az elittel szemben szigorúbb követelményeket tart e tekintetben helyesnek, ám az „átlagos” polgárok iránti elvárások terén már korántsem annyira szigorú, s a társadalmi hierarchiában lefelé haladva egyre megértőbb hozzáállást tart helyesnek. Az Orbán-rendszer elitje, amely megtervezte és végrehajtotta a jogállam leépítését és kiépítette azt a gazdasági hátországot, amely mára, strómanjain keresztül, a leggazdagabb magyar emberré tette a miniszterelnököt (Magyar 2015, Magyar–Madlovics 2021), nyilvánvalóan ebből a szempontból merőben más elbírálás alá esik. Némileg analóg a helyzet talán azzal, amikor a büntetőjog figyelembe veszi a tényállás megítélésekor a bűnösséget, azaz hogy az elkövető tudata mit fogott át, vagy ahogyan a károkozás esetében a jog a károkozó kapcsán figyelembe veszi és értékeli az adott helyzetben általában elvárható magatartást. A nap 24 órájában a közmédiából sugárzott propagandahíreket, az egész országot elárasztó plakátokon közölt manipulációt nehéz a helyén kezelni, reálsan értelmezni és az ennek megfelelő cselekvési, viszonyulási stratégiákat választani, ha egyébként az ember (akár önhibájából, akár önhibáján kívül) nem kapott olyan tudást, nem sajátított el olyan képességeket a szocializációja során, amelynek révén viszonylag egyszerűen meg tudja különböztetni a híreket az álhírektől, az állami propagandát a korrekt kormányzati tájékoztatástól.

A Fideszre szavazók iskolázott-

sági adatai is ismertek,¹² köztudott, hogy egyre inkább a tanulatlan réteg képezi Orbánék szavazóbázisát, amelyre a rendszer tudatosan reagál kommunikációjában is (Kis Grófóval, Győzikével, pirosléttaparadicsommal, pörköltöt kavargató miniszterelnökkel). Az, hogy Orbán Viktor autokratikus rendszere „okos”, azt is jelenti, hogy eléggé pontosan tudja, hiszen társadalomtudományi eszközökkel képes feltérképezni, hogy meddig mehet el, azaz melyek azok a hatalomtechnikai eszközök, amelyekkel elérheti, hogy a társadalom többsége támogatásáról biztosítsa úgy, hogy ez a réteg közben ne érezze, hogy szabadságát a kritikus mértékben korlátozzák. Ugyanakkor különböző attitűdkutatásokból¹³ az is világosan kiderül, hogy az Orbán-rendszer a társadalom szabadságigényszintjét nagyon hatékonyan tudja csökkenteni pusztán a folyamatosan adagolt propagandával, az intézményesített manipuláció fenntartásával (Sik 2016, Lázár–Sik 2019). A felelősség ezekben az esetekben legnagyobb-részt a propaganda gyártóját és terjesztőjét (a hatalom birtokosait) terheli. Úgy gondolom, hogy elsősorban a hatalommal szemben alternatívát felmutatni szándékozó politikai-társadalmi erők – kétségtelenül nagyon nehéz, rendkívül sok kreatív erőt felemészítő – feladata annak kitalálása, hogy miként lehet ezt a nagyon

¹² <https://g7.hu/kozelet/20220407/fidesz-tarolassal-jar-egyutt-az-iskolazatlanok-magas-aranya/>

¹³ https://www.policysolutions.hu/userfiles/Policy_Solutions_Demokracia_es_a_magyar_tarsadalom.pdf; https://index.hu/tudomany/2016/11/17/soha_nem_latott_merteku_az_idegenellenesseg_magyarorszagon/

széles, a kormánypropaganda által megtévesztett társadalmi réteget másfajta üzenetekkel, teljesen más attitűddel megszólítani. Az azonban egészen biztos, hogy nem lehet hiteles, demokratikus, a szolidaritás elvét előtérbe helyező politikai alternatívát felkínálni a magyar társadalomnak, amíg agyatlan csőcselékként tekintünk több millió honfitársunkra. Arról nem beszélve, hogy az Orbán-rendszer megszűnését követően csak akkor lehet normális országot, stabil, szociálisan érzékeny demokratikus rendszert építeni, ha empátiával és teljes nyitottsággal fordul a kormánykritikus tömeg az Orbán-rendszert jelenleg is – akár teljes meggyőződéssel – támogató átlagemberekhez. Az alternatívát felmutatni szándékozó demokratikus közösségnek ezt a beleérző képességet muszáj felvállalnia. Enélkül nem lehet valódi rendszerváltásról, demokratikus helyreállításról álmodozni.

Ugyanakkor komoly felelősség terheli az Orbán-rendszer kiépítésében, fenntartásában közreműködő értelmiséget: jogászokat, közgazdászokat, a közigazgatás politikai szintjein dolgozókat, egyetemi vezetőket, kommunikációs szakembereket, s legfőképp a politikai osztály tagjait: képviselőket, minisztereket, polgármestereket. Azokat, akik „pontosan tudták”, miben vettek részt, akik szakmáik árulói. Ugyanakkor az ő esetükben sem szabad felelőtlenül elszámoltatásról, börtönbüntetésről s más hangzatos következményekről beszélni az efféle szankcionálásokat megalapozó részletek pontos ismerete, jogi-politikai következményeinek átgondolása nélkül. Kétségtelenül lesznek olyan szereplői az Orbán-rendszernek, akik az elkövetésük

idején hatályos jogszabályok (legnagyobbobbrészt maguk az Orbán-rendszer törvényei) alapján végrehajtott bűncselekmények miatt kell hogy bíróság előtt feleljenek. Ez azonban nem lehet általános fenyegetés, különösen a jogásztársadalom nem lehet forrófejű ebben a tekintetben. Akit bűncselekménnyel vádolnak, annak bűnösségét független bíróságnak kell megállapítania, nem egy, az Orbán-rendszer után következő politikai erőnek. A jogállam helyreállítása ott kezdődik, hogy az autokrata rendszer szereplőinek cselekedeteit – micsoda meglepetés – az eredeti funkciójuk szerint helyreállított jogállami intézmények jogállami eszközökkel ítélik meg, s az esetleges jogkövetkezményeket is politikai nyomástól függetlenül rendelik el. Az Orbán-rendszer leváltására jelentkező politikai szereplőknek pedig kényesen kell ügyelniük arra, hogy politikai ajánlatukban jogállami eljárásban megállapított jogi felelősségről beszéljenek – az agyonhasznált, inflálódott „elszámoltatást” is ideje volna elengedni. Az „autokrata áttörés”, akárhonnán nézzük is, a magyar történelemben példátlan politikai-jogi helyzetet teremtett. Azon túl, hogy széles társadalmi konszenzusra lenne szükség abban a tekintetben is, hogy 2010 után autokratikus fordulat következett be Magyarországon, az „autokratikus áttörés” során, majd azt követően végrehajtott közjogi határátlépések jogi minősítését, azok jogkövetkezményeit nagyon pontos és a szakmai szttenderdeknek megfelelő vizsgálatnak kell alávetni. Erre történtek már próbálkozások bizonyos alkotmányjogászok részéről (az Eötvös Károly Intézet műhelyében

is születtek ezzel kapcsolatosan írá-
sok¹⁴), az általuk felvetett szempon-
tok, megközelítések alapjául szolgál-
hatnak ennek a folyamatnak.

E témához kapcsolódóan pár szót
érdemes szentelni még a belülről
bomlasztás toposzának. Miniszté-
riumokban dolgozó egyetemi cso-
porttársak, állami propagandát
legyártó PR-cégek alkalmazottai,
egyetemi autonómiák felszámolá-
sához asszisztáló rektorok, déká-
nok: ha egyszer vége lesz az Or-
bán-rendszernek, a legtöbbjükről
ki fog derülni, hogy ők csak belülről
bomlasztottak. De miben is áll ez
a bomlasztó tevékenység? Ha lé-
tezik egyáltalán a bomlasztóknak
azon tábora, akik valóban abban a
hitben dolgoznak, hogy rendszerle-
építő tevékenységet végeznek/vé-
gezhetnek a különböző, hatalomhoz
szorosan kötődő vagy a hatalom ál-
tal minimum átszótt, de leginkább
megszállt állami intézményekben,
cégekben, e céljuk egyszerűen nem
teljesülhet. Az autokrácia egyik fő
ismérve, ahogyan azt már többször
kiemeltem ebben az írásban, hogy
a jogállami intézményeket eredeti
rendeltetésükkel ellentétesen
használja fel saját hatalmi célja-
ira, ezekben az intézményekben
pedig a demokrácia játékszabályai
nemcsak „kifelé”, de „befelé” sem
érvényesülnek. A legjobb szándékú
belülről bomlasztás is a visszájára
fordul ilyen körülmény között: csak
arra jó, hogy a nem demokratiku-
san működő intézmények legitimá-
cióját erősítse. Hasonló a helyzet a

kormányzati propagandát legyártó
„piaci” szereplők cégeiben (PR-cé-
gek, sajtóorgánumok, lapkiadók)
dolgozó „belülről bomlasztókkal”.
Egyrészt a kormányzati kommuni-
káció fontos csatornáinál végrehaj-
tói pozíciókban dolgozóknak legfel-
jebb abba lehet beleszólásuk, hogy
a migránszós plakátnak milyen
legyen a háttérszíne, vagy hogy a
televíziós hírműsorban a képernyő
alján futó információs sáv sebes-
sége mekkora legyen. Másrészt az
ezeken a helyeken elhelyezkedő
ember jelentkezésével, jelenlétével
azt üzeni, hogy ezeken a helyeken
dolgozni rendben lévő dolog. Bár az
ember önkéntelenül is a felemelt
mutatóujjal életvezetési tanácsokat
osztogatók kínos pozíciójába sodor-
ja magát, ha olyasmiket mond, hogy
„egy demokrata itt dolgozhat, itt
meg nem”, végső soron ez az egész
írás a határok meghúzásáról szól.
Arról a dilemmáról beszéltem eddig
is, hogy egy autokrata rendszer-
ben a magát demokratának valló
egyénnek miben érdemes részt ven-
nie, mihez adhatja a nevét jó lelki-
ismerettel. Bár egy olyan bonyolult
rendszer működéséhez, mint a tár-
sadalom, lehetetlen cselekvési stra-
tégiák, élethelyzetek taxatív fel-
sorolását hozzárendelni, majd azt
mondani, hogy „na, kész, ezzel fel
is oldottuk a morális dilemmákat”
az autokráciához való viszonyulás
tekintetében, a saját szubjektív el-
határolási szempontjaimat röviden
mégiscsak összefoglalom.

Ahhoz, hogy egy autokrata rend-
szerben „mi fér bele”, szerintem
hasznos felállítani egy olyan, per-
sze éles kontúrokkal nem jelle-
mezhető skálát, amelyen a teljesen
egyértelműen hatalomtól független

¹⁴ <http://www.ekint.org/alkotmanyossag/2020-10-11/elegy-fejezetek-a-demokratikus-es-szolidaris-magyarorszag-alkotmanyos-programjahoz>; http://ekint.org/lib/documents/1642764990-EKINT_Az_alkotmanyozasi_vitarol_elemzes.pdf.

piaci szegmensén túl az „elfogadható helyek” sávjában például olyan munkahelyek vannak, amelyek bár szorosan kötődnek a hatalmi struktúrákhoz, feladatuk alapvetően a társadalom legalapvetőbb igényeinek kielégítése, például a társadalom mindennapi működéséhez elengedhetetlen állami közszolgáltatások ellátása (különbféle hivatalok, oktatási, szociális és egészségügyi intézmények, közüzemi szolgáltatók, satöbbi). Aki ilyen helyeken dolgozik, annak persze nem árt számolnia azzal, hogy bizonyos politikai jogait, például szólás- és véleményszabadságát, esetleg gyülekezéshez való jogát – amint arra számos példát láthattunk az elmúlt években – direkt (főnöki megdorgálás, belső fegyelmi eljárások) vagy indirekt tényezők (egy új törvény okozta helyzet, bizonytalanság, egzisztenciális félelmek) korlátozni fogják. Természetesen annak a kórházban dolgozó orvosnak a belső morális meggyőződése szerinti cselekvése, aki amúgy „nem teregethetné ki a szennyest”, vagy annak a tanárnak a hasonló attitűdje, aki nek félnie kell, hogy mit fog szólni az igazgatója, ha a kisvárosból „felutazik” a budapesti pedagógustüntetésre, külön tiszteletet érdemel. A hasonló történelmi idők mentális túlélésének egyik lehetséges útja, ha az ember a munkáját olyan attitűddel és sztenderdek szerint látja el, mintha egy normális országban élne. Ehhez azonban arra is szükség van, hogy a demokratikus egyének sokasága egy rendszerkritikus közösség tagjának érezhesse magát, amely képes hatékony védelmet biztosítani a meggyőződése szerinti kiállása miatt őt ért retor-

ziók esetén. Az, hogy az ilyen esetekben még igénybe vehetők ilyen-olyan hatékonyságú jogorvoslati lehetőségek (a magyar autokráciában még léteznek ilyenek, amelyek, köszönhetően elsősorban az erre specializálódott jogvédő szervezeteknek, igen jó eséllyel képesek valamilyen mértékű anyagi kompenzációt biztosítani), nem pótolja azt, hogy a közösség szimbolikus, nyilvános kiállása általában fájóan hiányzik. Egy valódi demokratikus ellenpólus felépítésekor ennek a hiánynak a betöltésére biztosan hangsúlyt kell fektetni.

Visszatérve a „mi fér bele” skálához: a „vállalhatatlan” sávba elsősorban szerintem azok a helyek tartoznak, amelyek közvetlenül vesznek részt az autokrácia fenntartásában: ilyenek elsősorban a jogállam leépítésében közreműködő intézmények, amelyeknek épp a jogállam védelme lenne a fő feladatuk (többek közt az Alkotmánybíróság, ügyészség, minisztériumok, a végrehajtó hatalom egyéb szervei, ombudsmani hivatal, Állami Számvevőszék), a propaganda kidolgozásában, terjesztésében közreműködő, valamint a közvagyon intézményesített ellopásában szerepet játszó, közreműködő valamennyi intézmény, cég, testület. Aki ezeken a helyeken vállal munkát, annak érdemes tudatában lennie, hogy fogaskerék az autokrata gépezetben.

Külön fejezetben lehetne ennek kapcsán a demokratikus elköteleződésű értelmiség, művészek rendszerlegitimáló dilemmáiról írni, a Tusványoson tartott rockkoncerteken át a kultúrharcos kormányzati nyomulás egyéb

csapdáin¹⁵ keresztül egészen a kormánykritikus színpadi beszólás miatt lemondott koncertekig,¹⁶ külön kitérve az adott szakmai közösség ezekre adott reakcióira (vagy épp a reakciók hiányára). Erre most ennek az írásnak a kérétei nem adnak lehetőséget, de úgy gondolom, az előbb említett elhatárolási szempontokat többé-kevésbé ezekhez a kulturális térhez köthető helyzetekhez is hozzá lehet rendelni. A belülről bomlasztás mítosza mind a politikai és állami szféra, mind a civil társadalom esetében is csak a már létrejött autokratikus viszonyok konzerválásához járul hozzá, morálisan helyeselhető „harmadikutas” megoldás ebben a tekintetben nem (sem) igazán létezik: *„Minden tartalmi értelemben alkotmányos állam egyfelől, továbbá az autokrácia összes válfaja másfelől abban különböznek, hogy az elsőben rendszerint a közéleti erényesség, a másodikban pedig gyakorta a becstelenség a kifizetődő, sőt elvárt emberi magatartás. Ebből következik az is, hogy a normális világban a morálisan semleges egyéni döntések az autokráciában gyakran súlyos erkölcsi dilemmát hordoznak, a morális jó a személyes érdekekkel szembekerül, a helyzet inkább a kisebbik rossz és a rossz közötti választást kínálja fel, ezzel szembefordulni már legalább Don Quijote-izmus”* (Majtényi 2022: 1).

*

Évtizedes beidegződéseket, húsz év demokrácia alatt valamilyen módon mégiscsak kollektív tudatunk immanens részévé vált intézményi, eljárási, cselekvési alapvetéseinket (a választások útján megvalósuló politikai váltógazdálkodás lehetősége, az állampolgárok parlamenti pártok útján megvalósuló politikai akaratérvényesítése, a hatalmi beavatkozástól relative független gazdasági élet, morálisan semleges egyéni döntések a politikai rendszer kapcsán, satöbbi) nagyon nehéz elengedni. Mostanra viszont mindenkinek be kell látnia, hogy a 2010 előtti értelmezési és cselekvési sémáinkhoz való ragaszkodás már a valódi változás irányába tett első lépéseket is megakadályozza. Az Orbán Viktor által kiépített autokrácia okos, a „diktatúrázásra” válaszul előhúz valamelyik influenszerén keresztül egy tusványosi Péterfi Bori-koncertről¹⁷ készült felvételt, vagy rámutat egy működő kormánykritikus online újságra¹⁸. Az „okosautokrácia” eliminálni képes szinte bármilyen kritikát, ha azt nem a megfelelő kontextusban fogalmazzák meg. Hiteles alternatívát csak akkor lehet felmutatni, ha valóban elkezdjük levonni a következtetéseket abból a felismerésből, hogy amiben élni kényszerülünk, az nem demokrácia, de nem is diktatúra. Az „okosautokráciából” való kilábalás első lépésének biztosan elenged-

¹⁵ <https://444.hu/2023/07/08/borzalom-es-bekevan-a-szaharai-esoerdokban-a-posztfasisztauralom-kulturaja>

¹⁶ <https://telex.hu/szorakozas/2023/05/24/tobb-kormanykritikus-megnyilvanulasutan-varatlanul-lemondtak-a-carson-coma-brusszeli-koncertjet>

¹⁷ <https://www.facebook.com/deakdanielofficial/posts/pfbid02TW7gXuZPgNUQ41H79k2n28qQ67GUE8iP3mVC4UBj6zW3NCGQi1kks7f5AuqyYw7Wl>

¹⁸ https://www.instagram.com/p/Cu9IGGWOjD2/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRIODBiNWF1ZA

hetetlen része, hogy az e cikkben említett kérdések és a többi, itt nem részletezett közös dolgunk kapcsán végre tényleg átkattintsuk

az agyunkat: beidegződéseinket – mint a fogorvos a korábban jó, de mára inkább már csak problémákat okozó fogakat – kiidegeljük.

Felhasznált irodalom

- Atkinson, Hugh (2012): *Local democracy, civic engagement and community: From New Labour to the Big Society*, Manchester University Press
- Bajomi Iván et al. (2020): *Háttal Európának – A kultúra, az oktatás, a tudomány és a média leépítése Magyarországon 2010–2019*. Budapest: Humán Platform, <http://oktatoihalozat.hu/wp-content/uploads/2020/03/magyar.pdf>
- Bozóki András – Hegedűs Dániel: A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2017/2. szám. 7–34.
- Brancati, Dawn: Democratic Authoritarianism: Origins and Effects. *Annual Review of Political Science*, Vol 17, 2014. 13–326.
- Bremmer, Ian (2018): *Us vs. Them: The Failure of Globalism*, Portfolio
- Fábián Zoltán – Sik Endre (1996): „Előítéletesség és tekintélyelvűség” in: *Társadalmi riport 1996*, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.). Budapest: Társki, Századvég. 381–413.
- Gurri, Martin (2018): *The Revolt of The Public and the Crisis of Authority in the New Millenium*, Stripe Press
- Kis János (2014): *Mi a liberalizmus? – Esszék, tanulmányok*. 1985–2014. Kalligram
- Kis, János (2016): Az autokráciák fogalmi topográfiájához. Előadás „A nép nevében?” című konferencián. *DE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék – CEU Politikatudományi Tanszék*, 2016. január 12-én. <https://www.youtube.com/watch?v=wSvZnJpNjBE>
- Kis János (2019): Demokráciából autokráciába. A rendszertipológia és az átmenet dinamikája, *Politikatudományi Szemle*, 28 (1): 45–74.
- Lázár Domokos – Sik Endre (2019): A morálispánik-gomb 2.0. *Mozgó Világ*, 45 (11): 15–32.
- Levitsky, Steven – Way, Lucan A. (2010): *Competitive Authorianism*. Cambridge University Press
- Majtényi László (2022): Zsarnokságban, *ÉS*, LXVI. évfolyam, 51–52. szám, 2022. december 22.
- Majtényi László – Zsugyó Virág (2019): *Harcz az alkotmányért*. Budapest: Kalligram.
- Marazov, Evgeny (2012): *Net Delusion*, PublicAffairs
- Magyar Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*, Noran Libro
- Magyar Bálint, Madlovics Bálint (2022): *A posztkommunista rendszerek anatómiája – Egy fogalmi keret*, Noran Libro
- Sik Endre (2016): Egy hungarikum: a morálispánik-gomb. *Mozgó Világ*, 42 (7–8): 67–80.
- Szabó Ildikó (2007): A nemzet fogalmi konstrukciója a Fidesz diskurzusaiban 1998 és 2006 között, *Politikatudományi Szemle* XVI/3. 129–159. o.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy, *Foreign Affairs* Vol. 76, No. 6 (Nov.-Dec., 1997), 22–43.

Lázár Domokos vitacikkére szerkesztőségünk hozzászólásokat vár.

Nemzeti Lakógyűlés*

Bevezetés

A demokratikus átalakulás ellenére az 1989 utáni Magyarországon mindig is hiánycikk maradt a közpolitikai döntések széles körű nyilvános megvitatására való törekvés. Az ún. „társadalmi egyeztetés” többnyire abból állt, hogy a jogszabálytervezeteket egy-két hétig véleményezni lehetett (ha ügyes volt valaki, és észrevette a lehetőséget), hogy aztán ebből ki tudja hogyan és mi épüljön be a végleges jogszabályokba. A helyzet 2010 után jelentősen romlott, az egyeztetés hivatalos csatornáit eltűntek, ezeket felváltották ad hoc és sokszor formális egyeztetések, erre létrehozott alattvalói kvázi civil szervezetekkel.¹ A társadalmi egyeztetés korábban alig létező gyakorlata az éjszaka, egyéni képviselői indítványként benyújtott törvényjavaslatok és a közmeghallgatások személyes jelenlétet ellehetetlenítő technológiáinak világában ma már szinte paradicsomi állapotnak tűnik.

Ebben a helyzetben különös pikanteriával bír a nemzeti konzultációk 2005-ös megjelenése,² majd 2015

utáni átvedlése. A következőkben röviden bemutatjuk ezeket az akciókat, érvelve amellett, hogy milyen távol állnak ezek a valódi, döntéshozatalt segítő, előkészítő, a véleményeket előhívó és becsatornázó konzultációktól.³

A végletes polarizáció által mérgezett légkörben mi sem természetesebb, mint hogy a nemzeti konzultációkat a kormányközeli ünneplik, a kormánytávoliak propagandaeszközként elutasítják.⁴ Belátható, hogy egy ilyen helyzetben egy kormánytávoli szervezetnek nemzeti konzultációra hajazó eszközzel előállni csak nagyon gondos tervezés és alapos előkészítés után szabad, mert különben borítékolni lehet, hogy kormányközletről csak gúny és megvetés, kormánytávólról főleg csaló-

meg is alakult a Nemzeti Konzultációs Testület...” Bede Márton (2020) A magyar történelem kilenc legjobb nemzeti konzultációja (444, július 14.), <https://444.hu/2020/07/14/a-magyar-tortenelem-kilenc-legjobb-nemzeti-konzultacioja>

³ Ízelítőnek lásd Diószegi-Horváth Nóra (2012) 7+1 manipulációs technika a nemzeti konzultációkban, Lakmusz, október 18. <https://www.lakmusz.hu/71-manipulacios-technika-a-nemzeti-konzultaciokban/>

⁴ Tisztában vagyunk azzal, hogy a „kormányközeli” és „kormánytávoli” fogalmak nem általánosan használtak a szakirodalomban, de felfogásunk szerint a jelenlegi Magyarországra jellemző információs autokrácia (Gurieva, Sergei; Treisman, Daniel [June 2020] „A theory of informational autocracy”. *Journal of Public Economics*, 186: 104158. doi:10.1016/j.jpube.2020.104158) által létrehozott duális rendszerben ezekkel a fogalmakkal lehet elkerülni a média szereplőinek mindenféle (és mindenki által vitatott) jelzőkkel való címkézését.

* A tanulmány a három szerző kutatói érdeklődésének terméke, aminek létrejöttét senki nem finanszírozta, és munkahelyeiken folyó kutatásaikhoz semmilyen módon nem kapcsolódik.

¹ Ízelítőnek lásd Iványi Blanka (2023) Hallgattassék meg (HVG, május 11., 17–18. o.).

² „Orbán Viktor, az ellenzéki Fidesz vezetője az év februárjában hirdette meg, hogy 2005 a nemzeti konzultáció éve legyen. Ez akkor még nem mindent elárasztó levélzemetet jelentett, hanem a „kapcsolatot a politika és az emberek között”. Néhány héttel később

dottság és zavar várható.⁵ Márpedig a Fővárosi Önkormányzat Budapesti Lakógyűlés névre keresztelt akciója olyan közpolitikai konzultáció, amely sokak szerint hajaz a nemzeti konzultációkra.⁶ A kérdés, hogy a Budapesti Lakógyűlés (a továbbiakban BL) mennyire, s ha igen, miben akart különbözni egy „átlagos” nemzeti konzultációtól.⁷ Egy ilyen munka elvégzése nem a kormányközeli vádaskodások és gúnyolódások megcáfolására szolgáló „lehetetlen küldetés”, hanem a demokratikus eszközök legitimációja és a bizonytalanuló kormánytávoliak orientálása szempontjából lehet jelentősége.

⁵ Míg a kormányközeli propaganda gúnyolódásával nem érdemes foglalkozni, mivel ennek intellektuális hozadéka elhanyagolható, addig a kormánytávoli morgolódás érdekesebbnek tűnik. Ilyen volt például már a 2022. évi választási kampány során a közös miniszterelnök-jelölt migránsozását kritizáló (https://hvg.hu/itthon/20211118_marki_zay_migrans_soros_kerites) vita vagy újabban a DK „Orbán vagy Dobrev” plakát (<https://magyarnarancs.hu/belpol/orban-dobrev-araberek-oriasplakatol-a-dk-258494>) hazug voltát kritizáló felhördülések. Véleményünk szerint sem a morgolódás, sem a felhördülés nem volt alaptalan, de nem is volt helyénvaló, amennyiben nem vették tekintetbe, hogy ezek célja az „átlagszavazó” elérése volt. Márpedig ez utóbbi érdekében el kell fogadni némely csúsztatást, tudatos torzítást. A nagy kérdés persze az, hogy mennyit.

⁶ Lásd Révész Sándor: Karácsony Orbántól tanul, HVG, május 11., 65. o.; Barkó-Nagy Attila, Online népszavazás vs pimasz propaganda <https://ojim.hu/online-nepszavazas-vs-pimasz-propaganda-igy-irnak-a-budapesti-lakogyulesrol-es-a-nemzeti-konzultacirol-a-kormanykritikus-sajtoban/>; Diószegi-Horváth Nóra, Sokban hasonlít..., <https://www.lakmusz.hu/sokban-hasonlit-karacsony-lakogyulese-a-kormany-nemzeti-konzultacioira/>; Lakner Zoltán, Magyar Hang, 2023. június 21. <https://hang.hu/koffein/kilenc-szazalek-155399>

⁷ Erre a munkadefinícióra azért van szükség, mert a Fidesz-kormányzat által 2015 óta kivitelezett nemzeti konzultációk sokban eltérnek egymástól. Az „átlagos” ebben az írásban a jellemzőnek tekinthető megoldásokra utal.

Ebben az írásban azt a kérdést járjuk körül, hogy mennyire hasonlít és miben különbözik a BL egy „átlagos” nemzeti konzultációtól. Ehhez az összehasonlításához külön fogjuk megválaszolni a következő két kérdést:

– Mennyiben különbözik a BL és az „átlagos” nemzeti konzultáció kérdőíve egymástól, s ha a viszonyítási alap a push poll, azaz az álkérdőívvel kivitelezett manipuláció archetípusa, akkor melyik kérdőív áll ehhez közelebb?

– Mennyire tér el a BL és az „átlagos” nemzeti konzultáció a közpolitikai konzultációk ideáltípusától?

Az első kérdés megválaszolásához definiálnunk kell a push poll technikát, a második esetben pedig egy minimalista közpolitikai konzultáció definíciójához képest fogjuk jellemezni a két konzultációt, s azt vizsgáljuk, hogy melyikük áll ehhez az ideáltípushoz közelebb.

A push poll

A push poll során a válaszadókat hamis vagy félrevezető információkkal látják el az adott kérdéssel kapcsolatban, és a kérdéseket manipulatív módon fogalmazzák meg. A cél a közvélemény-kutatás kezdeményezője által preferált válaszok felé terelni a célszemélyt.⁸ Másként, a push poll

⁸ Genovese, M. A. & Streb, M. J., 2004. When Push Comes to Shove: Push Polling and the Manipulation of Public Opinion. In *Polls and politics: the dilemmas of democracy*. Albany, NY: State University of New York Press, pp. 95–115. https://books.google.cz/books?hl=hu&lr=&id=VnKleVNVsH8C&oi=fnd&pg=PA95&dq=When+Push+Comes+to+Shove:+Push+Polling+and+the+Manipulation+of+Public+Opinion&ots=XQalcE7rnK&sig=MT47UF0qlxoAENSIFaBLUqTLr6Y&redir_esc=y#v=onepage&q=When%20Push%20Comes%20to%20Shove%3A%20Push%20

egy olyan befolyásolásra használt kommunikációs eszköz, mely magát pártatlan közvélemény-kutatásnak/felmérésnek álcázva próbálja a választadókat a push poll készítője érdekeit szolgáló vélemény támogatására ösztönözni.⁹

A nemzeti konzultáció

Úgy tűnik, hogy a nemzeti konzultációk csak 2015 óta használják a morálist-pánik-gomb (MPG)¹⁰ technológiáját.¹¹ Ez jól látszik az 1. sz. táblázatból is. Fontos megjegyezni, hogy már a 2015 előtti konzultációknak is jellemzője volt, hogy a kormány előbb meghozta a döntést vagy előkészítette azt, mint hogy konzultált volna a kérdéstről.¹² A „megfelelő” válaszokat pedig már ekkor is óriásplakátok, televíziós megjelenések és újságmegnyilvánulások özöne segítette.

Az 1. sz. táblázat a nemzeti konzultációkat mutatja be objektív és szubjektív mutatók mentén, valamint

a propaganda eszközeinek bemutatásával.

Ahogy ebből a táblázatból is jól látszik, a 2015 előtti nemzeti konzultációk sokban eltértek az azutániaktól (még akkor is, ha egymástól is különböznek bizonyos szempontok mentén). A legfontosabb különbség e tanulmány szempontjából, hogy azok nem tartalmaznak se negatív, se pozitív propagandaeszközöket. Ezért mi ezeket külön kezeljük, és a továbbiakban nem fogunk velük részletesen foglalkozni.

2015 óta nyolc nemzeti konzultáció volt¹³. Nézzük, hogy ezek „átlagos” hogyan fest. Tehát vizsgálni fogjuk a push poll szempontjából (1) a téma kiválasztását, (2) a célközönség kijelölését, (3) a kérdőív felvezetését, (4) a kérdések tartalmát és tálalását, illetve (5) a válaszalternatívák szerkezetét és megszővegezését.^{14 15}

¹³ Kilenc lett volna, és már fel is lett építve a narratíva, és ki voltak a bűnbakok is válogatva, de jött a koronavírus-járvány (<https://444.hu/2020/02/12/orban-bejelentett-egy-ujabb-nemzeti-konzultaciort>).

¹⁴ Volt még két konzultáció, melyeket azonban nem az MPG szellemében szerveztek, következésképpen nem is voltak push pollok. Az egyik a 2019 novemberében korlátozottan meghirdetett környezetvédelmi konzultáció volt (<https://444.hu/2019/11/22/a-kormany-eppen-nemzeti-konzultaciort-folytat-a-klimavedelemrol-csak-az-embereknek-felejtettek-el-szolni-rola>), mely a Nemzeti Tiszta Fejlődési Stratégiáról szólt, és kötelező volt meghirdetni, de sikerült jól eltitkolni. A másik szintén környezetvédelmi témájú volt, és szintén nem lett széles körben meghirdetve (https://hvg.hu/ithon/20211108_Felidoben_a_legujabb_nemzeti_konzultacio_az_eddigiek_osszkoltsege_kozeliti_az_50_milliardot). Magyarország zöld úton jár! címen futott, és csak online lehetett kitölteni. Mindkét példa szépen demonstrálja, hogy az MPG olyan kérdésekről, melyekről valóban lehetne konzultációt tartani, de nem uralkodhat felettük, s ezért nem használhatja saját céljaira, nem kéri ki a Nép Véleményét.

¹⁵ Voltak továbbá referendumok (2016: kvó-

[Polling%20and%20the%20Manipulation%20of%20Public%20Opinion&f=false](https://www.aapor.org/Education-Resources/Resources/What-is-a-Push-poll.aspx)

⁹ American Association for Public Opinion Research. <https://www.aapor.org/Education-Resources/Resources/What-is-a-Push-poll.aspx>

¹⁰ A morálist-pánik-gomb fogalmáról már sokszor írtunk, ezért nem terheljük az Olvasót ennek lebutított összefoglalásával. Az érdeklődők számára az erről írt legelső (Sik Endre [2016] Egy hungarikum: a morálist-pánik-gomb, *Mozgó Világ*, október, 67–80. o.) (https://www.academia.edu/29226543/Egy_hungaricum_a_mor%C3%A1listp%C3%A1nik-gomb) és legutolsó mű. (Gerő Márton – Sik Endre [2022] „Már nyomni sem kell” – a morálist-pánik-gomb (MPG) és a 2022. évi választás. in *Az állandóság változása*, szerk.: Böcskei Balázs és Szabó Andrea, Gondolat/TK PTI, Budapest, 65–86. o.)

¹¹ Ugyan a jelenségre lebutított módon kérdeznek rá, de nincsen riogatás, bűnbakképzés.

¹² Erről részletesebben a HVG számolt be például a gazdasági konzultáció kapcsán: https://hvg.hu/gazdasag/20120529_gazdasagi_konzultacio_kerdoiv.

Amik a nemzeti konzultációkban közösek (egy-két – szinte elhanyagolható – kivétellel, de azokat is mindenhol jelezni fogjuk):

– A nemzeti konzultáció témája általában egy, a kormány által aktuálisnak tartott témakör/bűnbak köré épült. Ahogy ezt lentebb is írjuk, a propaganda jellege hol erősebb, hol gyengébb.

– A célközönség mindegyik – 2015 utáni – nemzeti konzultációnál a szavazóképes választópolgárok voltak, tehát azokat kérdezték meg, akik elvben beleszólhatnak amúgy is a politikába.

– A kérdőív felvezetését tekintve, a kérdőívet általában egy levél kísérte, melyben keretezték a témát, és utaltak benne a helyes válaszokra.

– A kérdések (beleértve az azt megelőző tanmesét) majdnem mindig (egy kivétellel) úgy voltak feltéve, hogy már önmagában befolyásolják a válaszadót: általában a kérdés szövege, a kérdésekhez fűzött magyarázatok, a kérdések szövegébe és a válaszokba rejtett pozitív vagy negatív szentiment vagy a konzultáció környezete (a levél és az azt kísérő óriásplakát kampány) egyértelművé tették, hogy mik a „helyes” válaszok.

Azt érdemes hozzátenni, hogy a kérdések keretezése és a befolyásolás szintje viszont különböző. (Lásd bővebben a különbségeknél.)

– Az MPG nyomogatását illetően: Az MPG bűnbakjainak szinte mindegyik konzultációban majdhogynem főszerep jutott – amikor épp nem az a témája, mint például a Sorosterről szóló nemzeti konzultáció.

táról, 2022: gyermekvédelemről), amelyek viszont tökéletesen valósították meg a push poll minden elemét.

Ezalatt azt értjük, hogy a kormány főbb ellenségeit (Brüsszel, Gyurcsány, Soros stb.) és a fontosabb témákat gyakran azonos tálalásban, azonos szavakkal és metaforákkal, újra meg újra becsempészték a kérdések vagy a „tanmese” részeként.

Például: „Európa és Magyarország jelentős problémája a népességfogyás. A brüsszeli bürokraták szerint a népességcsökkenést bevándorlók betelepítésével kell orvosolni. (...)” (2018 őszi, 1. kérdés, eredeti kiemelés)

Vagy:

„A koronavírus-járványt követő gazdasági válság kezelésére Soros György újabb tervvel állt elő. Ebben azt javasolja, hogy az Európai Unió tagországai vegyenek fel hatalmas kölcsönöket (örökkötvények), amelyek után generációkon keresztül, örökre kamatot kellene fizetni. (...)” (2020. nyár, 10. kérdés)

– A válaszokat tekintve, a 2015-öst kivéve (ahol még három opció volt¹⁶), a 2020-as konzultáció egy kérdését leszámítva két válaszlehetőség (többnyire igen/nem opciók, de volt, ahol szöveges) volt. Ezen belül is mindegyik esetben vagy az első vagy a második válasz volt a „jó” válasz (egy kérdőívben belül természetesen mindig ugyanaz).

– Végül mindezt kiegészíti a vizuális elem. A nemzeti konzultációnak felépítettek egy jellegzetes design-t, melyet végig megtartottak.

Ami nem egyezik meg a nemzeti konzultációkban:

¹⁶ A 2015-ös nemzeti konzultációnál még három lehetőség volt: teljesen egyetért, részben egyetért és nem ért egyet, ami még a manipuláció durva technikája volt (hiszen két lehetőség volt egyetérteni és csak egy – abszurdan megfogalmazott – opció volt az egyet nem értésre).

– A kérdések száma 6-tól 14-ig terjed, tehát ebben nincs irányadó módszer.

– A kérdések nem egységesek: míg a 2017-es konzultációk kérdései végig ugyanazok („Ön támogatja a Soros-tervnek ezt a pontját?” és „Ön szerint mit tegyen Magyarország?”), illetve a 2021-es nyári is („Ön mit gondol?”), a többi konzultációnál változik a kérdés tartalma. Van, ahol az egyetértésükre kérdez rá (Ön egyetért-e azzal, hogy..., míg máshol a válaszadók támogatására (Ön támogatja-e, hogy...) stb.

– A kérdőívek úgy vannak felépítve, hogy egy rövid tanmese előzi meg a kérdéseket. Ezek olykor egyenes hazugságok, máskor az igazság egyszerűsített, a kormány által értelmezett verzióját írják le, de előfordulnak igaz mondatok is.

Egyértelmű hazugság: „Soros György a járvány után meg fogja támadni Magyarországot” (2021. nyár, 10. kérdés).

Egy olyan mondat, mely első ránézésre szép gondolatot fogalmaz meg, de aztán a kormány által elképzelt „állami védelem” már MPG-kompatibilis ötlet¹⁷: „Egyetért-e Ön azzal, hogy a gyermekeink szellemi, lelki és fizikai fejlődése olyan érték, amelyet a magyar államnak védenie kell?” (2018. ősz, 8. kérdés).

Igazság: „Azok, akik beoltatják magukat vagy átestek a betegségen,

védettségi igazolványt kapnak. Vannak, akik támogatják, hogy az ilyen igazolvánnyal rendelkezők felmentést kapjanak egyes korlátozó intézkedések alól.” (2021 tél, 2. kérdés).

– A kérdések feltevése – még konzultáción belül is – hol erősebben, hol gyengébben befolyásolja az olvasót. Lásd pl. a 2021-es februári kérdőív két kérdése (egy-két kérdésnél megmutatják az őáltaluk a valóságot lefedő vélt két véleményt, a többi kérdésnél már csak egy oldal véleményét osztják meg az olvasóval – és ez más konzultációknál is előfordul, de ebben nem egységesek a konzultációk):

1. Egyesek szerint a járványügyi korlátozó intézkedéseket fokozatosan, lépésről lépésre fel lehet oldani. Mások szerint ezt csak a járvány végén, egy lépésben lehet megtenni. Ön mit gondol erről?

3. Vannak, akik szerint – amint a járványügyi helyzet engedi – az első lépések között enyhíteni kell az este 8 óra utáni kijárási tilalmat. Ön egyetért ezzel?

– A kérdések szóhasználatukat tekintve is különböznek: míg 2015-ben és az azt követő években inkább a bevándorló fogalmát használták, addig 2021-ben már szinte teljesen átváltottak a pejoratívabb migráns szóhasználatra és annak változataira, illetve sokszor túlzó és riogató nyelvezetet használnak (pl. „veszélyeztet”, „ránk kényszerít”, „veszélyes” stb.).

Összességében tehát elmondható, hogy a push poll feltételei mindenhol adottak, de a propaganda erőssége nagyon különböző. Összefoglalóan a nemzeti konzultációk állandó elemei, másként az „átlagos nemzeti konzultáció” jellemzői a következők:

(1) a tálalt probléma túlzó, a kö-

¹⁷ A nemzeti konzultációk közül több is jó gondolatokat vet fel (l. a családvédelmi nemzeti konzultációt), s a lehetséges megoldások között számos olyan van, amit a kormánytávoliak is feltehetően örömmel üdvözölnének. Am az ilyen felvetések és megoldási javaslatokban (mint a munkahelyteremtés, az adócsökkentés, a családtámogatás stb.) mindig felüti fejét az MPG-kompatibilis torzítás.

zösség számára élet-halál kérdést jelentő fenyegetésként jelenik meg; (2) a kérdések (legalább egy, de inkább nagy részének) célja nem az, hogy megismerje, hanem hogy létrehozza a közvéleményt, (3) s ennek érdekében olyan fogalmakat használ, s ezeket olyan módon tálalja, hogy abból egyértelmű legyen a kérdező szándéka, s (4) ugyanez a szándék nyilvánul meg (olykor) a válaszlehetőségek szerkezetében és megfogalmazásában is. Továbbá (5) a nyelvezetével még az érzelmeinkre is hatni akarnak.

Mindent egybevetve egy „átlagos” nemzeti konzultáció (nem azonos mértékben és olykor szakszerű kérdésekkel „fűszerezve” ugyan, de) egyértelműen push poll, amelynek célja a válság és félelemérzet erősítése (riogatás), az uralmon lévők pótolhatatlansága érzésének megerősítése (népszerűsítés), meggyőzni a nemzetet, hogy az ily módon létrejövő válság(okkal és az ezeket okozó ellenségekkel) szemben csak a kormány tud védelmet nyújtani. A nemzeti konzultációk mindegyike sokcsatornás és többfázisos (vagyis az első fázisban óriásplakátokon és valamennyi médiát magában foglaló hirdetésözönön keresztül (mindkettő párhuzamosan és folyamatosan fut a kérdőívek kiküldésétől a konzultáció végéig) tudja meg a célközönség, hogy mik a „helyes” válaszok, majd a végén az elkerülhetetlen sikerről szólnak a hírek).

A Budapesti Lakógyűlés

Vajon a BL kérdőíve megfelel-e a push poll definíciójának? Alkalmazzuk ismét a már korábban követett elemzési megoldásokat:

1. A téma kijelölése

A lakógyűlés valódi problémákra keresi a válaszokat: az egyik a fővá-

ros csődközeli helyzetének megoldása, a másik a Lánchíd felújításának kormányzati támogatása, s ehhez kapcsolódóan a Lánchíd közlekedési rendjének kialakítása. A konzultáció céljai áttételesen minden budapesti lakost érintenek, tehát nem életszerűtlen rákérdezni arra, hogy szerintük melyik megoldási módot válassza a főváros.

2. A célközönség

A Budapesti Lakógyűlés célközönsége pontosan meghatározható: budapesti állandó vagy ideiglenes lakcímmel rendelkező 14 év feletti egyén. Ez az a politikai közösség, akiket a döntéshozó meg akar szólítani, feltételezve, hogy a konzultációt követő döntés az ő életükre lesz majd hatással. Ez is a push poll (és a választások) jellemzőihez tartozik: mindenkit megszólítani, de a válaszok reprezentativitásáraól nem gondoskodni.

3. A téma felvezetése

Az akció megcímkézése is fontos része a tálalásnak. A „lakógyűlés” fogalom használata a közösség szerepét hivatott hangsúlyozni a konzultáció során. A „Védjük meg Budapestet!” szlogen pedig azt üzeni, hogy ezt a közösséget veszély fenyegeti, ami ellen össze kell fogni, „hogy konkrét, ezúttal a közlekedést érintő kérdésekben közvetlenül a budapestiek dönthessenek”.¹⁸

4. A kérdések és a válaszlehetőségek megfogalmazása

A négy kérdésből három megfelel a push poll definíciójának, azaz (1) a válaszok szinte „kódolva” vannak a kérdésekbe, (2) a választás triviális

¹⁸ Itt és a továbbiakban a kiemelés mindig az eredeti szövegben található, l. a lakógyűlés oldalán: <https://lakogyules.budapest.hu/2-kozossegi-kozlekedes-mukodtetese>

SZAVAZÁS MENETE

lakogyules.budapest.hu

ONLINE
SZAVAZÁS

Menjen fel a
lakogyules.budapest.hu
weboldalra

Adja meg az
egyedi azonosítóját

Szavazzon
2023. június 11-ig

SZEMÉLYES SZAVAZÁS

Írja fel a levelet található egyedi azonosítóját vagy hozza magával ezt a levelet, és szavazzon személyesen a Főpolgármesteri Hivatal Ügyfélszolgálati Irodájában (1052 Budapest, Bárczy István u. 1-3.) a nyitvatartási időben (hétfőn és szerdán 8:00 és 18:00 között, kedden és csütörtökön 8:00 és 16:30 között és pénteken 8:00 és 14:00 között).

KÉRDÉSEK

- 1.** Amióta a Fővárosi Önkormányzatnak ellenzéki vezetése van, a kormány egyre több pénzt von el a Fővárostól. A legnagyobb mértékű elvonás összegét pár év alatt több mint a kétszeresére emelte a kormány. Tarlósi István főpolgármesterlegénynek utolsó teljes évében még 5, idén máris milliárdot kellene fizetni.

Ön szerint mi lenne az igazságos?

 - ▶ Ha a jelenlegi városvezetés is csak annyi elvonást fizetne, mint az előző
 - ▶ Ha maradna a több mint kétszeresére emelt kormányzati elvonás
- 2.** A kormányzati elvonások miatt a Főváros nem tudja minden költséget kifizetni. Döntenie kell, hogy vagy a kormányzati elvonásokat befizetését függeszti fel, vagy csökkenti a járatok számát a közösségi közlekedésben, tehát hogy kevesebb buszt, metró- vagy villamosmunkát.

Ön szerint ebben a helyzetben mit tegyen a városvezetés?

 - ▶ Függeszse fel a kormányzati elvonások befizetését
 - ▶ Csökkentsen a járatok számát a közösségi közlekedésben
- 3.** A Főváros a súlyos pénzügyi megszorítások ellenére is felújítja a Lánchídot. A kormány határozatában vállalta, hogy 6 milliárd forinttal hozzájárul a beruházáshoz. Bár a felújítás hamarosan kész, a kormány még egy forintot se küldött.

Ön szerint ebben a helyzetben mit kellene tennie a kormánynak?

 - ▶ Vállalásának megfelelően járuljon hozzá a Lánchíd felújításához
 - ▶ Vontassa vissza a határozatát, és ne adjon pénzt a felújításra
- 4.** A Lánchídon a felújítás előtt jelentősek voltak a dugók, hiszen a híd és a környezete nem ekkora forgalomra voltak tervezve. Jelenleg a taxik és kétkerekűek mellett csak a buszok hajthatnak rá, ezek viszont sokkal sűrűbben és dugók nélkül közlekednek. A felújítás végével pedig hamarosan a gyalogosok is újra átkelhetnek a hídon.

Ön szerint milyen legyen a közlekedés a Lánchídon?

 - ▶ Továbbra is sűrűn és dugók nélkül járhassanak a buszok
 - ▶ A felújítás előtti, a jelentős dugók ellenére is

Felújítás kezdő: Fővárosi Önkormányzat (1052 Budapest, Városház utca 9-11.). A jelen levő megközelítés céljából az Önkormányzat adatai és lakosságok általánosított származása, a felújítás megkezdésének időpontja a jelenlegi állapotok alapján a Fővárosi Önkormányzat kezén. Az adatok előzetesek.

42

A Budapesti Lakógyűlés kérdőíve (saját fénykép)

és (3) a „jó válasz” adása „könnyített” (adott esetben mindig az első alternatíva).

A kérdezett a felvezető magyarázatokból is kap segítséget hol erősebb, hol finomabban tálalva, továbbá a kérdésekre adható válaszok több esetben a támogatás és ellenzés politikailag motivált okait is magukban foglalják.

Az első három kérdés valójában mind az „elvonásról” (hivatalosan szolidaritásadó) szól. A kérdések hol a valós és valótlan állítások keverésével, hol politikai utalással vagy túlzással élnek. Továbbá a válaszokból nem következik semmi, és nem is ad felhatalmazást semmire, hiszen az elvonás mértékét nem az önkormányzat, hanem a kormány határozza meg.

A negyedik kérdés egy valós problémát fogalmaz meg, és újfent dichotómiaként. Így a válasz – ha csak nem vagy a Belvárosban gyakran autózó vagy/és a kormányközeli narratíva hívője – elég egyértelmű: hiszen ki akarna dugóban üldögelni? Ráadásul a főváros álláspontja eleve adott volt, de a kérdés úgy hangzik, mintha két azonos értékű, kidolgozottságú álláspont versenyezne egymással.

Mindent egybevetve a BL kérdései push poll jellegűek, azt sugallják, hogy Budapest megvédi a lakosait a kormány általi elvonásoktól. Igazi alternatíva csak a negyedik kérdés esetében érzékelhető, ahol az autósok szempontjai vannak az „átlag budapesti” érdekeivel szembeállítva, s a kérdés ennek a valóságos konfliktusnak a tükröződése.

tusnak egy olyan elemére kérdez rá, amire „könnyű” helyesen válaszolni.

A közpolitikai konzultáció

Egy valódi közpolitikai konzultáció sokféle lehet.¹⁹ Lehet fentről lefelé irányuló konzultáció, ami egy jól kijelölt témában, megadott alternatívákra kérdez rá, és lehet olyan részvételi modell is, amiben az alternatívák kidolgozása és a döntések teljes egészében az állampolgárok közösségeire vannak bízva.²⁰ A közpolitikai konzultációk mögött természetesen többféle megfontolás is meghúzódhat:²¹

1. Az így meghozott döntéseknek nagy lesz a legitimitációjuk.

2. A demokratikus deficit, a növekvő

vó elégedetlenség és polarizáció kezelésének eszköze lehet.

3. A demokratikusan meghozott döntés minőségét javíthatja a lefolytatott vita és a több szempont beépülése.

4. Lehet pozitív politikai szocializációs hatása: a részvételi kedv vagy/és a politika hatékonysága érzetének növelése.

5. A társadalmi egyenlőtlenségeket vagy/és elosztási igazságtalanságokat (de legalábbis ezek érzetét) csökkentheti.

6. Növeli a meghozott döntés sikeres kivitelezésének esélyét.

Természetesen ahhoz, hogy ez működjön, több feltételnek is teljesülnie kell:

1. A folyamatnak transzparensnek, láthatónak kell lennie, ami persze feltételezi a demokratikus nyilvánosság működését.

2. Az álláspontoknak egyenlő mértékben kidolgozottnak kell lennie, és a vertikális kommunikáció (azaz pl. egy konzultációs kérdőív) mellett szükség van a horizontális kommunikáció (azaz az álláspontok megvitatásának) lehetőségére is.

3. A folyamatot komolyan kell venni, tehát ténylegesen hatással kell bírnia a közpolitikai döntéshozatalra. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az eredmények közlése és a döntéshozatalhoz való viszonya előre és folyamatosan látható kell hogy legyen.

4. Az utóbbiból pedig az is következik, hogy a konzultációban csak azok a csoportok, de azok mind részt kell hogy vegyenek, akiket a döntés közvetlenül érinthet.

Másként, az International Association for Public Participation²² a

¹⁹ L. még ehhez kapcsolódóan a társadalmi tőke érzékeny fejlesztés szakirodalmát, például Füzér Katalin, Gerő Márton, Sik Endre és Zongor Gábor (2005) A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. In: *A fejlesztéspolitika társadalmi hatásai* 4. NFH, Budapest. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf>

²⁰ Véleményünk szerint ugyanakkor konzultáció csak demokratikus környezetben létezhet, vagyis ahol a polgárok valóban részt vehetnek a politikai folyamatban. Számos autoriter állam azonban a konzultáció különböző elemeit alkalmazza a legitimitás megszerzése, konszenzus kialakítása, ellenvélemények semlegesítése, illetve a politikai döntéshozatal informálása érdekében (Chen és Xu, 2013 On Deliberative Authoritarian Governance. *SSRN Electronic Journal* citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.739.5537&rep=rep1&type=pdf) és Curato és Fossati, 2020, Authoritarian Innovations: Crafting support for a less democratic Southeast Asia. *Democratization*, 27(6), pp. 1006–1020. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1777985>)

²¹ L. Culver, K. and Howe, P. (2004), Calling all citizens: The challenges of public consultation. *Canadian Public Administration*, 47: 52–75. <https://doi.org/10.1111/j.1754-7121.2004.tb01970.x> Sintomer, Y., Herzberg, C., & Röcke, A. (2008). Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges: Participatory budgeting in Europe. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(1), 164–178. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x>

²² Shipley, R. & Utz, S., 2012. Making it Count.

konzultáció öt különböző célját különbözteti meg:

– A polgárokat megfelelően tájékoztatassa az adott kérdésről és annak lehetséges megoldásairól, ami azt jelenti, hogy a probléma minden lehetséges megoldásával kapcsolatban elfogulatlan, objektív információkat kell kapniuk.

– Megbízható információt kapjanak a polgárok véleményéről. Ebben az esetben, bár a polgárok lehetőséget kapnak arra, hogy kifejezzék preferenciáikat, mégsem vehetnek részt a döntéshozatalban. Ezt a megoldást a kormány gyakran arra használja, hogy felmérje a közvéleményt közvélemény-kutatások, fókuszcsoporthoz, online platformok és nyilvános találkozók segítségével. Az EU rutinszerűen alkalmazza az ilyen online konzultációt.²³ Ilyen az Európai Polgári Konzultáció, az Európai Bizottság által 2006-ban kezdeményezett deliberatív projekt, amely lehetővé tette valamennyi európai polgár számára, hogy kifejtse véleményét „Európa társadalmi és gazdasági jövőjével” kapcsolatban. A projekt egy olyan online platformot tartalmazott, amelynek célja az volt, hogy a résztvevők témákat és ötlete-

ket javasoljanak, amelyeket később mind a 27 tagállamban tartott személyes konzultációkon vitattak meg, amit az uniós döntéshozókkal folytatott megbeszélés követett. A projektet 2018-ban Emmanuel Macron francia elnök újította meg, aki több nemzeti online kérdőívet is indított, hogy a francia lakosság véleményét fontos kérdésekben megismerje.²⁴

– Közvetlen interaktív eszmecsere a politikusok, a tervezők és a polgárok között. Ennek egyik példája a deliberatív közvélemény-kutatás.²⁵ Ennek során a lakosság egy reprezentatív mintájának véleményét megkérdezik egy adott kérdésről. Ezután ebből a mintából kiválasztanak egy kisebb csoportot, akiknek objektív, kiegyensúlyozott tájékoztató anyagokat küldenek a kérdésről, majd meghívják őket egy rövid tanácskozásra, ahol a résztvevők kisebb csoportokban, szakértő moderátorok vezetésével vitatják meg a témát.

– A célközönség bevonása a döntéshozatal minden lépésébe: A BL célközönsége a 14 éves kor felettieket foglalta magában, ami által a BL egy olyan szempontot teljesít, amit sokan fontosnak tartanak: a fiatalokat bevonni azoknak a kérdéseknek a megvitatásában, amik az ő életük-

Journal of Planning Literature, 27(1), pp. 22–42. <https://doi.org/10.1177/0885412211413133>

²³ A német szövetségi környezetvédelmi minisztérium 2010-ben azt tűzte ki célul, hogy a napirend meghatározásának feladatát részben a polgárokra ruházza át, és biztosítsa, hogy a nyilvánosság által fontosnak tartott kérdések ne maradjanak figyelmen kívül, ezzel növelve a kormány környezetvédelmi politikájának legitimitását (Schulz, D. & Newig, J., 2014. Assessing Online Consultation in Participatory Governance: Conceptual framework and a case study of a national sustainability-related consultation platform in Germany. *Environmental Policy and Governance*, 25(1), pp. 55–69. <https://doi.org/10.1002/eet.1655>).

²⁴ Brunet, R., France launches public consultation on legalising cannabis. *France 24*. <https://www.france24.com/en/france/20210117-france-launches-public-consultation-on-legalising-cannabis>

²⁵ Fishkin, J. S., Luskin, R. C. & Jowell, R., 2000. Deliberative polling and public consultation. *Parliamentary Affairs*, 53(4), pp. 657–666. <https://www.academia.edu/download/32554601/fishkin-dpoll-consultation.pdf> és Mansbridge, J. 2010. Deliberative Polling as the Gold Standard. *The Good Society*, 19(1), pp. 55–62. <https://doi.org/10.5325/goodsociety.19.1.0055>

re is kihatnak. De ha elkedvetlenül őket egy MPG-re hajazó konzultáció, az súlyos következményekkel járhat.

Az MPG nemzeti konzultációja

Az MPG-nek a szó közpolitikai értelmében nincs konzultációs fázisa. A kérdőívek visszaküldése után „eredményhirdetésre” kerül sor, amit azonban széles körű „információs kampány” egészít ki, továbbá a kitöltési szakaszban időnként tudatják a résztvevők számát, ezzel is jelezve, hogy tömegek vesznek részt a konzultációban.²⁶ Az eredmények kihirdetése két fázisra osztható: először a határidő lejártakor egy sajtótájékoztató vagy egyéb hivatalos bejelentés keretében közlik az eredményeket, majd valamivel később egy újabb plakát- és médiakampány következik, amely a konzultáció (mindenkori legnagyobb, egyre nagyobb...) sikerét hirdeti, s amiben a közel teljes egyetértés érdekében már csak a kérdőíveket visszaküldőket tekinti létezőnek.²⁷ Ezt természetesen különböző (fizetett) média-hirdetések egészítik ki.²⁸ Másként, az „átlagos” nemzeti konzultáció végén minden esetben megtalálható, a kormányzat erede-

ti céljának megfelelő sikerjelentést a nemzetre egészére érvényesként interpretálnak,²⁹ amit erőteljes mozgósító és legitimáló üzenet formájában adnak közre. Ezek jellemzően rövid, felkiáltójellel vagy más vizuális elemmel kiemelt, tőmondatokban megfogalmazott üzenetek. Például a szankciókkal kapcsolatos nemzeti konzultáció kommunikációja, egyszerűen a közel 100%-os eredményeket és a „NEM”-eket emelte ki:³⁰

Ez egyszersmind a konzultáció végét is jelenti. Nincsenek sem szakmai értékelések, sem kísérlet szóba állni a „konzultáltakkal”. A közpolitika fegyelmezetten elfogadja a (saját!) üzenetét, s megalkotja a Nép által elvárt jogszabályokat, illetve igazoltnak tekinti a korábban már meghozottakat, amiket politikai nyilatkozatok formájában már az MPG következő hullámaiban fel is használ.

A BL konzultációja

A BL online adatfelvételen alapult, amit névre szóló felkérő leveleken kapott azonosítóval lehetett indítani. Ennek előnye, hogy így csak a célközönség (s ezen belül mindenki csak egyszer) tölthette ki a kérdő-

²⁶ Rájátszva arra a szociálpszichológiai törvényszerűségekre, hogy az emberek szeretnek a „jó oldalon állni”, tehát ha látják, hogy sokan részt vesznek valamiben, akkor ők is szívesebben csatlakoznak.

²⁷ Erdemes kiemelni, hogy az első Nemzeti Konzultáció óta a koronavírus-járvány (és az ebből eredő lezárások) következtében sok minden áthelyeződött az online térbe: ez alól nem volt kivétel a kormányzati kommunikáció sem.

²⁸ L. részletesebben a legutóbbi nemzeti konzultáció eredményhirdetésére költött pénzek felhasználását: <https://www.lakmusz.hu/legalabb-5-milliard-forintbol-hirdettek-a-csaszatatast-hogy-a-magyarok-97-szazalekellenzi-a-szankcioikat/>

²⁹ Noha kutatások igazolják, hogy a kérdőívek visszaküldői nem reprezentálják a lakosságot. Az MPG mozgósító erejének hatására a Fidesz-tábor összezárt, „tagságuk” az átlaghoz képest nyolcszoros eséllyel válaszolt a kérdőívekre, s ezzel egyfelől terjesztette az Igét, másfelől erősítette tenmaga és buborék-társai öntudatát. A válaszolás, mint a push poll sikeres terméke az önszelekció hatására szükségképpen csak egyetértő lehetett, ami tovább erősítette az „egyek vagyunk a Soros/EU/Gyurcsány-gyűlöletben” akolmeleg érzetét.

³⁰ <https://kormany.hu/tenyek/a-szankciokrol-szolo-nemzeti-konzultacio-eredmenyei>

ívet. A leveleket (takarékosággal indokolva) a BL szervezésében terjesztették valahogy (ennek pontos menetéről nem lehet sokat tudni sokat, csak azt, hogy kerületenként eltérő időben került erre sor, illetve hogy a végeredmény 136 435 válasz volt, amivel igen elégedett volt az önkormányzat vezetése).

Az „eredményhirdetés” itt is sikeréről szólt mind a válaszadás mértéke, mind az egyes kérdésekkel való egyetértők arányát illetően. A közel 90 százalékos egyetértés a főváros álláspontjával igazolja a kérdések push poll jellegét, továbbá azt is, hogy ez kevésbé (vagy egyáltalán nem) érvényes a Lánchíd használatára vonatkozó kérdésre, ahol a főváros véleménye „csupán” 80 százalékos támogatottságot kapott.³¹

Az „eredményhirdetés” számunkra lényeges elemei a következők voltak:

„A válaszoló budapestiek (1) közel 80 százaléka (2) fenntartaná a jelenlegi forgalmi rendet a Lánchídon... A Lánchíd forgalmi rendjének jövője mellett másik három, kevésbé konkrét (3) kérdéstről is szavazott több mint 136 ezer budapesti, ami a szavazásra jogosultak több mint 9 százalékát jelenti (4). „A budapestiek a jövőt választották” (5) – fogalmazott Karácsony...” (https://telex.hu/belfold/2023/06/20/

³¹ Azt, hogy ezt a kérdést a főváros elképzeléseinek megfelelően fogják az emberek komolyabb MPG-s rásegítés nélkül is megválaszolni, valószínűsítette egy közvélemény-kutatás is, ahol 58 százalék támogatta az autók kitiltását a Lánchídról, s az így gondolkodók aránya áprilishoz képest májusra erősen nőtt is (48 százalék helyett ekkor már csak 35 százalék engedett volna autótak a Lánchídra). (https://hvg.hu/itthon/20230611_median_budapesti_lakogyules_karacsony_gergely_lanchid)

budapesti-lakogyules-eredmenyek-lanchid-automentes-karacsony-gergely)

Vagyis: (1) korrekt hivatkozás a válaszadókra, elkerülve „a budapestiek véleménye szerint...” hangzó MPG-s fordulatot, (2) – nem az MPG-gyanús (rendre a 93, a 91 és a 88 százalékos) számot hangsúlyozza, hanem a legalacsonyabbat, ami akár – figyelembe véve, hogy a budapestiek zöme tömegközlekedik (vagy/és nem jár a Lánchíd felé) – hihető is lehet, (3) csúsztatással kevert utalás a kérdések push poll jellegére, (4) nincs túltolva a siker, mert ha MPG-s módon tálná ezt, akkor a hangsúly a „több mint 100 000” emberről szólt volna, ami sok,³² és végül (5) a nemzeti konzultációra hajaz a szlogen („Budapest döntött”), lásd „a magyarok döntöttek” szlogent.

Mivel az eredményhirdetést nem követte lakossági vagy szakértői átbeszélés (kivéve a Lánchíd autómentességéről szóló szakmai vitát³³),

³² De azért egy Facebook-bejegyzésben a főpolgármester összehasonlította a kitöltők arányát az egyetlen, online zajló nemzeti konzultációéval: „Arányaiban az ott részt vevő mintegy 5 százaléknál majdnem kétszer nagyobb volt a részvétel az első Budapesti Lakógyűlésen” – írta. https://telex.hu/belfold/2023/06/20/budapesti-lakogyules-eredmenyek-lanchid-automentes-karacsony-gergely

³³ Itt érdemes hozzátenni, hogy ha ugyan nem is az eredményhirdetést követően, hanem még az adatfelvétel alatt, de történt valamelyest szakértői vita (kifejezetten a tömegközlekedést érintő kérdésekben): a BKK Balázs Mór rendszeres kerekasztal-beszélgetésének témája volt a Lánchíd jövője, ahova 1) bárki regisztrálhatott, 2) képviselték magukat olyanok, akik nem a főváros pozícióját támogatták. Továbbá – a BKK-tól teljesen függetlenül – megjelent vitaindító cikk a Telexen e témában: https://telex.hu/velemeny/2023/04/03/lanchid-automentes-tomegkozlekedes-kerekpar. Végül pedig egy Medián-kutatás szerint a Lánchíd autómen-

ezért e tekintetben is igaz, hogy a BL és az MPG igen hasonlóan nem konzultált, s önmagában a kérdőív nem indokolja, hogy a főpolgármester úgy érezhesse, hogy társadalmi párbeszédet folytatott.³⁴

Összefoglalás és még egy pár dolog, amin érdemes gondolkodni

Mindent egybevetve, a BL és az „átlagos” nemzeti konzultáció kérdőíveit és konzultációs gyakorlatát összehasonlítva a következő egyezéseket találtuk:

a) A „védjük meg Budapestet” szlogen erősen emlékeztet a kormányzati kommunikációban oly sokszor megtalálható „védjük meg Magyarországot” mondatra.

b) A válaszlehetőségek száma és jellege azonos: a létező alternatívákat dichotóm, egymást (és más alternatívákat) kizáró opciókként hivatott lefedni (hamisan).³⁵

c) A kérdőívek kitöltésével párhuzamosan mindkét akciót „információs kampány” támogatta, melyeken a kormány és a városvezetés megüzente a „helyes választ”.

d) Az eredményhirdetés technológiája is hasonló.

e) Nincs eltérés a Budapesti Lakógyűlés és az „átlagos” nemzeti konzultáció felvezetőjének vizuális megjelenésével, ahol a vezető képe és

tességének támogatása jelentősen növekedett a nyár elejére. (Ha ez nem is konzultáció, volt némi pluszfelmérés, ami a konzultációt hivatott megerősíteni/megcáfolni.) https://hvg.hu/itthon/20230611_median_budapesti_lakogyules_karacsony_gergely_lanchid

³⁴ <https://index.hu/belfold/2023/08/04/lanchid-gyalogos-forgalom-karacsony-gergely-megnyitas/>

³⁵ <https://www.lakmusz.hu/sokban-hasonlit-karacsony-lakogyulese-a-kormany-nemzeti-konzultacioira/>

aláírása ad súlyt a megkeresésnek. Tartalmilag mindkét esetben a cél a konzultáció fontosságának és időszerepességének indoklása.³⁶

f) A BL színvilága is rájátszik a nemzeti konzultációk által már „bejáratott” kék színre.

Ami pedig a különbségeket illeti: az „átlagos” nemzeti konzultációkhoz képest

1. A BL kérdőíve rövidebb.

2. A BL nem dolgozik bűnbakok laza elegyével: a valóságnak megfelelően csak a kormány szerepel ellenfélként.

3. A BL valódi és aktuális problémákkal kapcsolatban teszi fel kérdéseket.³⁷

4. A BL-ben a válaszadás joga egy pontosan definiált körre vonatkozik.

5. A BL hitelességét növeli, hogy mindenki csak egy szavazatot adhatott le.

6. A felvezető keretezés stílusa visszafogottabb (míg a nemzeti konzultációk címe mindig tartalmazza a konkrét témát (pl. Nemzeti konzultáció a Soros Tervről), addig a lakógyűlés a címben csak a konzultációs szándékot jelzi.

7. A „budapesti” jelző neutrális (csupán némi területi alapú identi-

³⁶ Ezen a ponton a felvezető szöveg a nemzeti konzultációkhoz hasonló technikát használ, amennyiben elhallgatja az első kérdés tartalmát, aminek nincs köze a közlekedéshez.

³⁷ Ezt az általános főpolgármester-helyettes is említette a vele készült interjúban (*Mozgó Világ*, 2023/ 6., 63–74. o.), és ezt hangsúlyozza az „eredményhirdetésen” elhangzott főpolgármesteri nyilatkozat is: „Ez a nemzeti konzultációnak az ellenkezője. Ezek a kérdések valódi kérdések, ezek az ügyek a városnak az ügyei, a legsúlyosabb dilemmák, amikkel szembesül a városvezetés.” <https://telex.hu/belfold/2023/06/20/budapesti-lakogyules-eredmenyek-lanchid-automentes-karacsony-gergely>

tás³⁸ erősítésére lehet jó, ellentétben a nemzet erős érzelmi töltettel bíró fogalmával, aminek érzelmi töltetét az MPG erősen fokozza).

Mi a tét?

Sokan kérdezhetik, hogy miért fontos ilyen hosszan és kimerítően elemezni egy már lezajlott nem konzultációt és összevetni a kormány által szervezett nem konzultációkkal. Úgy gondoljuk, hogy a tét jelentős a magyarországi demokrácia halovány jövőbeli reményének szempontjából.

A demokratikus intézményrendszer lebontásában élen járó kormányzat és az önmagát ezzel szemben meghatározó fővárosi ellenzék küzdelmében a demokratikus, részvételi alapokon nyugvó döntéshozatal nem csupán kiegészítő elem, hanem központi kérdés.³⁹ Azaz nem „csupán” a társadalomról alkotott elképzelés különbségei állnak emögött, hanem a hatalomgyakorlás és – pártpolitikai szereplőkről lévén szó – a hatalomhoz vezető út, a támogatás megszerzésének kérdése is szorosan kapcsolódik hozzá.

De vajon megéri-e a demokratikus utat választani nem demokratikus környezetben? Ha egy politikus a változásra törekszik, hatalomra kell jutnia, és természetesen minden politikus felteszi a kérdést: vajon mi a leghatékonyabb szavazatszerzési

mód? Építeni a már meglévő, érzelmileg involváló ellentétekre, vagy a hosszas, bonyolult „újranevelést” igénylő demokratikus politika szocializációjába kezdeni? Ha az utóbbi nem vezet eredményre, az eltérő módszereket alkalmazó ellenfél mennyi idő alatt lehetetleníti el az ez irányú törekvéseinket? (L. például az oktatás kérdését ebben a keretben.) Ez a dilemma nagyon is valós, de nézzük csak meg, hol tartunk: vajon melyik korábbi hatalomgyakorló kötelezte el magát komolyan a demokratikus politikai szocializáció feltételeinek megteremtése mellett? És mikor lehet vajon kiszállni az ördögi körből? Hiszen a hatalomra jutott politikus immár a hatalom elvesztésétől (és – legyünk optimisták – programjának félbeszakadásától) fél majd.

Persze van ennél egy praktikusabb probléma is. Budapest költségvetése bajban van, közel a város csődje. Ez részben a gazdasági helyzet, részben a megörökölt struktúra (a főváros és kerületek viszonya) nehézségei és részben a kormányzati politika eredménye: az információs autokrácia természeténél fogva etatista, tehát magától értetődő, hogy minden önkormányzatiság és civil tevékenység ellensége. Nem meglepő tehát, hogy a rezsim folyamatosan az önkormányzati hatáskörök és források szisztematikus elvonásában jeleskedik, s minden veszélyhelyzetet csak további központosítással tud elképzelni, hiszen elképzelhetetlen számára, hogy az államnál jobban bárki is tudna védekezni. Természetesen ez a praktikus kérdés nagyon is politikai: jövőre önkormányzati választások lesznek, és bármi legyen is az oka az esetleges csődnek és az ebből adódó problémáknak, ez ütőkártya

³⁸ Mint azt egy szellemes elemzés (a mobilizálás, a pártpolitikától való távoldás, adatbázis-építés és a politikai legitimáció növelése) mellett fel is emleget (Zsiga Bulcsú, május 26., https://reaktor.hu/2023/05/26/a_budapesti_lakogyules_tobb_mint_aminek_latszik).

³⁹ A lakógyűlés fogalommal azonosítható személyes jelenlétben alapuló, aktív közösség támogatása pedig különösen felértékelődhet akkor, amikor éppen a közmeghallgatás személyes jelenlétet feltételező formáját éppen rombolja a kormány.

lesz a kormányzat kezében; vagy ha sikerül az ebből fakadó elégedetlenséget a kormányzat felé irányítani, az ellenzék kezében. Mindenesetre a fővárosi vezetés szorult helyzetben van, és olyan kiútra van szüksége, amely „felébreszti” a budapestieket, és nyilvánvalóvá teszi, hogy minden baj oka a kormányzat.

De hogyan lehet ezt megtenni? Egyrészt kampánnyal, vagy ami még ígéretesebb: a budapesti identitás erősítésével, s az ebből fakadó elköteleződés növekedésével. Ehhez igen alkalmas lehet az, amit a kormány évek óta csinál: egy részvételt és mozgósítást biztosító konzultáció! Csakhogy a kampány- és mozgósítási célú konzultációknál a demokratikus jelleg és a hatékonyság kérdése az időszűke miatt konfliktusba kerülhet egymással. Véleményünk szerint – külső szemlélőként – itt is ezt történt. Itt azonban már a demokratikus elköteleződés és politikai szocializációs küldetés kerül veszélybe, aminek ráadásul szintén vannak praktikus, rövid távú következményei is.

A fővárosban jelenleg is működnek „valódi” konzultációs programok kerületi és fővárosi szinten is. Például a főváros és több kerület is bevezetett valamilyen részvételi költségvetést. Ezek – a részvételiség mértékét tekintve – különböznek, de mégiscsak részvételi modellek, politikai, szocializációs kísérletek, amelyek átalakítanák a helyi hatalom és állampolgárok viszonyát. Emellett vannak más részvételi programok is, a Római-part közösségi tervezése,⁴⁰ vagy a fővárosi hajléktalanügyi stratégia részeként létrehozott, haj-

léktalanokból álló szakértői testület. És a kerületi és akár szomszédsági közösségépítési tevékenysége.

Összességében a főváros és kerületek ellenzéki politikusainak egyik fontos identifikációs pontja, ígérete és programja a demokratikus eszközökön alapuló döntéshozatal, azt is állítva, hogy ez szöges ellentétben áll a Fidesz hatalomgyakorlási koncepciójával. Ezek szocializációs hatása és mozgósító ereje hosszabb távon mutatkozik meg, azonban egy, a nemzeti konzultációt idéző kampány alááshatja ennek a munkának a hitelességét is.

Sajnálatos kimenete a lakógyűlésnek, hogy a fenntartható közlekedési módokról való gondolkodás (a 4. kérdésen keresztül) átpolitizálódott (bár hála az MPG-nek mi nem politizálódik át a mai Magyarországon?).

Hogy egy idézettel zárjuk: „...a főváros vezetése tanult a kormánytól. A végeredmény is hasonlóan alakult. Lehetett volna ez másként is. Fel lehetett volna tenni a kérdéseket kevésbé elfogultan. Találhattak volna még a Lánchídehez hasonló, megosztó témákat. Talán nem jött volna össze a nyolcvan százalék. De ez esetben már az 51-et is valós eredményként ünnepelhetette volna a városvezetés.”⁴¹

⁴⁰ <https://romai.budapest.hu/>

⁴¹ Lakner Dávid (2023) Ki vágyna egy lakógyűlésre? Magyar Hang, május 19., <https://hang.hu/koffein/ki-vagyna-egy-lakogyulesre-154579>

1. táblázat

	2010. ősz: Nyugdíjas konzultáció	2011. május: Szociális konzultáció	2012. nyár: Gazdasági konzultáció	2015. tavasz: A bevándorlásról és a terrorizmusról	2017. tavasz: Állítsuk meg Brüsszelt	2017. ősz: Stop Soros	2018. ősz: A családok védelméről	2020. nyár: A koronavírusról és a gazdasági segítségnyújtásról	2021. tél: A koronavírus-járvány utáni újra-nyitásról	2021. nyár: A járvány utáni dietről	2022. ősz: A brüsszeli szankciókról
Objektív mutatók											
Templegigézés és a kérdések által rákérdezett témák	nyugdíjasok helyzete	szociális juttatások	gazdasági témák (adózás stb.)	bevándorlás és terrorizmus	külföldi tényreks, bevándorlás	Soros-törv	család- védelem, gazdaság	járvány, oktatás, egészségügy	járványügyi intézkedések	járvány, gazdaság	energia, háború
Kérdések száma	5	10	16	12	6	7	10	13	7	14	7
Válaszlehetőségek (opciók) száma és jellege	3 + 1 nyitott	2 v 3 (+ nem tudom) + 1 nyitott	n. a.	egyetért - részben - nem	2 szöveges válasz	igen-nem	igen-nem	igen-nem + 1: több választási lehetőség	dichotóm (igen-nem vagy 2 szöveges válasz)	2 szöveges válasz	igen-nem
Kérdőív	levél	levél	levél	levél	online és levél	online és levél	online és levél	online	online	online és levél	online és levél
Subjektív mutatók (tartalmi)											
Kérdéskérdéssel jellege	tényszerű	tényszerű	tényszerű	1 mondatos kérdés	rövid szöveg + kérdés	1 állítás + rövid szöveg + kérdés	rövid szöveg + kérdés	rövid szöveg + egyetért-e	rövid szöveg + On mit gondol? / On egyetért ezzel?	rövid szöveg + On mit gondol?	rövid szöveg + On egyetért?
Propagandaeszközök											
Bűnhalok	nincs	nincs	nincs	Brüsszel, illegális bevándorlás	Brüsszel, bevándorlás, terrorizmus	Soros, Brüsszel, illegális bevándorlás, külföldi tényreks	LCBTQ (fátoson), Brüsszel	Brüsszel, járvány, Soros, bevándorlás	-	járvány, Brüsszel, multik, Soros, LCBTQ, migráció	Brüsszel, energiatárolás
Pozitív keretezés	nincs	gyermekváltás, védelem	gyermekváltás	családtámogatás	resziesk-kentés, adócsökkentés, munkahelyre-remtés	-	család- védelem, gyer- mekváltás támogatása, munkahelyte-remtés	munkahely-teremtés	védőoltás	családtámogatás, (egyéb) gazdasági ösztönzők	-

Ellentétek feszültsége

Makai Mira munkáiról

Hol van a szörny? A nyúlön túl?

Nem, a nyúl az!

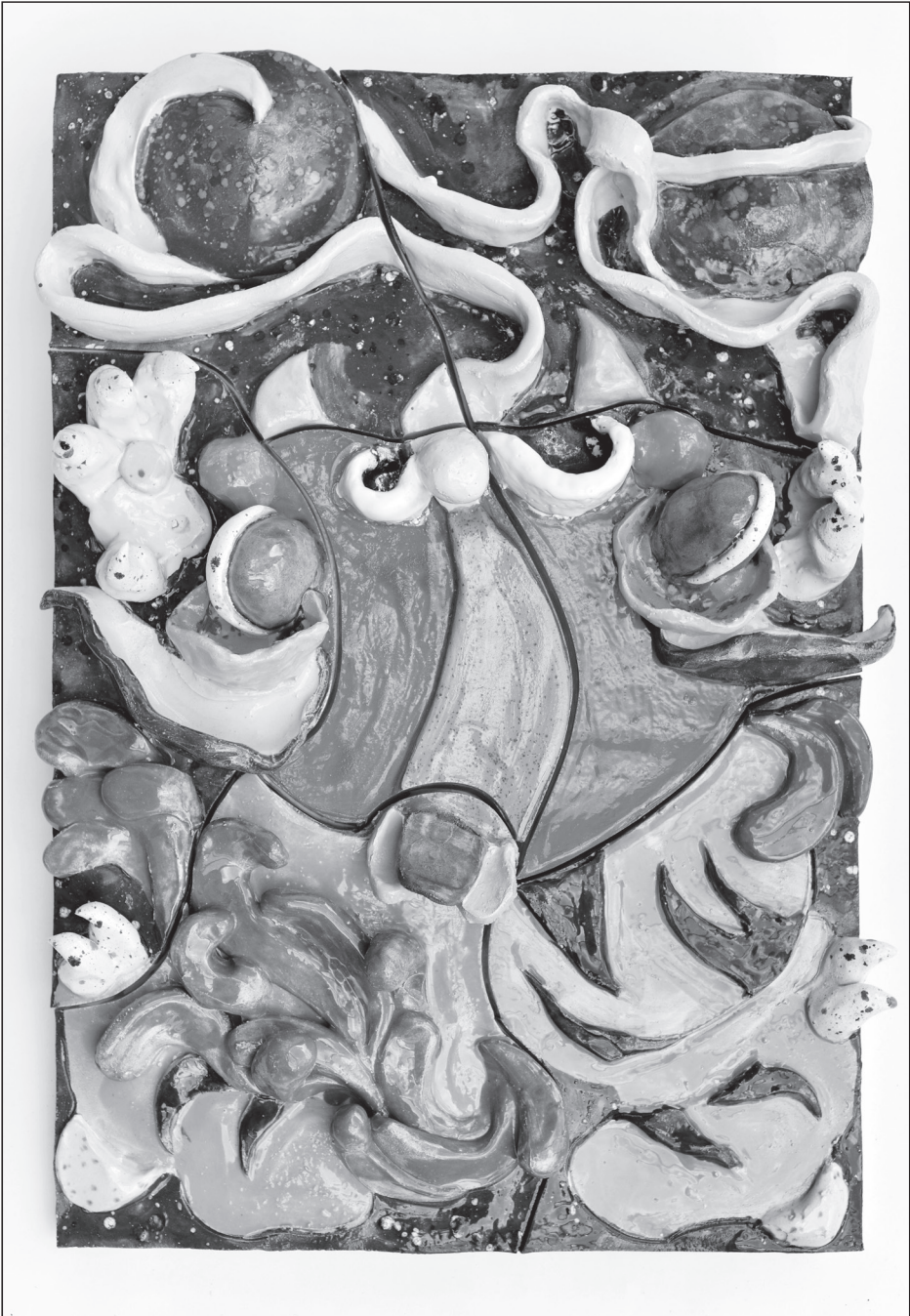
Monty Python: Gyalog-galopp

Az aranyos, bájos mindennapi fogalmait talán legjobban vizuálisan lehet megfogni: nagy fej, kis test, nagy szemek, rövid végtagok. Azok a tulajdonságok, amelyek a gyermekeket és a kisállatokat jellemzik leginkább. Hasonló a helyzet a fenyegetővel, a szörnyűvel: aránytalan száj, fogak, karmok, ragadozó állatok tulajdonságainak megjelenítése. Mindkét fogalomnak létezik azonban túlhajtott, extrém verziója is. Az aranyos túlzása a cuki, ennek abszurd végelete a japán popkultúrából származó kawaii, ami az egész élet és az egész világ átformálására tesz kísérletet. A félelmetes túlhajtása a horrorisztikus, ami már közvetlen érzelmi rettenetet akar kiváltani a szemlélőben. Lehetetlen lenne akár besorolni is ennek a műfajnak az extremitásait, még az is eldönthetetlen, hogy a nyugati vagy a keleti (ismét japán) megközelítés a végletesebb.

Makai Mira művei ezt a két világot egyesítik azzal, hogy sajátos, kiméraszerű lényeket hoz létre, akik egyszerre tűnnek andalítóan kedvesnek, babusgathatóknak és veszélyesnek hatalmas fogukkal és karmaikkal. A két világ találkozása furcsa következménnyel jár: a horrorisztikus láthatóvá válik, ami miatt első látásra csökken a hatása. A horror egyik legfontosabb mechanizmusa ugyanis a láthatatlan, de sejtetett, ami csak utal a szörnyre, de nem mutatja meg, hanem a képzeletre bízta. Ez azonban távol áll ezen művek hatásmechanizmusától, a lények láthatók, kidolgozottak, és világos, harsány és gyermeteg színeik fel is kínálják magukat a szemlélőnek, hogy minden részletükben világosan lássa őket. Játékos pózuk csak erősíti ezt a hatást, a hátukon fekszenek, végtagjaik az ég felé nyúlnak, vagy mint kisgyerekek ülnek. A szemlélő azonban mégsem tud elvonatkoztatni, az ártatlannak tűnő beállítások csapdát is jelenthetnek.

Az egyedi szobrok mellett a reliefeken is megjelennek a jellegzetes alakok. Közel síkba szorítva azonban még egy jellegzetesség figyelhető meg: a vizuális ingerek szinte túlzott, talán álnaiv használata, ami a 90-es évek képregényrajzolóit (Todd McFarlane, de főleg Rob Liefeld) és rajzfilmművészetét (Csupó Gábor, Peter Gaffney) jellemezte leginkább. Ez a jellegzetes stílus mindennél többre értékelte a radikalitást, amit kifacsart pózokban, harsány színekben, lehetetlen figurákban, hatalmas izmokban, karmokban talált meg. Makai művei mintha ezt a világot idéznék meg, ironizálva azon, ami maga is irónia volt.

Gárdonyi László

Makai Mira: Floating Balls

Makai Mira: Pinneapple Punch

Makai Mira: Meringue

Vörös István

A megváltozott ember

Részlet

Előhang

„A HÉT SZELLEM

*Föld, víz, lég, éj, hegy, szél, a csillagod,
itt áll, Sár Fia, a magas, a mély,
és szelleme hallgatja szózatod –
mit akarsz tőlünk, halandó, beszélj!*

MANFRED

Szabadságot –

ELSŐ SZELLEM

Mitől – kitől – miért?

MANFRED

*Ami bennem rág, attól; nézz belém –
tudjátok titkom, nekem nincs szavam rá.”*

Byron: *Manfred* (Orbán Ottó fordítása)

1

Nem szoktam szellemeket hívni,
nem kell az íráshoz magához,
van belső erő, és van kinti,
a szándék úgyis meghatároz,
hogy viszonyulok a világhoz,
miről beszélek és hogyan,
az olvasó dicsér vagy átkoz,
bevár engem vagy elrohan
sírós szájjal vagy boldogan.

2

Én a nyolcvanas éveket
főleg olvasással töltöttem,
Byront követve is lehet
érezni, hogy mi történt közben
a könyvön kívüli körökben.
A szabadság nem is volt kérdés –
Petőfit olvasok különben!
Bonyolult gondolat, megértés,
a realista szó nagy sértés

3

volt akkor még az én fülemben.
A szabadság megvolt nagyjából,
elvben mindig, nem az életben,
sokat tanultam a világról:
olvasás nemértésben gátol,
a megértés a cselekvésben.
„Más lesz a korunk hőse mától!” –
hogy ki és mért, azóta értem,
mióta itt ezt elbeszéltem.

4

Nem én beszélek majd a versben,
vagyis én, de mégsem magamról,
más aljasságát elkevertem,
ezt-azt adtam hozzá magamból.
Ami persze lélek-karambol,
az egész mindig ott a részben,
túl sok a hely, gyáván barangol,
a tévelygését megidézem,
mi meg se történt, elmesélem.

5

Képzelt helyen képzelt személyek
valós tetteket játszanak.
A valóságra süttött bélyeg,
hogy tévedés az árnyalat,
ahogy a múltból ránk szakad,
és sosem tudhatjuk, milyen volt,
így fantáziálni szabad.
Kitalálok egy elveszett kort,
mi megtörtént, de keveset szólt.

I. ének

Kihagyni a gyerekkort

1

Azt miért kéne elmesélnem,
hogyan telt a gyerekkorom?
Nem onnan származik az érdem,
aminek fényét hordozom,
bár felidézni jó nagyon,
de semmiképp se magyarázat,
inkább csak emlék-forgalom,
mi telebeszéli a házat
illúziókkal. S azzal áltat,

2

megérthető az érthetetlen.
De csak a változás beszél,
önkorlátozásnak neveztem,
amit nem hagy a szenvedély.
Hogy minden emléket felélj,
az emlékezés arra biztat,
a megkísértés túl kemény
ahhoz, hogy gondolkodj. Ne félj,
a múlt majd a semmibe úsztat.

3

Én nem a múlttal magyarázom,
ami lettem, a sok hibám,
a megértés afféle álom,
inkább magamba fojtanám,
ne mentegetőzsek korán,
ne adjak magyarázatot,
amit a rossz napok során
persze mindig kigondolok.
A tévedés beleragyog

4

a lélekmélyi nagy sötétbe,
a lélek-színi kis sötét
muníció egy egész évre,
hogy elődeink örökét
visszahívjuk kicsit közénk,
a hibáinkat rájuk fogjuk,
úgy igyuk, ahogy a töményt
szokás, és rögtön nincsen gondunk,
az árnyékokban meglapultunk.

5

Könnyű prédája lettem a
gyűlöletnek és szeretetnek,
nem voltam jó, se rossz soha,
a kórokozók kiröhögnek,
a sikert tartottam öröknek –
és tényleg sokáig is tartott.
A változások hömpölyögnek,
én kedvtelve nézem az alkonyt,
ami a mára jót és bajt hoz.

6

Hát jobb lesz mégis elmesélni,
Bakonymérő fia vagyok,
a sok hazugság körbeéri,
amitől nagyok a nagyok.
Ha meghallom, hogy szárny suhog,
eszembe jut egy indián,
a Winnetou-ra gondolok:
szavakkal telt meg a szobám,
elképzeltem mindent sután.

7

Olvasni nehezen tanultam,
egy indiánkönyv volt az első,
mi kitágította a múltam,
az utcára bejött az erdő,
az iskolából semmi felhő
nem jött haza, a nap sütött,
de azután egy feljelentő
káderlapomra ráütött
egy bélyeget hátam mögött.

8

A feljelentés már ilyen,
teveled teszik, nélkülöd,
nem korlátoz még semmiben,
de ott van, mint az örület,
egyelőre semmi tünet,
kitörni majd akkor próbál meg,
ha stréberségedben szünet
támad. Kimondják majd az áment
sorsodról, és a jövő ráment.

9

Rejtett aknák mindenkinek
könnyen a sorsába juthatnak,
mindegyikhez visz egy ideg,
a hibámat hiszem magamnak.
Szerencse, hogy kiutat adnak
nyálas képű hivatalok.
Míg szüleim a misén vannak,
a KISZ-titkárral tárgyalok.
Mért kétszínűek a nagyok?

10

És én mért tartozzak közéjük?
Vagy ez nem az igazi nagyság?
A kis nagyságok korát éljük,
a szabadidő nem szabadság,
de azt legalább hinni hagyják,
hogy jól élünk és jók vagyunk,
együtt végezhetjük a munkát,
mert sajátunk az államunk.
Olcsó kenyérrel jóllakunk.

11

A drága ugyan mire kéne?
Mire kéne a túl sok infó,
ha megvan még a világbéke!
Öröm árad a szavainkból,
a haladás az valami sport,
azt mondják, hogy edző leszek.
A reakció tovaiszkolt,
kapok egy nyugodt életet.
Bár közben itt minden beteg.

12

Az egyetem Feketeváron,
ajándékként ölembe hullt,
a tudomány nem volt egy álom,
másfélének látszott a múlt,
az ember vizsgára tanult,
és megértette a világot,
beszélgetésekre szorult,
sok furcsa, vad figurát látott,
ez a szabadság lett az átok,

13

mi megváltoztatta nyugalmas,
reménybeli biztos jövőjét.
A rendszerváltozás a farkas,
hagyni kellett volna, lelőjék,
mielőtt valóban előlép!
Ragadozó kapitalizmus?
A Marx által leírt előkép
ehhez képest egy buta vicc volt,
tőkések hoznak új középkort.

14

Szerencsére úgy alakult,
a nyertesek közé kerültem,
a jámborabbja kiszorult
a hatalomból lényegében,
hogy miben bíztak, nem is értem.
De innentől mindegy nagyon,
hogy mégis miféle mesében
éltek, nem voltak jók, tudom,
arra, amit az alkalom

15

kínált elénk. A kis naivak
valami elvekről beszéltek,
sokáig Barnabásban bíztak,
ki megforgatta az egészet,
és fejlődés lett az enyészet,
a népet úgy tette boldoggá,
hogy ocsmánynak mondta a szépet –
a kultúrát meg unalommá.
Vegyes pálinkát ivott hozzá.

A sokféle Európai Iskola

Hogy egy kultúra nyelvének olyan különböző változatai élhetnek egymás mellett, amelyek között nincsen átjárás, legutóbb Nádas Péter érzékeltette *Rémtörténetek* című regényében. Ez tapasztalható a magyar művészetben és művészettörténetben is, ahol párhuzamos narratívák futnak egymás mellett, gyakran a legkisebb érintkezési felületek nélkül. Például a Nagybánya–Nyolcak–Gresham-vonal legfeljebb egy-egy epizód erejéig találkozott Kassák konstruktivista avantgárdjával vagy az Európai Iskola szürrealistáival és a tőlük légmentesen elkülönülő absztraktokkal. Az 1945–1948 közötti rövid időszak felvillantotta egy új, közösen elfogadott művészet lehetőségét, de végül is a lehetetlenségét bizonyította. Mint Sasvári Edit egy nemrégiben írt tanulmánya demonstrálja,¹ Bernáth Aurél, a Szinyei Társaság megingathatatlan kanonikus súlyának tudatában 1947-ben értetlen és teljes elutasítást fogalmazott meg az absztraktokkal szemben. Talán volt ebben féltékenység és a magyar művészet szerrinte egyedül érvényes történelmi felfogásának védelme. Amit azonban elsősorban láthatóvá tett, az a kizárólagos narratívához való ragaszkodás. Ugyanez vezette Lukács Györgyöt, ugyancsak 1947-ben „Az absztrakt művészet magyar elméle-

tei” című beszédében, amelyet a Ze-neakadémián tartott és később publikált,² s amelyben a kommunista párt esztétikai nézeteinek a nevében – és már érzékelhető politikai súlyával – együtt támadta Hamvas Bélát és Kállai Ernőt, akik egymástól is nagyon eltérő nézeteket vallottak. Nem állíthatjuk, hogy az Európai Iskola szürrealista vagy absztrakt művészei ne akartak volna domináns szerephez jutni a magyar művészetben, sőt, hogy ne küzdöttek volna egymással ezért, törekvéseiket azonban nem motiválta pártpolitikai hatalmi ambíció. Úgy tűnik, egy rövid ideig azt hitték, hogy elérkezett a pluralizmus ideje, amelyben mindannyian jogosnak tartották, hogy vezető vagy legalábbis hangsúlyos szerephez jussanak.

Ez a cikk nem tanulmány, hanem vázlatos, leíró történelmi jegyzet, amely mindössze arra kíván rámutatni, hogy az „Európai Iskola” gyűjtőfogalom, heterogén, olykor egymással szögesen ellentétes gondolkodói és művészeti irányzatokat jelöl. Természetesen számos cikk és könyv jelent meg az Európai Iskoláról, illetve annak egyes aspektusairól, többnyire egy-egy irányzatot emelve ki a csoport összetételéből, és ha annak sokrétűségét felfedték is, mint György Péter és Pataki Gábor könyve, nem hangsúlyozták a

¹ Sasvári Edit: *Küzdelem a diskurzus uralásáért. Tradicionalisták és modernek konfliktusa a koalíciós évek Magyarországon*. Art Magazin, 2023/3, 84–85.

² In: *Új magyar kultúráért*, Szikra Kiadó, 1948, 152–169.

komponensek belső konfliktusait és mély ellentmondásait. Ez a cikk ezt a hiányt kívánja pótolni. Az Európai Iskola történelmi pillanat inspirálta neve ugyan mindenki számára vonzó volt, de még a név sem fedte el a lényegi ellentéteket az ellentétes irányokból jövő és különböző irányokba tartó programok között. Nem egyszerűen sokféleségről van szó, hanem olyan művészeti és elméleti pluralitásról, amelynek elemei a mai napig nem álltak össze egy általánosan elfogadott narratívává.

A magyar művészetben számos nem kanonizált, elszigetelt művész alkotott, olykor kisebb közösségekben, máskor teljes magányban. Ezeket a művészettörténészek szintén sok ágra szakadt művelői kurátori és történelmi, kritikai munkáikban több-kevesebb sikerrel megkísérelték visszahozni a közös emlékezetbe, egy közös történet létrehozásának a céljával. Azonban ezek a kísérletek elsősorban azt a tényt mutatták fel, hogy nincsen közös emlékezet. Úgy tűnik, a kultúra olyan érzékeny és bonyolult belső óraszerkezetre jár, hogy utólag nem lehet úgy tartalmakat beletáplálni, hogy azok ott meggyökerezzenek. Még a Magyar Nemzeti Galériában megrendezett kiállításokkal sem. Amíg nincsen olyan közös kulturális emlékezet, amelyben többek között Vaszary, Gedő Ilka, Ferenczy Károly, Berény, Vajda, Szinyei, Bernáth, Ország Lili, Szőnyi, Nagy István, Veszelszky Béla és Farkas István, hogy csak a távolabbi múltnál maradjunk, valamilyen közös nevezőre kerülnek, addig nehéz „magyar művészettörténet” írni, hiszen annyi narratíva van, ahány elbeszélő. A múlt művészei és művészeti mozgalmai, ha a maguk

korában nem lettek a kánon részei, a róluk utólag keletkezett, sokszor kitűnő történelmi feldolgozásokkal együtt, megmaradnak kulturális zárványoknak. Eleven kapcsolatuk a mindenkori jelennel és hatásuk az utókor művészetére erősen korlátozott marad: ugyancsak zárványszerű formációkban él tovább.

A második világháború után a történész Tony Judt szerint Közép-Európában olyan teljes volt a „gazdasági, társadalmi és politikai katasztrófa, amit csak a Római Birodalom összeomlásához hasonlíthatunk”.³ A néhány év, amíg egy szabad új világ szabadon elképzelhető volt és szabadon megvalósíthatónak látszott, éppen az e lehetőségekre adott válaszok tekintetében, a jelen perspektívájából különösen érdekes, mivel a művészek a nemzetközi kapcsolatokat, egy mindent magába foglaló nemzetközi narratívát és a világ átjárhatóságát keresték, miközben lokális helyzetüket is rendezni igyekeztek.

Az 1945 és 1948 között főként Budapesten működött Európai Iskola minden elemével és történetével demonstrálja a háborút követő rövid időszak hatalmas energiáit és az újrakezdésbe vetett hitét. Már a neve is – „csoport” helyett „iskola”, kitégítva az *École de Paris* elnevezését, de utalva is rá – a háború utáni pillanat idealizmusát tükrözi: azt, hogy, mint Tábor Ádám írja, „1945-ben a több hónapos ostrom és nyilas rémuralom, a deportálás és üldöztetés, a sokéves háború, front- és munkaszolgálat, valamint az azt

³ Tony Judt: *Postwar. A History of Europe Since 1945*, New York, The Penguin Press, 2005, 39.

megelőző két évtizedes horthyánus reakciós korszak után a progresszív értelmiség úgyszólván minden képviselője úgy érezte, hogy egy csapásra elviselhetetlen vagy legalábbis súlyos nyomás alól szabadult fel és határtalan lehetőségek nyílnak meg előtte.⁴ Ez a kivételes, rövid történelmi pillanat hozott össze olyan művészeket, kritikusokat, és gondolkodókat, akik soha máskor nem alkottak volna közös csoportot – ezúttal is csak rövid ideig. Az „Európai Iskola Könyvtára” kis füzetének első száma az alábbi névsort közli:

„*Alapítói:* Kiss Pál, Kállai Ernő, Mezei Árpád, Pán Imre. *Tagjai:* Anna Margit, Ámos Imre, Barcsay Jenő, Bálint Endre, Bán Béla, Bokros-Birman Dezső, Czóbel Béla, Egry József, dr. Horányi Béla, Marcel Jean (Paris), dr. Kerpel-Fronius Ödön, Kassák Lajos, Korniss Dezső, Lossonczy Tamás, Makariusz Szamir, Martyn Ferenc, Mándy Stefánia, Márffy Ödön, Szántó Piroska, Vilt Tibor” [sic!].”

Ez a névsor a további füzetekben változott, az „új tagok” listáján néhány alapító tag is szerepelt, jelezve, hogy a csoportnak soha nem volt állandó tagsága, nyilvántartott tagnévsora, nem mindenki vett ténylegesen részt benne, aki a nevét adta hozzá, és sokan részt vettek, akik nem adták a nevüket.

Az Európai Iskola Tábor Béla (1907–1992) filozófus és felesége, Mándy Stefánia (1918–2001) költő és művészettörténész Haris közben lévő lakásán alakult meg, feltehető-

en 1945 október 13-án. A programot és a kor szellemi-kulturális arculatát kialakítandó beszélgetések a már korábban szoros kapcsolatban álló Tábor Béla, Szabó Lajos (1902–1967) és Hamvas Béla (1897–1968) között folytak, s „a Haris köz mintegy két-három évig rendszeresen 20–50 fős összejövetelek, előadások, viták színhelye volt.”⁵ Ezekre Fülep Lajos, Mezei Árpád, Molnár Antal, Fekete Nagy Béla is eljöttek. Rajtuk kívül sokan vettek részt beszélgetésekben, előadások és kiállítások szervezésében és publikációk létrehozásában, és a kezdeti résztvevők közül sokan nagyon hamar el is tűntek a rendszeres látogatók közül.

Mint az Iskola története tanúsítja, különböző tagjai különböző művészeti és gondolkodói nyelveket és kultúrákat képviseltek. Az aláírók között nem említett, de az alapításban részt vevő Tábor Béla, Szabó Lajos, Hamvas Béla és néhány hozzájuk közel álló gondolkodó a szellemtörténelmi gondolkodás, politikailag pedig az antibolsevista baloldaliság, a szociáldemokrata politikán belüli opposíció elkötelezettjei voltak. A művészet, mint a katakombákban egykor érlelődő új vallás, egy új szellemtörténelmi korszak kialakításában játszott volna szerepet: „katakombaművészetben olyan stílusreményű művészetet értek – írta később Mándy Stefánia –, amely egy közös katakombában, egy problémaközösség összeforrottságában érleli ki a következő századok ábrázoló nyelvének alapsajátságait.”⁶ A csoport gondolkodói nyelve többek

⁴ Tábor Ádám: *A csütörtöki beszélgetésekről. Tábor Béla szellemi topológiája elé.* 2000, 2003, 12. és *Találkozás a centrumban*, in: *Szellem és költészet*, Pozsony, Kalligram, 2007, 63–75.

⁵ Uo.

⁶ Mándy S.: *Reflexiók*, 1954. november, Holmi, 1990. december, 1340.

között a pneuma (szellem, levegő), prizmatikus szemlélet (logikum, etikum és esztétikum), tremendum (rettenet és csodálat okozta megrendülés) és a dialogikus gondolkodás fogalmi köré épült. A nyelv és a gondolkodás e rendszere, katakomba-kultúra volta, arra indította Gedő Ilkát hogy, válaszul Mándy Stefániának, Klee és Mondrian példájára hivatkozva, az egész huszadik századbeli élet megtapasztalását önmagában „problémaközösségben való összeforrottságnak” tekintse, és így kitágítsa a hitelesnek elfogadható művészet körét.⁷ Nem elzárt közösséget, hanem a széles nyilvánosság elé lépést javasolta.

Az Európai Iskola művészeti programját konkrétan, az európai modernizmus keretein belül elképzelő Mezei Árpád és testvére, Pán Imre, valamint az Európai Iskola mecénása, (Gegesi) Kiss Pál a szürrealizmus nevében tartottak igényt vezető szerepre, részben a francia szürrealizmus, részben a Magyarországon korábban csak megtúrt freudizmus nevében, ezek nyelvét és kategóriáit használva. Ez a nyelv az álom, a tudattalan és a meglepő képzetársítások köré épült, de a szélesebb közönségnek szánt írásokban nem tükrözte sem Freud tanainak, sem a szürrealizmusnak a mélyebb megismertetését. A szürrealizmust a művészek közül Anna Margit, Vajda Júlia, Rozsda Endre, Bán Béla képviselte, bár az absztrakt művészek sok képe is mutat a szürrealizmussal rokon vonásokat. Ahogy a Teozófiából Mondrian és Kandinszki nagyon különböző elméleti és esz-

tétikai következtetésekre jutottak, szürrealizmus és absztrakció között az Európai Iskolában is képlekeny volt a válaszvonal. Jóllehet az Európai Iskola az összes huszadik századi modern művészeti irányzatot be akarta építeni a magyar kultúrába, Mezei és Pán már a húszas évektől fogva, amikor 1924-ben *IS* címen rövid életű szürrealista folyóiratot adtak ki, a francia szürrealizmusban látták a modern kultúra legfontosabb irányzatát. A szürrealizmus azonban ugyancsak gyűjtőfogalom: különböző földrajzi területeken sok belső esztétikai és politikai irányzatra bomlott. Alapítója, André Breton több manifesztumot írt, a szürrealizmus programja „pszichológiai automatizmus”-tól a „szürrealista forradalom”-ig, szürrealista irodalomtól szürrealista vizuális művészetekig haladt. Politikailag Breton háború utáni szovjetellenes baloldalisága és a brüsszeli Forradalmi Szürrealizmus mozgalom kommunista meggyőződése egymással szemben álltak. Ez a nézetkülönbség, valamint további belső ellentétek, Mezei és Pán létező francia kapcsolatai ellenére, nem jelentek meg az Európai Iskolán belül, amint Marcel Duchamp, Max Ernst, André Masson és a korai szürrealista filmek sem. Jó néhány brosúrát ismeretterjesztő szándékkal írtak (Pán Imre: *Bevezetés Európába*, 1946, Kiss Pál: *Élet Ember Művészet*, 1946, Mezei Árpád: *A paraszti létforma az európai kultúrákban*, 1946), olyan tág, sok ezer éves kultúrákat madártávlatból tárgyaló perspektívát mutatva az olvasóknak, amely a keleti és nyugati kultúrák alaposabb ismerete nélkül nehezen volt értelmezhető. Ismeretterjesztés célját szolgálták az Index

⁷ Gedő Ilka: *Vajda Lajosról*, Holmi, 1990. december, 1347.

Röpirat és Vitairat Könyvtár pár oldalas füzetei is.⁸

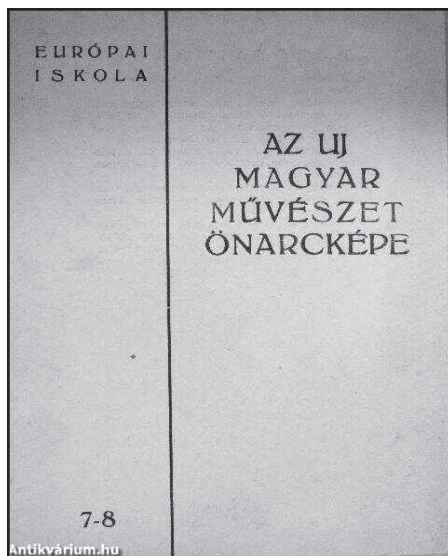
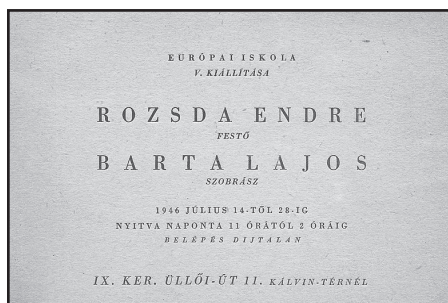
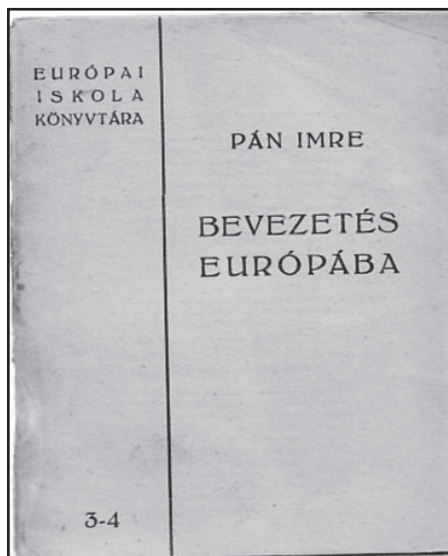
Mindettől eltérő elméleti igényű áttekintés és nyelvi univerzum Hamvas Béla és felesége, Kemény Katalin *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus a magyar művészetben* című, 1947-ben megjelent rövid könyve. Ez a kinyilatkoztatásokkal teli írás a közelebb-ről nem definiált „igazságkeresés”-ben találja meg a magyar művészet egyetlen, kizárólagosan érvényes vonulatát: „...festészetünk nyílegyenes történeti vonala Ferenczytól kezdve: Gulácsy Lajos, Csontváry Tivadar, Vajda Lajos és a legújabb absztrakt és szürrealista művészeink. Akik ettől a nyílegyenes vonaltól eltérnek, azok [...] a magyar festői hagyományba nem tartoznak.”⁹ A festészeti absztrakciót, ami par excellence formai elemzést kíván, annyiban tekinti „igazságkereső”-nek, amennyiben „a képről le tudta venni a szenzuális hályogot [...] és tremendummá tudta tenni,”¹⁰ a kritériumok rendszere tehát teljességel esztétikán, illetve művészetén kívüli. A kortársak közül Szentkuthy Miklós volt határozottan kritikus ezzel a szemlélettel és általában az Európai Iskola elméleti kísérleteivel szemben, amelyeket keresetlen szavakkal hátrított el.¹¹

⁸ Ezek teljes listáját l. Balázs Imre József: *Az Európai Iskola művészcsoport értelmiségi modelljei és kapcsolathálózata*, in: Biró Annamária, Boka László szerk.: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írőcsoportosulások*, Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadó, 2014, 281.

⁹ Hamvas–Kemény: *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*, Budapest, Misztótfalusi, 1947, 8.

¹⁰ Uo. 96.

¹¹ Erről részletesen l. Havasréti József: *Mezei és Kiss urak metafizikai humbugját gyű-*

Ezeknek a törekvéseknek mintegy ellenpólusa volt az absztrakt festők fokozatosan kialakuló programja, amelynek középpontjában a festői nyelv és művészeti matéria álltak. Ez a csoport, eleinte az Európai Iskolán belül, Gyarmathy Tihamér Damjanich utcai lakásán találkozott rendszeresen, ahol a beszélgetéseket Kállai Ernő vezette. Ezek rendszeres résztvevői Lossonczy Tamás, Martyn Ferenc, Megyeri Barna, Sugár Gyula, Wagner Nándor, Orosz Gellért és főiskolások voltak.¹² 1946-ban, miután Mezei és Pán nem engedélyezték, hogy az absztraktok az Európai Iskola keretein belül, annak saját arculatú csoportjaként kiállítást rendezzenek, kiváltak az Európai Iskolából. Előbb azonban Kállai Ernő 1946. május 26. és június 10. között a Magyar Képzőművészek Szabad Szakszervezetének Andrásy úti helyiségében megrendezte műveikből *Az elvont magyar művészet első csoportkiállítását*. A felsoroltakon kívül Fekete Béla, Gyarmathy Tihamér, Jakovits József, Makarius Sameer, Marosán Gyula, Martinszky János, Vajda Lajos (posztumusz), Zemplényi Magda művei is szerepeltek. Kállainak a szürrealistákétól eltérő programja az elvont művészet konkrét bemutatása, megismertetése és a nagyközönséggel való megbarátkoztatása volt, elsősorban a művek vizuális hatása révén. Az volt az új tapasztalata, hogy egyszerű emberek, akik korábban nem láttak művészeti kiállítást, természetesnek

és érdekesnek találták az absztrakt műveket. Ezt az ismeretterjesztő munkát az új demokratikus kultúra egyik alapkövének tartotta. Már 1945 tavaszán absztrakt kiállítást rendezett Csepelen, ahová Nolipa István Pál targoncáján szállították a képeket, és örömmel látta a képzőművészetben nem jártas munkás közönség elfogulatlan örömét és érdeklődését. 1945 májusában a Nemzeti Szalonban megrendezte a Rózsa Miklós- (1873–1945) emlékkiállítását (ugyancsak főként az Európai Iskola tagjainak a munkáiból: Barcsay, Bán Béla, Bokros-Birman, Forgács-Hann Erzsébet, Gadányi, Korniss, Lossonczy Tamás, Martyn Ferenc és Ámos Imre képeit is kiállítva). Rózsa mint a modern magyar művészet különböző irányait egyesítő kritikus volt fontos Kállainak, s a kiállítással éppen a törésvonalakat akarta felülírni.

Az 1946-os csoportkiállítás katalógusában írta: „Erre a kiállításra már csak azért is szükség volt, hogy a művészet iránt érdeklődők szélesebb köre számára is tisztázzuk végre a kérdést: mi hát az elvont művészet. [...] Igen egyszerűen fogalmazható, minden bizonytalan és elmosódó értelmezést kirekesztő ismérve az, hogy tárgyi ábrázolástól független tér, forma, szín, fény és vonalképzetekkel alakít.” Az absztrakt festők szabadulni akartak az irányzatoságtól mint fegyelmező és alárendelő diszciplínától. Lossonczy Tamás írta naplójába 1945. május 5-én: „Kállai [...] nem elfogult egy irány kizárólagosságának érdekében. [...] Ő inkább az egyes értékeket nézi, nem pedig az irányt. Inkább a művészi kvalitás legyen fontos, mint az

lölöm... – Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról, Jelenkor, LXVI. évf., 2023. április, 433–445.

¹² Gyarmathy Tihamér: *Kállai Ernő és kapcsolatom*, kézirat, Gyarmathy Tihamér archívumából, másolat.

irány.”¹³ Kállai nem katakombaművészetet akart, hanem idealistán és a történelmi pillanat ihlette félreértésben, egy már létezőnek és széles körben elfogadottnak feltételezett vizuális kifejezőmód gyakori, értelmezésekkel kísért bemutatását.

Gyarmathy emlékezése szerint 1946 júniusában az ő lakásán alakult meg a „Dunavölgyi Avantgárdok” csoport, rajta kívül Kállai, Lossonczy, Tamkó Sirató Károly, Fekete Nagy Béla és Makarius Sameer részvételével.¹⁴ Kiáltványt is szerkesztettek „A művészet: harc az emberiség jövőjéért” címmel,¹⁵ kifejezve hitüket a huszadik századi művészeti izmusok (beleértve a szürrealizmust is és Tamkó Sirató Dimenzionizmusát) és a tudományok, főként az atomenergia jövőt formáló erejében. Az utóbbiba vetett felhőtlen hit különösnek tűnik, mivel manifesztumukat majd egy évvel a Hirosima és Nagaszaki elleni atomtámadás után írták.

A csoport 1946. október 20-án új nevet választott, és magyarul és franciául is megfogalmazott bejelentést tett: „Ezennel megalakítjuk a Konkrét Művészet Magyarországi Csoportját. Célunk az élet és művészet konkrét kapcsolatának helyreállítása, az egész világ rokonszellemű művészeivel együttműködve. A nemzetközi »konkrét« mozgalom megvédi az e név alatt csoportosult művészek érdekeit úgy saját hazájukban, mint külföldön. [...] Külföldi kapcsolatok létesítésével Makarius Sameert bízuk meg.”¹⁶ Fejér Kázmér szorgal-

mazta, hogy rendezzenek Svájcban magyar kiállítást. Felajánlotta, hogy fedezi a saját és Kállai utazási költségeit, hogy Kállai, felelevenítve svájci kapcsolatait, elsősorban Max Bill-lel akit a Bauhausból ismert, rendezze meg a bemutatót. Végül a Makarius Sameernál lévő anyagot állították ki¹⁷ – papíralapú műveket, amelyeket Makarius elutazása előtt vásárolt a művészekről Budapesten –, valóban Kállai ajánlólevelének a segítségével, Zürichben, a Galerie des Eaux Vivesben. Hogy a mozgalom alapokmányának Theo van Doesburg 1930-ban írt *Konkrét művészet* című programját tartották volna, amelynek Max Bill a követője lett, arra nincsen utalás.

1947 elején a csoport ismét, az akkori pillanat értelmében aktualizálta nevét és programját: *Galéria a Négy Világtájhoz* elnevezéssel, a pusztán „európai” iskolát meghaladva alakultak újjá. A Semmelweis utcai Misztótfalusi Könyvesbolt emeleti helyiségét rendezték be kiállítóhelyiségnek, itt nyílt meg első kiállításuk, az *Új Világkép*, aminek a mondanivalóját, a művészet formáinak a természeti formákhoz való hasonlóságát és közelségét, a művészet és a tudomány közötti rímeket és hasonlóságokat Fejér Kázmér azonos című Bevezetője és Kállai Ernő képmagyarázatai, majd *A természet rejtett arca* című broszú-

¹³ Közli Hegyi Loránd: *Lossonczy Tamás naplójából*, *Ars Hungarica*, 1981/1, 133.

¹⁴ Gyarmathy, i. m.

¹⁵ Gyarmathy T. archívumából, gépelt kézirat.

¹⁶ Kézirat másolata, Makarius Sameer ado-

mánya a szerzőnek. Aláírók: Fekete Béla, Gyarmathy Tihamér, Jakovits József, Lossonczy Tamás, Makarius Sameer, Martyn Ferenc, Martinszky János, Marosán Gyula, Zemplényi Margit.

¹⁷ Az ún. Makarius-mappa eredeti anyagát, l. Árvai Mária, B. Nagy Anikó, Róka Enikő, szerk.: *60 év alatt a föld körül*, Kiscelli Múzeum, 2021. szept. 7. – nov. 21., kiállítás-katalógus.

rája fogalmazta meg.¹⁸ Mindkette-jük írásai szenvedélyes felvilágosító, a művészettel való megbarátkozásra bátorító, teória helyett a látásból kiinduló új alapállást körvonalaztak. 1947-ben *Mohácsi Busók* címmel rendeztek kiállítást, egy sokác népszokást tematizálva és annak busó maszkjait kiállítva, amelynek kiadványába Fejér Kázmér és dr. Szabó Pál Zoltán, a Dunántúli Tudományos Intézet (DTI) igazgatója írt egy-egy szöveget. Fejér Kázmér hamarosan eltűnt a magyar művészet színtereiről.¹⁹ A *Mohácsi Busók* kiállítás nemcsak a szürrealizmus primitivizmushoz közeli irányzatához, és Árvai Mária szerint, Vajda és Korniss népművészeti motívumgyűjtő programjához állt közel,²⁰ hanem az akkor már az Európai Iskola tagjai számára ismert CoBrA (Copenhaga, Brüsszel, Amszterdam) csoport dán kontingenségnék misztikus skandináv népi hagyományokat felelevenítő *Hellhesten* (a pokol lova) mozgalmának tradíciókutatásához és aktualizálásához is. A dán csoport erősen elméletellenes volt, inkább a képzeletet, mint a tudattalant tanulmányozták. A népművészet kutatása az európai primitivizmussal összhangban legendák, mítoszok, ősi tárgyak és ornamentika felelevenítéséből remélt érvényes tudást az emberi psziché és képzelet mélyrétegeiről, és ennyiben a szürrealisták is fontosnak tartották. Magába foglalta a néplélektan és az ősi hagyományok felkutatását is, és helyi, kelet-európai tradíciókat felmutatni 1947-ben ütő vállalkozás volt.

Szürrealizmus és absztrakció nemcsak az Európai Iskolán belül képviseltek ellentétes művészetet és világlátást. A Párizsban 1946-tól megrendezett *Salon des réalités nouvelles* kiállítások a szürrealizmussal éles ellentétben hangsúlyozottan az absztrakciót támogatták, csak absztrakt műveket fogadtak el érvényesnek és bemutatónak. A háború végétől kezdve egymást követték a húszas és harmincas évek absztrakt művészeit újból bemutató kiállítások, hangsúlyozottan folytatni szándékozva a modernizmus háború által megszakított tradíciót. 1947 nyarán azonban a szürrealizmus is ismét teret nyert, amikor a Galerie Maeght-ban megnyílt a látványos *Exposition Internationale du Surréalisme*. A Salon des réalités nouvelles főtitkára, Félix del Marle 1948-ban fontosnak látta kijelenteni: „absztrakt művészeti csoportok működnek az egész világon egész Európát is megnyerve ennek a művészetnek. Az USA-tól a Balkánig, a Buenos Aires-i Madí csoportig és

¹⁸ Erről részletesen l. Hornyik Sándor: *A természet rejtett arca Gyarmathy Tivadar festészetében*, *Ars Hungarica*, 28. évf., 2. szám, 2000, 319–320.

¹⁹ Fejér Kázmér vegyész és képzőművész 1949-ben Uruguayban telepedett le, majd São Paolóba költözött, onnan Portugáliába, ahol 1989-ben meghalt. L. Árvai Mária: *A mohácsi busók. A Galéria a Négy Világtájhoz kiállítása 1947-ben – Visszatérés valami őseredetihez? Engima*, No. 90, 2017, 161–169. és Pia Gottschaller: *The Migration of Concretist Thought between Latin America and Europe: Max Bill, Kázmér Fejér, Tomás Maldonado and Georges Vantongerloo*, in: Lucy Wrapson, Victoria Sutcliffe, Sally Woodcock, Spike Bucklow, eds., *Migrants: Art, Artists, Materials and Ideas Crossing Borders*, London, Archetype Publications, 2019, 44–58.

²⁰ Korniss egy keserű, 1970. IV. 8-án keltezett, Csaplár Ferenchez írt levele szerint ő „teljesen egyedül, az ár ellen úszva” kezdett népművészeti motívumokat gyűjteni 1932-ben, Bartók szellemében, Vajda csak 1935-ben csatlakozott hozzá, de a művészettörténészek nem ismerik el az ő elsőségét. (Géptelt másolat Gyarmathy Tihámér archívumából.)

Japánig, Skandináviáig és Olaszországig, az absztrakt művészet sikeres és egyre hatékonyabb.²¹ A szürrealizmus helyett ideológiamentes, egyértelműen a háború utáni új valóságot kifejező művészetet akartak, s ezt látták az absztrakcióban. Mint Lossonczy Tamás 1946-ban az Európai Iskola egyik kiadványában megfogalmazta: „Pszichologikumtól mentes művészetet.” A szürrealizmus ugyanakkor Franciaország mellett Belgiumtól Romániáig, Csehszlovákiáig és Lengyelorszáig, valamint az USA-ban, Dél-Amerikában és Mexikóban lázadó szellemű művészet volt, a politikai ellenállás egyik kifejezése. Ez a tartalma az Európai Iskolán belül is kitapintható volt, de mindinkább egy csoport más irányzatokat nem toleráló nézeteiként.

Az intézményektől független Európai Iskola mellett Magyarországon az új állam is lépett a modern művészet ügyében – méghozzá 1945. február 16-án, három nappal Budapest felszabadulása után²² –, és az Európai Iskola tagjai között voltak, akik reményeket fűztek ahhoz, hogy végső soron az állami támogatás hozhatja meg céljaik elérését. Az alapító tagok közül Kassák például 1947-től a Kodály Zoltán elnöklete alatt létrejött Művészeti Tanács (Szőnyi István mellett) egyik alelnöke, és *alkotás* című (sic!) folyóiratának felelős szerkesztője lett. A szerkesztőségnek Kállai

Ernő is tagja volt.²³ Az Iskola alapítói közül ezzel nem mindenki értett egyet. Mint Tábor Ádám írja: „A mindenfajta intézménytől, így az államtól való maximális távolságtartás Hamvas Béla, Szabó Lajos és Tábor Béla alapállásának és életformájának magától értetődő közös pontja volt.”²⁴ A progresszió nem jelentette, hogy politikailag mindenki egy platformon lett volna: „Kassák már 1930-ban a Szovjetunió túl éles bírálataért zárta ki Szabó Lajost a Munka-körből, és éppen ezután alakult meg az értelmiségi opposíció.”²⁵ Kassák, lapjainak és szervezeteinek a függetlensége mellett 1919-ben, Kun Bélával való éles vitájáig, a *Mát* a Tanácsköztársaság hivatalos lapjává kívánta tenni, és 1945-ben a Szociáldemokrata Párt tagjaként vállalt nyilvános szerepet.²⁶ Ebben

²³ „Az ideiglenes nemzeti kormány 10210/1945 M.E. sz. Rendeletével »a magyar művészeti élet és tevékenység figyelemmel kísérésére és fejlődésének előmozdítására, valamint az egyes művészeti ágak közti együttműködés szolgálatára«, Magyar Művészeti tanács alakítását rendelte el.” *alkotás*, 1. évf., 1–2. szám, 1947. január–február, 2. Kállai a Képzőművészeti Szaktanácsnak is tagja volt.

²⁴ Tábor Ádám, „Találkozás a centrumban”, i. m. 71.

²⁵ Uo. 72.

²⁶ „A Szociáldemokrata Párt vezetősége lakására küldte tagkönyvét s értelmiségi csoportjában vezető helyet biztosított számára. 1945. június 30-án a Zeneakadémián rendezte meg *Kassák Lajos szerzői estjét*. Az 1947-es országgyűlési választáson képviselőnek jelölte, s be is jutott a parlamentbe. Az év november 23-án a Szociáldemokrata Párt írókongresszusán – Justus Pál mellett – Kassák Lajos tartott előadást *A munkásparaszt életről* címmel. Az 1947. decemberében megnyitott »Szocialista Művészet Klubja«-ban, a Váci utcában Kassák elnökletével tartottak vitát – 1948. márciusában – »a szocialista művészetéről«. A párt sajtója, napi- és hetilapja, folyóirata kezdettől helyet adott Kassák prózái és költői írásainak.” G. Komoróczy Emőke: *A homályból. Adalékok Kassák Lajos 1945 utáni irodalompolitikusi*

²¹ Idézi Natalie Adamson: *New Realities in Paris: Abstract Art and Internationalism*, 1946–1950. kézirát, Félix Del Marle: *Rapport morale*, 1948. február 9. Fonds Salon des réalités nouvelles, 470SLR/13.

²² Szőnyi Kálmán: *A Magyar Művészeti Tanács Körvonalai, alkotás*, i. m. 56.

a minőségében az Európai Iskolától elkülönülve az *alkotás* első számának beköszöntő vezércikkében kijelentette, hogy „lapunknak nem kívánunk körülhatárolt irányzat, vagy szűkebb értelemben vett csoportjellegét adni.”²⁷ Noha ezzel az Európai Iskolától is távolságot jelentett be, cikkét Kiss Pál „A művészet »lélektana«” című írása követi. Ismeretterjesztő cikk, amely a modern irányzatok felsorolásából kihagyja a szürrealizmust, és a címben idézőjelben szereplő „lélektan”-ról a cikkben nem is ejt szót. Ha volt célja e cikk közlésének, az talán Kassák népfregetos politikájának a demonstrációja, és az Európai Iskola egy tagjának a nagyközönség szemében barátságos bemutatása lehetett. Kassák 1947–1948-ban a Szociáldemokrata Párt *Kortárs* című folyóiratát is szerkesztette, és 1945 augusztusától Benedek Marcell-lel együtt az *Új Idők* című, „társadalmi, szépirodalmi, művészeti és kritikai képes hetilap”-ot, amit 1949-ben tiltottak be.

Az Európai Iskola szürrealistái és a csoportból kiváló absztraktok egyaránt törekedtek nemzetközi kapcsolatokra. Ezek világosan jelezheték a tényleges európai integráció igényét, és régi reflex lehetett, hogy ha szükséges, védelmet is nyújthatnak, igazolva, hogy programjuk és műveik a belső támadások ellenére is érvényesek. A szürrealisták legfontosabb partnerei voltak François Gachot francia író és nyelvtenár, aki 1924 és

1949 között Budapesten élt, Marcel Jean, aki textiltervezőként tartózkodott Budapesten 1939–1945 között, Claude Serbanne, a nizzai *Les Cahiers du Sud* szerkesztője, aki Mezei Árpádot kapcsolatba hozta a cseh Skupina Ra csoporttal és román szürrealistákkal, és Jacques Doucet francia divattervező és festő, aki 1947-ben rövid ideig Budapesten tartózkodott, és kiállított az Európai Iskola tagjaival. Doucet a holland *Reflex* csoportnak, majd az 1948-ban megalakult CoBrA-nak is tagja volt. Mezei levelezett a CoBrA egyik alapító tagjával, a belga szürrealista költő Christian Dotremont-nal, akinek kommunista elkötelezettségét nem osztotta. A Cobra egy másik tagja, a holland Gillaume Corneille Beverloo is Budapestre látogatott, miután Amszterdamban összetalálkozott Eppinger Weisz Margit (1902–1989) festőnővel, aki meghívta. Az Európai Iskola több kiállításon is bemutatta ezeket a partnereit.²⁸

A nemzetközi integráció egy másik lehetősége a már említett, Párizsban évenként megrendezett *Salon des réalités nouvelles*, az „Új valóságot” bemutató kiállítás volt, amelyen 1947-ben a Párizsban élő Beóthy István mellett részt vettek Gyarmathy, Jakovits, Borberek-Kovács Zoltán, Lossonczy Tamás és Lossonczy Ibolya, Marosán Gyula, Martyn Ferenc és Zemplényi Magda.

A háború végének közösen megélt euforikus pillanata azt a lehetőséget villantotta fel, hogy a különböző

tevékenységének történetéhez. https://epa.oszk.hu/02500/02518/00261/pdf/EPA02518_irodalo_mtortenet_1991_03-04_511-552.pdf

²⁷ Kassák, cím nélkül, *alkotás*, 1. évf., 1–2. szám, 4.

²⁸ Ezek felsorolását l. György Péter, Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja*, Corvina, 1990, 151–156.

irányzatokból egy sokszínű kultúra mintázata álljon össze Magyarországon. Ehhez történelmi időre lett volna szükség. A vita kultúrájának a kialakulásához is idő kellett volna, hogy fenyegetettség és kiszorítástól való félelem vagy dominanciára törekvés nélkül lehetett volna képviselni a legkülönbözőbb nézeteket.

Ugyanakkor az a program, hogy az Európai Iskola az egész európai modern művészetet értelmezze, továbbvigye, ahhoz hozzájáruljon, és a magyar művészetbe beépítse, óriási követelmény volt, amelynek nem voltak adottak az előfeltételei. Az európai modernizmus különböző irányzatairól nem zajlott vita a művészettörténeti vagy kulturális sajtóban. Magukat a műveket is főként reprodukcióról lehetett ismerni. Akár egyetlen irányzattal való azonosulás az egész modernizmusról és egyúttal a magyar modernizmusról alkotott részletes képet igényelte. Néhány cikktől, kisebb publikációtól eltekintve nem volt érdemi diskurzus a magyar sajtóban, de talán magánbeszélgetésekben sem elég akkurátus módon, amely ennek a programnak a realitását szavatolta volna. A huszadik század első felének magyar művészete és művészeti irodalma csak részben bontakozott ki Magyarországon. Bécsben, Berlinben és Moszkvában szenvedélyesebb cikkek és tanulmányok jelentek meg magyar szerzőktől, mint itthon, míg a Magyarországon kiadott cikkek és könyvek nem kerültek be az európai diskurzusba. Az európai modern művészetet és a támadásokat, érveket és ellenérveket Kállai Ernő ismerte a legjobban. Tizenöt éves

németországi aktivitása ösztönözte az Európai Iskola, majd a Galéria a Négy Világtájhoz művészetének az interpretálására és kiállításainak a megrendezésére. A táborokra szakadt művészeti életben – többek között a Gresham, Alföldi Iskola, Szentendre, Római Iskola, Munka kör csoportjain belül ritkán alakult ki vita, s nem alakult ki olyan vitának a nyelve, amelyen nem ellenségekhez, hanem művész kollégákhoz szólhatott valaki. Az Európai Iskola rendezett vitákat: Makarius Sameer említi, hogy például 1946. március 24-én, az Európai Iskola első csoportkiállításán vitát rendeztek a látogatókkal, Kassák, Kiss Pál, Makarius Sameer, Mezei Árpád, Pán Imre és Szalay Lajos részvételével, amely vita a művészek között is kiélesedett.²⁹ A sajtóban azonban olyan dogmatikus ellenséges támadások záporoztak rájuk, mint „a demokrácia ellenségeire”, ami világossá tette, hogy a belső viták a külső támadókat segítik. Az amúgy is sok különböző irányultság, hagyomány és érdekellentét mentén szabdalt Európai Iskola és a tőle már elkülönült Galéria a Négy Világtájhoz csoport, tekintetbe véve létezésük nagyon rövid idejét, nem tudta közös nevezőre hozni a különböző elméleteket és művészi gyakorlatokat, mielőtt a Rákosi titkárságáról érkezett piros pecsétetes levél lezárta a történetüket.

²⁹ Makarius Sameer, levél Mezei Árpádnak, 1984. október 1. Mésolat, M. Sameer adománya a szerzőnek.

Hónapló

Dalos György

Szeszélyes nyár

Budapest–Szombathely, 2023. július–augusztus

Kísértet járja be a költészetet: a mesterséges intelligencia, a ChatGPT kísértete. Újabban a neten szakmányban tűnnek fel közismert rímes-ritmusos költemények digitális átültetésben bármely nyelvről bármely nyelvre. Aki nem ismeri az eredetit vagy annak megfelelő költői tolmácsolását, annak fel sem tűnik, hogy mi történik a verssel feldolgozás közben. Mondok, mi több, konstruálok egy példát. Goethe remeke, a *Wanderers Nachtlied (Vándor éji dala)*, amelyet a világ szinte valamennyi nyelvére lefordítottak, német eredetiben ekként hangzik: „Über allen Gipfeln / Ist Ruh, / In allen Wipfeln / Spürest du / Kaum einen Hauch; / Die Vögelein schweigen im Walde, / Warte nur, balde / Ruhest du auch...” Gépi úton ebből az alábbi változat nyerhető ki: „Béke van minden csúcson, / szinte leheletnyit sem érzel / minden fák tetején. / A madarak hallgatnak az erdőben. / Várj csak, hamarosan / te is megpihensz.” Nyelvtanilag már-már nyomasztóan tökéletes a szöveg, mindössze az marad ki belőle, amit Tóth Árpád (egyike a húsz-egynéhány magyar fordítónak) beleértett: „Immár minden bérctet / Csend ül, / Halk lomb, alig érzed, / Lendül: / Sohajt az éj. / Már búvik a berki madárka, / Te is nemsokára / Nyugszol, ne félj...”

72

Vagy dobjuk be a lombikba Tatjana szerelmes levelének kezdő sorait. Oroszul: „Я к вам пишу – чего же боле? / Что я могу еще сказать? / Теперь, я знаю, в вашей воле / Меня презреньем наказать. / Но вы, к моей несчастной доле / Хоть каплю жалости храня, / Вы не оставите меня.” Mit bocsát ki erre néhány másodperc alatt a gép? Idézem: „Hozzá-
tok írok – mit mondhatnék még? / Már nem tudok többet mondani. / Most, tudom, hatalmában áll nektek, / Hogy megvetéssel büntessetek. / De ti, az én szerencsétlen sorsom iránt / Még egy csepp szánalmat tartva meg, / Nem hagytok el engem.” Itt bizony, állapítom meg kárörömmel, csütörtököt mondott a technika. A szemérmes leány ugyanis az eredetiben magázza szíve választottját, ami az orosz nyelvben egybeesik a többes számú tegezéssel! Így Áprily Lajosnál: „Én írok levelet magának... / Kell több? Nem mond ez eleget? / Méltán tarthatja hát jogának, / Hogy most megvessen engemet. / De ha sorsom panasz-szavának / Szívében egy csepp hely marad, / Nem fordul el, visszhangot ad.” És itt is idézhetnénk az *Anyegin* hasonlóan rangos más magyar változatait Bérczy Károlytól Galgóczy Árpádig,

Csakhogy, olvasom a fenyegető jóslatot, a ChatGPT még bőven tökéletesíthető, finomítható, a program megtanulhatja a rímet és a ritmust. És akkor semmi sem menthet meg bennünket az új típusú versek özönétől:

olaszból egy klikkel előjön Dante, angolból Burns dalköltészete és franciából Apollinaire képverse. Mindezek a szövegek a maguk módján olvashatók lesznek, s a jó memóriájú lírakedvelőkben még fel is villanhatnak valamit az eredetiből. A naivabbak talán még abba is beletörődnek, hogy Arany, Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Áprily, Weöres és Radnóti, Vas István, Lator László és Fodor András fordítói műve mellőzhetővé válik a műanyag versek elterjedésével. Ugyanakkor visszaadható lesz a *Szeptember végén* németül, angolul, oroszul és más nyelveken, csak kérdés, hogy az így előállított poézis több lesz-e majd kecsesen megfogalmazott, érzelmes őszi időjárás-jelentésnél.

*

Körmenden bezárt a Múza könyvkereskedés és antikvárium. Nyári portyáink során A.-val évek óta érzékeljük ennek az üzletágnak a kihalását – másutt is bezártak már könyvesboltok. Nem csak a Covid és a háború sújtja őket. Egy másik nemrég becsődölt bolt kirakatában kultúrpolitikai nyelvemlékként olvashattuk a sokat sejtető feliratot: „Boltunkban a hagyományostól eltérő tartalmú könyveket is árusítunk.”

Körmend főutcája mindenestre szegényebb lett egy színfolttal. Ugyanakkor a volt Múzsával szemben, a Batthyány-kastély galériájában nagyszabású kulturális rendezvényt hirdettek öles plakátok: Körmenden idén is megtartják a hagyományos Szudáni Napokat. A kastély jobb szárnyában ottjártunkkor néprajzi és fotókiállítást építettek fel, a színházteremben pedig a Niles Group együttes fellépését ígérték estére. Szerencsénk volt – a hivatalos megnyitás előtt beengedtek a kiállításra, s valóban rendkívül gazdag anyaggal – ősi afrikai használati tárgyakkal, faszobrokkal és egzotikus tájakat ábrázoló fotókkal találkoztunk. Egy külön falrészén az 1956-ban függetlenné vált Szudán egymást követő állam- és kormányfőinek fotóit helyezték el – ez volt az expozíció egyetlen politikai eleme. Gondoltak a protokollra is: a délutáni megnyitóra meghívták Szudán budapesti nagykövetét.

A körmendi Szudáni Napok 2011-ben magánkezdeményezésből indult – egy régóta a városban élő, köztiszteletnek örvendő szudáni orvos ötlete volt, amelyet a városi önkormányzat lelkesen átvett. A siker immár tizedik alkalommal sem maradt el. Az észak-dunántúli *Ugytudjuk* portál számol be róla: „A Batthyány-kastélyban színes tömeg kavargott, több százan látogattak ki a nem mindennapi eseményre. A hatalmas termet zsúfolásig megtöltötték az érdeklődők. A kiállítás megtekintése után a színházterembe vonult a tömeg, ahol szudáni folklórcsoportok léptek fel. Az est felemelő pillanatainak egyike volt, amikor a zenészek a nagyszínpadra invitálták a közönséget, majd együtt táncolva skandáltak: »Barátság!«”

Épp ez az. „Barátság?” Hányan tudták a „kavargó színes tömegből”, hogy ugyanezen napokban a gazdag kultúrájáért és szép tájaiért ünnepeelt Szudánt milliónyi menekült hagyta el a szomszédos országok irányába, s a déli és északi részre szakadt országban pokoli háború dúl a hatalmon lévő katonai junta és a Gyorstámogató Erők elnevezésű paramilitáris csoport között. Ez az április óta tartó belvillongás, amely egyebek mellett Szudán aranykészletéért folyik, teljesen szétzilálja az állami és intézményi struktúrákat, éhínség-

gel, járványokkal és regionális eszkalációval fenyeget. Az eddigi harcokban a Prigozsин-féle hírhedt Wagner csoport is mértékadó szerepet vállalt. Az ENSZ és más nemzetközi szervezetek olykor tiszavirág-életű fegyverszüneteket közvetítenek, ám az öldöklés és a menekülés tovább tart. Körمند közönsége, ha mindezt tudná vagy figyelemre méltatná, okkal tarthatna attól, hogy 2023-ban alighanem utoljára örvendezhettek a Szudáni Napok látványos és fel-emelő pillanatainak.

*

Valljuk be: ez az üdülésünk balul ütött ki. Mindenekelőtt az időjárás: ilyen szeszélyes nyárra, mint az idei, nem emlékszem, legalábbis mióta bevált forgatókönyvünk szerint Szombathelyről kiindulva járjuk Vas- és Zala megye, pardon, vármegye községeit. Szinte valamennyi napra bőven jutott zuhogó zápor és legalább narancssárga veszélyjelzés. Ráadásul közösségi portálon bérelt kocsink már induláskor tiszteletre méltó őszinteséggel árulta el gyöngeit: a klíma nem működött, a motor keserves zajokat adott ki, és a csapadéktól hamar átnedvedett, majd egy idő után a hűtővíz is kifolyt belőle. Fő állomáshelyünket, Szombathelyt betéve ismerjük, de mostani ottlétünk nem bővelkedett különösebb attrakciókban. Esti színházi vagy zenei rendezvények híján leginkább a film maradt felüdülésként, ám furcsa módon a város két mozijában ugyanazokat a filmeket vetítették: egy krimi, egy politikai drámát és egy zenés vígjátékot. Mindhárom produkció magyar szinkronnal ment.

74

Hogy a többtermes műsorszolgáltató kombinátokban számomra a mozi többé nem mozi – ezzel a ténnyel már megbékültem. Jobban zavar, hogy a valamikori híradó vagy kisfilm helyét legalább két előzetes tölti be roppant hangereővel és kedvcsinálónak szánt, égő házakat és egymás életére törő hősöket ábrázoló képsorokkal. Az aktuális műsor ilyenformán mintegy húsz perccel később indul. Előfordul, hogy a közönség még e túltengő beharangozás közben sem talál helyére, mert fontosabb elintéznivalója akad. A plázamozsi pénztára ugyanis nemcsak jegyszolgáltató üzem, hanem büfé is: zsigeri örömeket kínál a műélvezet kiegészítéseként. A kassza előtt sorban állva tapasztalhattuk, amint egy kis család négy Cinema menüt Pepsivel és nagy adag patogatott kukoricával vásárolt a mozijegyekhez. A büféslányok alig győzték az ostromot. A vetítés alatt mellézközejként hallani lehetett a diszkrét rágcshálást, és több néző ki-kisietett a teremből – a bőven fogyasztott kóla vagy más üdítőital megtette a hatását. Persze én sem vetettem meg annak idején a peracet és a tejkarameλλάt a Bástya vagy a Zrínyi moziban, de itt és most valahogy úgy éreztem, mintha ebben a vidéki vetítőben ért volna véget számomra a huszadik század. S hogy milyenek voltak maguk a filmek? A krimi egész ügyesnek hatott, noha már semmire se emlékszem belőle, a politikai dráma tanulságos és nézhető volt, bár kissé hosszúra nyúlt.

Hanem az utolsó a választékban, a *Barbie* című zenés komédia valósággal elborzasztott. Ugye itt a nevezetes gyermekjáték hőse megéled, és helyét keresi a való világban. Nem tudom, lehetséges-e ebből a helyzetből jó filmet készíteni, de ami megvalósult belőle, oly giccsesre sikeredett, hogy maga a baba, amelyről a mintát vették, a maga játékszer mivoltában már-már az

esztétikai visszafogottság példájának tűnt. A Barbie-hoz amúgy szép emlékeim fűződnek, hiszen lányom gyerekkorának tárgyi világához tartozott, akárcsak a moncsicsi, amelyet egyfajta adóként rendszeresen kivetett rám. Meglehet, hogy a *Barbie* számomra rejtélyes közönségsikerén felbuzdulva valahol Hollywoodban már tervezik a filmet a kismajom e világi kalandjairól. Ez esetben figyelmükbe ajánlom Ullmann Mónika 1983-ban népszerűvé lett moncsicsi-dalát.

Hargitai Miklós

Sziget fesztivál

A nyarat el lehet úgy is tölteni, hogy az ember felszáll a Rozé luxusjachtra, és elindul Menton, Monaco, Nizza útirányon át Cannes-ba. Mi azonban úgy döntöttünk – Mészárosék utónásútjáról akkor még mit sem tudva –, hogy az ilyesmit meghagyjuk a hanyatló NER ópiumának. Inkább vásároltunk egy fapados repülőjegyet annyiból, amennyibe az említett hajón egy négyzetcentiméternyi fényűzés kerül, és az év legrövidebb éjszakáján elrepültünk észak felé. Este, amikor kiértünk a malagai reptérre – a hőmérséklet 29 fok, a pálmafák ágai halkán susognak a tenger felől fújó szélben, a sárga lámpatestek köré homályos fényudvart sző a por –, némi várakozás után tudtunk csak beülni a pirosra festett, vadonatúj gépbe. Volt egy kis késés: csupán a szokásos, ez a nyár az európai légi közlekedésben nem a pontosságról szól. Felfújtuk a nyakpárnákat, tudva, hogy sokórányi repülés vár ránk, és szinte azon nyomban elaludtunk. Annyit még felfogott az agyunk, hogy valami fura nyelven beszélnek körülöttünk – dallamra finn(ugor), a szókincset tekintve inkább valami skandináv –, aztán filmszakadás, és a következő dolog, ami feltűnt, hogy még jócskán éjszaka van ugyan, de előttünk az északkeleti égbolt határozottan világos, sőt egyre világosabb.

Az óceánból, bár nagyon készültünk rá, nem látunk semmit: odalenn minden sötét, leszállás közben pedig sűrű felhőpárnába fúrja be magát a gép. Az ablakokon csorog a víz, és ami végül kirajzolódik alattunk, az nem mélykék és smaragdzöld, mint a képzeletünkben, hanem valami zavaros lötyty, aminek a közepébe odaborítottak egy barnássárga pacát.

Ez volt az első találkozásunk a szigettel – nesze neked Szentiván-éj –, szürke derengés, zuhogó eső, és 50 kilométernyi buszozás egy halottnak tűnő mohamezón át. Se egy bokor, se egy állat, se egy ház, se egy domb, csak a mohos kőtenger. A buszon rajtunk kívül csak a vezető tartózkodott (hova lettek vajon a többiek a repülőről?), és ha valaki azt mondja, hogy egy idegen bolygóra érkezünk, ahol az élet kialakulását fogjuk tanulmányozni, abban a pillanatban simán elhittük volna. Az első fát akkor láttuk meg, amikor a buszunk már a főváros szélén járt. Közben megállíthatatlanul esett, és mi tudtuk, hogy még két kilométernyi gyaloglás is vár ránk az Airbnb-n kibérelt lakásig.

Nehezen indult tehát, de végül aztán magyar (illetve malagai) idő szerint hajnali öt órakor ágyba kerültünk egy tiszta, kényelmes apartmanban. És dél felé, amikor legközelebb kinyitottuk a szemünket – pontosan ugyanolyan volt minden, mint hajnalban: a felhők szinte rálógtak a földre, továbbra is esett az eső, és fújt a szél. Előttünk az utcán ugyanakkor serényen dolgoztak: fehér műanyag csöveket fektettek a fekete vulkáni homokba. Mint később rájöttünk, az utcafűtés vezetékrendszerét fektették feltúrt ingujjban, sapka és kabát nélkül. Hideg ugyanis nem volt, sem akkor, sem később: 10 foknál akkor sem lett hidegebb, amikor északira fordult a szél. Tizenhat foknál pedig soha nem volt melegebb. Arrafelé ilyen a nyár – mint egyik ottani ismerősünk mesélte, az idei kissé hűvösebbre sikerült a szokásosnál, máskor ugyanis 17-18 fokig is felmelegszik a levegő. Sötét viszont tényleg nincs: májustól fehérek az éjszakák, és ha azt mondod valakinek: „találkozunk sötétedéskor”, azt úgy értik, hogy szeptemberben. Az emberek állítólag megszokják (nekünk két hét alatt sem sikerült), de a helyi madarakon például határozottan láttuk, hogy nem tudják eldönteni, éjszaka van-e, vagy nappal. Általában éjjel egy körül indultunk sétálni, valahogy így adta ki az a bioritmus, ami az ottlétünk alatt kialakult. Bal felé, néhány házson átvágva az óceánpartra jutottunk. Zöld fű, koromfekete sziklák, a parton piros csőrű, piros lábú, nagy fejű, fekete-fehér madarak. Csigaforgatónak hívják, ez a helyi galamb, szarka vagy varjú (tetszés szerint). Akkora, mint egy fél golya, de a feje majdhogynem nagyobb a testénél. Éjszakáink állandó társa: a vízparton mászkál, benéz minden kavics, minden fűcsomó alá, és ha túl közel érünk hozzá, néhány méternyit előreszalad. Így sétálunk együtt kilométereken át. A nap a látóhatár alatt lopakodik kelet felé, a hullámok egymás után törnek meg a fekete fenyven, a dús fű hullámszikra a szélben, és a fura madár mutatja az utat előttünk.

A lakásunktól jobbra, a Nordic House (az északi országok közös kultúrháza) mellett egy úgynevezett vizes élőhely. Ez sem kisebb csoda, mint a tengerpart. Valaha mocsár volt, most a környék csapadékvizeit összegyűjtő patak fut keresztül rajta. Szigetek, csatornák, hidak és néhány pad, meg egy – jobb szó híján – piknikmólok lámpafüzérékkel, grillel, romantikával. Bent vagyunk a városban, karnyújtásnyira a reptér, a kórház, az egyetem, a nemzeti múzeum, a főváros tech cégeinek otthont adó infopark és a már említett, a finn Alvar Aalto tervezte kultúrpalota. Éjszaka van (de nincs sötét), a fejünk fölött a fészkeiket féltő sirályok és csérek vijjognak, vigyázni kell, hogy hova lépünk, mert a lábunk alól minden lépésnél vadlibaporontyok szaladnak szanaszét, mellettünk a gát tetején az anyalibák figyelnek némi gyanakvással, de azért mérsékelt izgalommal, és a levegő olyan tiszta, amilyen csak az Atlanti-óceán közepén lehet, legalább ezer kilométerre minden nagyobb településtől. Az országnak alig több mint 350 ezer lakosa van. A fővárosban 120 ezren élnek. Ránézésre nagyjából minden második autó elektromos vagy tölthető hibrid. Itt nem fogunk fuldokolni a szmogtól.

A legfontosabb exportcikk évszázadokon keresztül az északi sólyom volt. Ez a legnagyobb sólyomfaj Európában, és különösen a fehér, Grönlandról származó példányai értékesek. Az, hogy „értékes”, azt jelenti, hogy egy-egy madár – akkor, amikor még exportálták – annyit ért, mint egy falu. Évente legfeljebb

kétszázat lehetett külföldre vinni belőle; a vevők távoli országok sejkjei, maharadszái és grófjai voltak, a sólyomexport pedig annyit hozott a konyhára, mint a mezőgazdaság, a halászat meg a textilipar együttvéve. Az északi sólyom a solymászok kedvelt vadászmadara. A maga kategóriájában a legjobb, mivel a legnagyobb: gyors, mint a ménkű, és akkora, mint egy liba; a levegőben nincs ellenfele. Ha a maga 400 kilométer per órással sebességével odavág, akkor pusztít, mint az ágyúgolyó.

Északi sólymot egyébként nem láttunk. Csak jeges sirályt, pehelyrécét, szkuát (más néven halfarkast), lundát (a lunda Észak pingvinje, de sokkal mókásabb a csőre, mint a pingvinnek, és tud repülni, plüssállatverzióban lépten-nyomon árulják), piros lábú cankót, alkát, énekes hattyút, északi bűvárt. A madarak bent a városban, a házak között is vígan élnek, mert senki nem háborgatja őket. A házak pirosak, sárgák, zöldek, kékek, néha szürkék, és nem csak a tetőjüket borítja hullámbádog – cserepet nem használnak –, hanem sokszor az oldalukat is. Megvan ennek is az oka: ha megjön az óceán felől a front (amivel nem mondtunk sokat, mert minden front az óceán felől jön), sokszor hetekig vízszintesen esik az eső. A nyár időjárása azonban inkább olyasféle, mint nálunk az április. Változékony, de semmiképpen sem kellemetlen. A kertekben fű nő, meg törpe orgona. A tulipán és a nárcisz júniusban virágzik. A gyümölcsök közül egyedül az áfonya terem meg. A fákon nincs levél (volt, de valamelyik nyár eleji vihar során lefújta a szél). A város a tenger felé lejt, és bármelyik utcán induljunk is el, előbb-utóbb a kikötőben találjuk magunkat. Az emberek főleg hamburgerrel táplálkoznak. Ha valahol hosszú sor áll, akkor szinte bizonyos, hogy ott hamburgert mérnek. Hogy mit isznak hozzá, az rejtély, de nem alkoholt. Az egy főre jutó alkoholfogyasztás a legalacsonyabbak közé tartozik a világon. A sör – mint kapudrog – 1989-ig be volt tiltva. Bűnözés nincs. Hadsereg nincs. Idegengyűlölet nincs. Szűnyog nincs. Ragadozók sincsenek (leszámítva a különösen hideg teleken az Arktisróló jégtáblákon letutajozó jegesmedvéket). Viszont novembertől februárig sötét van, gyakran reng a föld, és valamelyik a 130 vulkán közül szinte mindig aktív valamilyen mértékben. Semmit sem adnak ingyen. Az árcédulákon ugyanazokat a számokat találjuk, mint itthon, ami az árfolyamkülönbséget figyelembe véve 2,5-szeres szorzót jelent.

Egy legenda szerint, amit többen is meséltek, amikor megtudták, hogy magyarok vagyunk, nemrég a magyar köztársasági elnök is arra járt, meg más elnökök is, de a magyarral egyikük sem akart találkozni. Így amíg a többiek egymással tárgyaltak, a mi Katalinunk magányosan bolyongott – szó szerint, mert még az idegenvezetőknek is hirtelen sürgős dolguk támadt, amikor megtudták, hogy kit kellene kísérgetniük.

Ez az ország nem tolerálja az intolerancia semmilyen formáját. És szinte már szélsőségesen bíznak mindenkiben. Két hét alatt egyszer sem kértek tőlünk igazolványt, mindent elhittek bemondásra. Autót egy telefonos applikációban béreltünk, de személyesen hoztuk el, és ott is simán tudomásul vették a bemondott név alapján, hogy mi vagyunk azok. (Golfot kértünk, de Škoda Superbet adtak egy Golf áráért. Amikor megkérdeztük, hogy mibe kerülne, ha néhány órával később, azaz gyakorlatilag már másnap vinnénk vissza, mert

ügy kényelmesebb, azt mondták, hogy semmibe, és úgy is lett.) Állami bürokrácia, mármint a magyar fogalmak szerinti, nem létezik. Minden az egyszersűségre, a bizalomra és a praktikumra épül. A lényeg nem a gyanakvás és a kontroll – mint nálunk –, hanem a működőképesség. Minden működik, és a politikusok betartják az ígéreteiket. Csak egy példa: 2010-ben a GDP 130 százaléka volt az államadósság, tavaly ennek pont a fele. Szürreális az egész.

Visszafelé ugyanazon az úton mentünk a fővárosból a repülőtérre, csak éppen fényes napsütésben. Ami éjszaka, esőben holdbéli tájnak tűnt, az nappal szikrázóan zöld és életteli volt. A láva úgy terül szét a felszínen, mintha hullámzás közben megfagyott volna a tenger. Meg is fagyott, úgy 150 millió éve, vagyis földtörténetileg tegnapelőtt. Amit mohának néztünk, az tényleg moha, de nem halott, hanem nagyon is élő: arasznyi vastag, illatos, süppedő mohaszőnyeg. Előbb a zuzmók jönnek, aztán a mohák, utána a magasabb rendű növények, ez a természet egyik törvénye. Van egy kis sziget a nagy sziget mellett, ami alig pár száz éves, ott épp mostanában jelennek meg az első zuzmók, és a tudósok tényleg az élet kialakulását tanulmányozzák.

A lávamezőn póni méretű lovak, birkák és – a helyi lakosság szerint – törpék, vagyis ottani kifejezéssel elfek élnek (hol voltak ezek éjjel?), patakok csordogálnak, madarak fészkelnek. Egy másik, alternatív teremtéstörténetben ilyen lehet a Paradicsom.

Amikor felszállt velünk a repülő, végre elénk tárult az a látvány, amiért jöttünk: ibolyakék tenger a sziget zöldjével, fehér gleccserekkel, vörös és fekete kőszivataokkal, türkiz krátertavakkal.

És a következő napon, amikor mi már Malagában voltunk, kitört a Fagradalsfjall.

78

Végel László

A gazdasági tigris a múlt ketrecében

Káromkodásokkal és a legdurvább vádakkal teli kora nyári parlamenti ülés után Szerbiába látszólag visszatért a nyugalom, de ez csak látszat, mert a politikai elitek mindaddig nem oldották fel a több évtizedre visszanyúló ellentéteket. Hovatovább elmélyítették őket. Tekintettel az 1999-es légítámadásra, a szerb parlament deklarálta Szerbia katonai semlegességét, tehát a NATO szóba sem kerülhet, de továbbra is hitet tett az Európai Unióhoz való csatlakozás mellett. EU – NATO nélkül? Erősen vitatható! Vučić elnök jószomszédi politikát hirdet, miközben a délszláv háborúk utóhatásaként meg-megújul a szomszédos Horvátországgal, Boszniával és Montenegróval való konfliktus.

Hasonló ellentétek nem csupán a külpolitikára, hanem a belpolitikai vilongásokra és a mindennapi életre is érvényesek. A kormány ígéri az galopozó infláció letörését, az élelmiszerárak azonban emelkednek, a kínaiak kí-

nai hitelből építik az Újvidék–Szabadka vasutat, az új autópályákat és az új hidakat, miközben az ország egyre inkább eladósodik. Az államelnök Szerbiát gazdasági tigrisnek nevezi, újabb nagy befektetéseket tervez, új autóutak, új hidak, metró és három új focistadion épül a közeljövőben. Újvidéken pedig a Duna-parton új luxusvárosnegyed születik, miközben Dél-Szerbiában az egyre gyakoribb árvizek ellen nincs védelem. A falvak utcáin hömpölyög az árvíz, a termőföldek víz alá kerülnek, miközben a kormánypárti tévék nem győzik dicsérni az új fényűző belgrádi városnegyedet, amelybe az új osztály képviselői költöztek. A közérzet romlik, de mivel a polgárok nem látnak kiutat, a kormánypártra szavaznak. A legutóbbi parlamenti választásokból kiderült, hogy a kormánypártba vetett bizalom csökken, de befolyása növekszik.

Ebbe a helyzetbe robbant be egy iskolai és egy vidéki, közel két tucat halálos áldozattal járó erőszakhullám. Felmerült a kérdés, ki a felelős, és megmozdult a tömeg. Kezdetben Belgrádban százezer polgár tüntetett, a józan számítások azt jelezték, hogy a kormány legalább részben hajlandó engedményeket tenni, azonban az nem következett be. A nyári szezon beálltával a tüntetők egyre kevesebben lettek. Belgrádban és a nagyobb városokban (Újvidék, Niš, Kragujevac, Kraljevo, Čačak stb.) a legnagyobb kánikulában továbbra is békés sétákkal tüntetnek a polgárok, amelyeken csekély számú, néhol csak pár száz polgár jelenik meg, ami olyannyira megnyugtatta a kormánypártot, hogy Aleksandar Vučić államelnök eléggé ironikusan kommentálja őket. Azt állította, hogy az ő könyveinek promóciójára nagyobb számban jelennek meg az érdeklődők.

A tüntetéseket „technikailag szervező” ellenzék vezetői viszont bizakodnak. Őszre újra kezdjük, hirdetik, és hatásos programot ígérgetnek. Számos ellenző szerint azonban többé nem számíthatnak tömegességre, mivel a polgárok belátták, hogy a békés tiltakozás hiábavaló. Letargia és forrongás! A kettő között őrlődik Szerbia, miközben abban sem lehetünk biztosak, hogy mibe torkollik a forrongás. Populizmusba? Anarchiába? Heroikus ellenállásba? Egyelőre csak leng ide-oda az inga, nem tudni, hol nyugszik meg. Minden bizonytalan. Miért? Azért, mert sem a polgárok, sem az ellenzéki pártok nem tudják pontosan, mi következzen a séták után.

A séták mindeddig nem hatottak. A kormánypártok nem hajlandók menesztetni a belügyminisztert és a titkosrendőrség igazgatóját, szóba sem kerülhet az erőszakot hirdető tévéstudióktól a nemzeti frekvenciák megvonása, az Elektronikus Médiumokat Szabályozó Testület tagjait nem váltják le, az úgynevezett szennylapokat nem tiltják be, azok továbbra is élvezik a közpénzből való támogatást. Semmi sem valósult meg a tüntetők követeléseiből, ellenkezőleg, a kormánysajtó ellentámadásba lendült át. A békés tüntetők egyik fontos célpontja, a Pink tévé tulajdonosa bejelentette, hogy őszre folytatni fogja a rossz hírű reality show műsorok sugárzását, a frekvencia megvonását követelő párt vezetőjéről a minap a mesterséges intelligencia segítségével készült műsort sugároztak, amelyben a hamis Dragan Đilas, a Szabadság és Igazságosság párt elnöke részeges tökfilkóknak nevezi ellenzéki pártkollégáit.

Az ellenzék válaszként bejelentette a tüntetések őszi radikalizációját, azonban senki sem tudja, hogy ez mit jelent. Lehetséges-e a további radikalizáció? Megdönthető-e az autokrata rendszer erőszak nélkül? Egyelőre az ellenzék kizárja az erőszakot, de a polgárok többsége is idegenkedik tőle, mivel a köztudatban elevenen élnek a 2000. októberi tüntetések, amikor lángokban állt a parlament és a köztelevízió épülete, de az sem hozott valószínűsítő változásokat. Ellenkezőleg, visszatértek azok, akik ellen egykor tüntettek.

A politikailag heterogén ellenzék program nélküli változást ígér, a kormánypárt pedig ragaszkodik a változás nélküli programhoz. Mindeközben a napirenden lévő erőszakhullám mérete túlmutat a pártközi vitákon, mivel széles körű társadalmi összefogásra lenne szükség. Három évtized múlva ugyanis kiderült, hogy a délszláv háború mély nyomokat hagyott a szerbiai politikai kultúrában, amelyet nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. Az erőszak behatolt a hétköznapi élet pórusaiba. Az interneten fiatalok személyek dicsérik a gyerekgyilkosokat. Ezt nem lehet rendőrségi erővel megszüntetni. Terjed a nők elleni erőszak, a femicídium. A rendőrség könnyelműen kezeli az elkövetőket, a bíróságok pedig enyhe büntetést szabnak ki rájuk. A nők nem bíznak az intézményekben, ezért a tévéműsorokban és a Facebookon fordulnak segítségért. Zajlanak a tüntetések, de semmi sem változott. Belgrádban és Szerbia nagyobb városainak házfalain továbbra is a genocídiummal vádolt Ratko Mladić háborús bűnös portréja díszel. A rendőrség nem képes a tettesek nyomára bukkanni, ellenben kihágási bíró elé citálja azokat, akik ezeket a portrékat lemeszelik. Miközben a polgárok az utcákon az erőszak ellen tüntetnek, ismeretlen személyek a házak falára írt feliratokkal követelik, hogy a szerb hadsereg vonuljon be Koszovóba, és védje meg az ottani szerbeket. Bár ennek semmi esélye sincs, Szerbia nem kockáztathatja meg, hogy újra konfliktusba kerüljön a NATO-val, ezekkel a falfirkákkal a szélsőjobb bejelenti, hogy egyedül ők képesek képviselni a nemzeti érdekeket.

Koszovó egyébként is a szerbiai politika legsebezhetőbb pontja, hiszen a kormányzat egyelőre időt nyerő párbeszédre és nem végleges megoldásra rendezkedett be. Az ellenzéki pártok sem javasoltak megoldást. A kormány és ellenzéke egyként hangoztatja, hogy Koszovóról nem mondanak le. A pravoszláv egyházfők egyöntetű álláspontja szerint Szerbia sosem mondhat le Koszovóról, és szívesen vennék, ha Vučić elnök ebben a kérdésben keményítené. Az elnök azonban megelégszik a harcias retorikával. Minden más kérdésben a kormánypártok nem akarnak, az ellenzékiek nem képesek semmit változtatni.

Az erőszak kultúráját jelzik a közvélemény-kutatások is, melyek szerint a társadalom többsége támogatja Putyin orosz elnök ukrajnai agresszióját. A kormány elvben ellenzi, viszont nem hajlandó semmiféle szankciót bevezetni, ami nem csupán a Putyintól való függést jelzi, hanem számít a hazai társadalom többségének oroszpártiságával.

A látszólagos nyugalom mögött tehát csupa régi konfliktus lappang, amelyek ha a közeljövőben nem is robbannak, Szerbia fejlődésének tartós fékjei

maradnak. Ennek következményét mi sem mutatja jobban, mint a napokban elvégzett közvélemény-kutatás a szerbiai fiatalok körében, melyek szerint a fiatalok 60 százaléka úgy véli, Szerbiának erős kezű vezére van szüksége. Hogy miért? Erre is válaszolnak a közvélemény-kutatók. A megkérdezettek 76,4 százaléka nem bízik a választási rendszerben, és csak 1,6 százaléka hiszi, hogy a választások tisztességesek. A fiatalok 54 százaléka elismeri, hogy nincs hatása a politikai életre, és 0,7 százaléka vallja az ellenkezőjét. Az EU-tagságot 36 százalék támogatja, 41 százalék ellenzi, 23 százalék nem adott választ. Ezek az adatok szintén a tartós szerbiai belső feszültségekről és ellentmondásokról árulkodnak. Mivel a fiatalok nem bíznak a demokratikus intézményekben, erős kezű vezetőket akarnak az ország élére. Nyilván ebben rejlik Vučić népszerűsége, ő ugyanis sokkal népszerűbb, mint pártja, a Szerb Haladó Párt. Mindent meg is tesz annak érdekében, hogy így maradjon. Csak az elmúlt két hónapban tévéstudiókban vagy az elnöki palotában megrendezett sajtókonferencián legalább harmincszor szólt a nemzethez, amelyben ecsetelte politikáját, terveit és érdemeit. Saját karizmáját azzal a bejelentéssel is próbálja megőrizni, hogy a közeljövőben pártok feletti mozgalmat kíván létrehozni. A terv megvalósítása azonban halasztódik, mert a koalíciós pártok ódzkodnak, főleg a Szerbiai Szocialista Párt, mert nem kívánják, hogy saját tagságuk beolvadjon Vučić elnök össznépi mozgalmába.

A közvélemény-kutatás legnagyobb meglepetése azonban mégis az, hogy a fiatalok többsége immár nem kívánja az Európai Unióhoz való csatlakozást. Ez komoly és baljós fordulat. Mindeddig éppen a fiatalok sürgették ezt. Most azonban fordult a kocka. Történt ugyanis, hogy az eddigi unióellenzökhöz csatlakoztak azok a fiatalok is, akik kiábrándultak az unióból, mert úgy találják, hogy a brüsszeli politikusok az ellenzékkel szemben diszkrétén ugyan, de mégis Vučićot támogatják, mert abban a hitben élnek, hogy egyedül ő képes a Koszovóval való kompromisszumos kiegyezésre. Ezt a tanulságot szűrték le abból is, hogy a kora nyári tüntetések idején a brüsszeli politikusok nem fejezték ki a tüntetőkkel való rokonszenvedésüket. De ebben is tetten érhető a szerbiai ellentmondás. A fiataloknak mintegy 45 százaléka tervezi, hogy kivándorol az Európai Unióba. Menekülnek a múltból a jövőbe. Azt gondolják, hogy ha a hegy nem megy Mohamedhez, akkor a Mohamed megy a hegyhez.

Rémmesék

A fókuszvesztés nyarán vagyunk túl. Furcsa kollektív delírium, figyelemzavar, tévedések és tévelygések egyáltalán nem vígjátéka zajlott és zajlik körülötünk. Pedig az elmúlt hónapokban a menekültválság súlyos, több száz áldozatot követelő tragédiái, a háború kegyetlenségei követték egymást, folyamatosan ostromolt a gazdasági válság, az infláció, az ingadozó benzinár. Minden jött, ami kaotikussá, elviselhetetlenné teheti a hétköznapiakat, amit valahogy fel kellett volna dolgozni, meg kellett volna érteni. De ebben az időszakban nyomuk sem volt az értelmezésre tett kísérleteknek. Csupa olyan történettel, zsvivajjal teltek a forró hónapok, aminek semmi köze nem volt az életünkhöz. Társasági pletykák, közösségivé emelt, stilizált magántörténetek töltöttek ki minden beszélgetést. Öt-tíz év múlva valószínűleg nem érti senki, hogy miért volt parázs vita Péterfy Bori tusnádfürdői fellépése körül (a propaganda-fesztivállá silányított egykori nyári egyetemen), Tóth Gabi válása kapcsán (az énekesnő, akinek művészi teljesítménye-életműve azonos a hatalom iránti lojalitásával). Vagy Kószeg Ferenc életútinterjúja miatt (amelyet marketing-céllal, manipulatív módon megvágta, mintha a jogvédő életműve a pedofília apológiájáról szólna).

82

Minden feszültség olybá tűnt, mintha hírnöke volna valami, a rendszert illető kritikának, felháborodásnak. Valójában csak azt jelezte: szellemi és érzelmi pótlékokkal élünk. A helyzetet, amiben élnek, elszenvedik, de már nem értik, nem látják át az emberek. Minden a ki hol áll, ki kivel tart primitív, atavisztikus képletére egyszerűsödött le. Senki sem önmaga, hanem képviselője valaminek, valakiknek. Péterfy Bori az ellenzéki középmezőnek, a még majdnem fiataloknak, a koncertre járóknak, kulturális ellenállóknak. Akiket ím – vonták le a következtetést a felháborodók – az énekesnővel együtt meg lehet venni, lojálissá lehet tenni. Valóban „megvásárol” a hatalom magának embereket, nemzedékeket, csoportokat? És ilyen könnyen, ilyen ritka, egyszerű alkalmakkal? Elég egyetlen fellépés?

Mivel nincs ellenállás, nincs tere, fóruma, nyelve a kritikának, egyetlen gesztusnak is súlyos üzenete és következményei vannak. Különös képe lehet ennek a társadalmi kannibalizmussal működő hatalomnak azokról emberekről, akiket irányít-kontrollál. Nevekben, arcokban és szimbólumokban látja a tömeget. Minden név, arc a hatalom megszerzéséhez gátlástalanul felhasználható és felhasználandó eszköz.

A kisgyermekes, még fiatal bohóság, de már érzelmi, anyagi stabilitásra vágyó női szavazókra van szükség? Legyen Tóth Gabi a kormány állandó címlaplánya! Becézzük, infantilizáljuk, szexualizáljuk őt is, vele együtt a híveit is. Asszonynak, lánynak szavazófülkében, koncerten, babakocsi mellett és konyhában a helye. A magyarországi romák szavazatai kellenek? Jöjjön Győzike, Kis Grófo és a többi olyan roma férfi, akinek senki nem tudja a teljes nevét.

Legyenek nevetségesek, kínosak, szégyellnivalók, két lábon járó karikatúraként álljanak oda a miniszter úr, sőt a miniszterelnök úr mellé. Egyrészt mindenki látni fogja, mennyivel magasabb rendű, mennyivel komolyabb és erősebb náluk a hatalom. Másrészt érteni fogják a romák, hogy hiába röhögik ki, sajnálják le őket, azért odaengedik őket is a nemzet macskaasztala mellé, le-leesik annak is valami, aki a hatalmasoknak szépen gazsulál.

Aztán itt van Kőszeg Ferenc. Vele nem a miniszter úr, nem a miniszterelnök úr fotózkodott. Őt az ellenzék ismert, elismert arca-hangja hívta stúdióba. Sokórás életútinterjúra! Ez az üzenet sem túl bonyolult – hasonlóan a hatalom üzeneteihez. Azt jelenti: az ellenzéknek is vannak szimbolikus személyiségei. Meg is becsüli őket. Sőt, szembenéz az ellenzék is a saját hibáival, elszámoltatja a maga nagy öregjeit. A hatalom gagyi politikai mórirkálásával szemben ellennarratívát kínál. Még tartjuk magunkat az értelmiségi kurzushoz, de már látjuk a több évtizedes hibáit, korrigáljuk is. Sőt: már növesztjük az új értelmiséget, az új szimbolikus figurákat, az új felkenteket, akik megmondják, merre az arra.

Miért pont a pedofilkérdés volt alkalmas arra, hogy a Partizán marketingakcióját ráépítse, és rekordnézettséget hozzon? Arra, hogy erről szóljon a nyárvég? Mert az ellenzéki média elfogadta a hatalom tematizálását. Ezen a nyáron, a háború, a menekültválság, az ökokatasztrófák, a gazdasági krízis nyarán a pedofíliaügy volt a központi témája a hatalomnak és ellenzékének egyaránt. Nagyon hálás, mert amellet, hogy eltereli a figyelmet az egzisztenciális vészhelyzetekről, azt az illúziót kelti, hogy valami nagyon lényeges, emberi jogi ügyről van szó. Kiválóan alkalmas továbbá az amúgy is aktív ellenségképzés továbbműködtetésére. A világ predátorokból (pedofilokból), áldozatokból és áldozatvédőkből áll. Sötétben bujkáló rosszakból és jókból. Háttérhatalmasokból és kiszolgáltatott áldozataikból. Helyben vagyunk. Évek óta tart a Soros György-ellenes kormányzati kampány, évek óta élünk kellemetlen, sőt csúnya, szándékosan elcsúfított öreg férfiak portréjának árnyékában. A pedofiljától való rettegés összemosódik ezzel az állandó nyomasztó élménnyel. A világot nemzetellenes önkényurak irányítják, akik kéjből tiszta gyermeki lelkeket és testeket esznek reggelire-ebédre-vacsorára. Ez a rémmese az, ami befészkelte magát a fejekbe. Minden fejbe. Ez a rémmese jött elő a Kőszeg-interjúból is. Mindegy, hogy mi volt a kérdés, mi volt a válasz. Mert csak az általános benyomás, a feszültség maradt. És a kínzó reflex, hogy vagy Kőszeg (és a pedofília) ellen foglaljanak állást az emberek, vagy Kőszeg mellett (kínosan és eredménytelenül magyarázkodva, hogy ez a szolidaritás miért nem egyenlő a pedofília elfogadásával).

A szellemi és érzelmi pótcselekvések, a fókuszvesztés nem engedi látni a tényt: egyébként, ettől a témafelvételtől függetlenül, és attól nagyon távol valóban súlyos emberi jogi dráma zajlik. A második világháború utáni évtizedek legveszélyesebb időszakát éljük. A kockázatok között ott vannak a gyermekjogvédelem kockázatai is. A gyermekek elleni háborús agresszió, intézményes erőszak, a gyermekéheztetés, a családon belüli bántalmazás megannyi formája. Ahhoz, hogy ezekről lehessen beszélni, el kellene felejtetni ezt a sztárcsevej, a közösséginek és politikainak álcázott pletykarovatokat. És legfőképpen

demokratizálni kellene a közösségi tudatot. A szimbolikus ügyek és személyek helyett eljutni a konkrét ügyekig, terepismeretig, helyzetismeretig. Vagy legalább a fogalmi szinten pontos vitákig. A botrányos gerillaakcióvá silányított Kőszeg-interjú nézettséget hozott, azt viszont ellehetetlenítette, hogy a magyarországi emberi jogi intézményekről, alapvetésekről, az elmúlt harminc év teoretikus munkáiról, gyakorlati eredményeiről és kudarcáról érdemi szó essen. Legalábbis most, adott szellemi készség és sajtóviszonyok mellett ilyen kibeszélésnek helye nincs. Ha nincs a Partizán videója, vajon megindul az értelmező vita? A demokratikus ellenzék hagyatékának valódi feldolgozása? Aligha. Kevesen ismerik már ezt a hagyatékot, és még kevesebben rendelkeznek megfelelő szakmai felkészültséggel, fogalmi kapacitással ehhez a feladathoz. Most, ezzel az interjúval csak annyi változott, hogy ha történe is kísérlet az elmélyültebb megszólalásra, azonnal hitelét vesztené a Kőszeg körül kialakított leegyszerűsítő, de annál nagyobb indulatokat kiváltó közhangulatban.

Tamás Gáspár Miklós hagyatéka kínálja magát ebben a kínos és kínzó szezonban nyári olvasmányként, menekülési útvonalként. Halála után bő fél évvel elkezdődött a kiadása, kötetbe rendezése. Marketing ez is, de van lehet szellemi haszna.

Mindig más perspektívát mutatnak ezek a TGM-szövegek. Sokszor bosszantott a nyelvi megcsináltság, a folyamatos kikacsintás az olvasóra, a tagadhatatlan hatni akarás. Most viszont úgy tűnik, ez az új műfaj, aminek az alapjait lefektette, a kereteit kijelölte mégiscsak esélyt ad a figyelem visszavételére. Az újrafókuszálásra. A teóriához való visszatéréshez. Félúton valahol az elméleti viták és a nagyon cizellált, filozófiai mélységű világra való ráismerés (szórazoztatás?) között.

Terápiás kijózanítás. Valami ilyesmire lenne szükség.

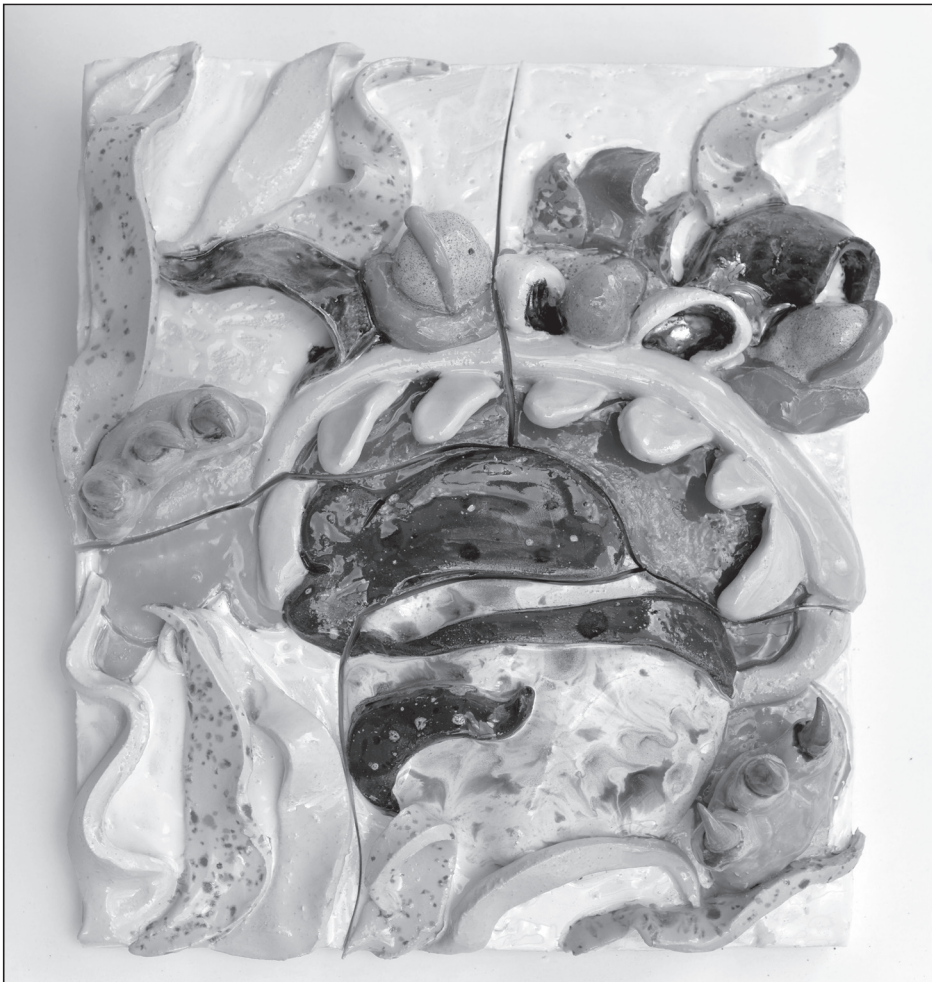
Nem tudom, van-e rá idő.

Tamás Gáspár Miklóst az Égei-tenger partján olvasom. Fölöttem, mögöttem kopár hegyek, elszenesedett, halott erdők. Két éve, hogy tarolt erre az erdőtüz, az ökológiai katasztrófa. Két éve tanúja voltam a pusztulásnak, akkor abba az illúzióba ringattam magam, hogy rövid időn belül mégiscsak regenerálódik a természet. Semmi sem mozdult, semmi sem zöldült, virágozott újra. Viszont újabb erdőtüzek pusztítanak Görögország-szerte. Hiába voltak figyelmeztető jelek, idő a felkészülésre: ugyanazzal a tehetetlenséggel nézi Európa, ahogy szó szerint lángolnak a határai. A különbség annyi, hogy míg két éve mindenki elfogadta, hogy a tüzet a felmelegedés, a szélsőséges szárazság, az éghajlatváltozás okozza, mára elszaporodtak az összeesküvés-elméletek. Ma már sok-sok ember beszél arról, hogy az erdőkből, illegalitásban bujkáló menekültek borítják lángba az országot. A suttogó propaganda hozza magával az atrocitásokat. „Migránsvadász milíciák” szerveződnek, folyik az önbíráskodás, a megfélemlítés. Szemünk előtt szökik szárba a fasizmus, korántsem új arcát, formáját mutatva. Észak-Görögországban pakisztáni menekülteket zárnak teherautóba, azzal fenyegetik őket, hogy a lángoló erdőbe viszik és büntetésből ott hagyják magukra őket, hadd vesszenek a tűzbe, amit – így a propaganda – ők maguk okoztak. A teherautó rakterében életükért könyörgőkről videó készül, felkerül a netre. A görög szélsőjobb gyűjti a lájkokat, a támogatókat. A görög-török

határon mindeközben 18 elszenesedett hullát találnak. Tizenhat felnőtt és két gyermek holttestét. Menekültek, akik valóban az égő erdőben lelték halálukat. Átkeltek a Közel-Kelet majd a mediterrán térség halálútjain, és itt, a biztonságosnak hitt Európa szélén haltak kínhalált.

Tragédiájukról a hírt hozza a világsajtó, de a magyar médiába nem fér bele. Pedig a kilétükről, menekülésük okairól és módjáról, majd végzetes magukra maradtóságukról szóló történet rengeteg mindent elmondhatna a korról, ami-
ben élünk.

A magyar hírt nem fogyasztók számára azonban nem ez, hanem még mindig Tóth Gabi házasságtörése, válása a téma. És az, hogy mit gondol, mit nem gondol Kőszeg Ferenc a pedofiliáról. Képzelt gyerekek hipotetikus jogairól. Rémmeséink foglyai maradunk, amíg így vagy úgy körülöttünk is lángokba borul a valóság.

Makai Mira: Treasure Hiding

Az átragasztás és átfirkálás, avagy a hazug állam esete a véleményszabadsággal

Invokáció, előhang

„Múzsám, segíts, hogy elmém undorát / korom szemébe viszont kiokádjam.”¹ Barátaim is azt tanácsolnák, hogy az óriásplakátok helyett inkább arról írjak, hogy napsugaras miniszterelnök urunk a Tusványoson megint kijelölte az irányt. Kötelező útmutatása szerint mára elhullottak, nincsenek általános emberi értékek, mi magyarok mostantól (de persze korábban is) az egyén jogainak elismerésével szemben nemzeti kollektivisták vagyunk és voltunk. Régi patrónusunk Nagy Putyin és Oroszország a legfelsőbb akarat szerint visszamenőleg ejtve vannak. Az euroatlanti világ, különösen az USA és a szexuális deviancia mocsarába süllyedő Európai Unió pedig hanyatlak. Hazánk vezérlő csillaga mostantól és mindörökké a tömeggyilkos Kínai Népköztársaság. Sokak vélhetik, bagatell ügy a hazug plakát átragasztóinak állami fenyegetése. Szerintem pedig a szabadságaink felszámolásának mutatója.

Úgy döntök, vállalva a korszerűtlenséget, megint a jogainkról írok. Annak ellenére is, hogy a szabadságot, korábbi hívei közül is sokan, veszett fejsze nyele, leírták a társadalmi könyvelés *követel* oldaláról. Szerintem ne adjuk fel az igényt a mindannyiunkat megillető elidege-

níthetetlen jogaink tiszteletére. Ennek, mondjon bárki bármit, továbbra is részét képezi, hogy az állam által folytatott pártpropaganda, politikai uszítás, indoktrináció alkotmányosan tiltott. Az Eötvös Károly Intézet (továbbiakban: EKINT) már 2015-ben kifejtett álláspontja szerint az állam nem hivatkozhat a polgárok véleménynyilvánítási szabadságának védelmével szemben *nem létező alapjogaira*, hiszen ebben az esetben alapvetően maga az állam a kötelezett, a lehetséges és gyakran valóságos jogsértő. Az ő bajuk (meg a miénk is), hogy a NER és hűséges Alkotmánybírósága, ellentétben a szakirodalom főáramával, 2016 óta, mint annyi mindent, ezt is másképp tudja.²

Ennek jegyében a kormány és propagandamédiája (kormányrádió-televízió, KESMA és tsai.) az Ukrajna elleni orosz agresszió kezdete óta szajkózzák, hogy az ellenzék háborúba sodorná Magyarországot, és ha tehetné, katonákat küldene Ukrajnába. A kormány viszont, Ukrajna segítségét és az agresszor megfékezését célzó politikákat hősleg ellenezve, az agresszor Oroszország oldalán „*békepárti*”. Ennek a kis ívű

¹ Vas István: *Nem a halál.*

² Az állam alapjogvédelmét egy évvel az EKINT álláspontjának megjelenése után a dicstelen 3091/2016. (V. 12.) AB határozat vilákkuriózumként már érvényesíthetőként igazolta.

békepártiságnak része az is, hogy ugyancsak országos plakátkampányban *ránk hulló bombával* képes ábrázolni a gonosz Brüsszel (és a civilizált világ nagy részének) a támadó Oroszország elleni szankcióit! A hagyományos csatornák mellett az ugyancsak az állami mantrát harsogó *Megafon* is kiveszi a részét ebből a *békevágyból*, hasonló tartalmakat nyomtat a *YouTube*-on, akárcsak az ugyancsak a *béketábor*t képviselő *Budapest Beszél*. Mind a háborúpárti dollárbaloldalt szidja. Támogatóik éleslátását legfeljebb az zavarhatja meg, hogy Orbán a minapi *Bild*-interjúban, ugyancsak az Ukrajna elleni agresszióra utalva, éppen maga állította, hogy háborúban vagyunk.³ Tehát *békeharcos*, de kikkel, és kik ellen?

Mindezekén túl még monstre plakátkampány is kell ahhoz, hogy a tompa nézőben is rögzüljön az üzenet. Erről lesz most szó.

Háborúpárti az, aki az agressziót ellenzi, és a megtámadottat támogatja

Június közepe óta tele van ragasztva az ország a *Háborúpártiak* feliratú rémes óriásplakátokkal, amelyekről szembántó vizuális ízléstelenséggel és közjogilag és politikailag is megfejthetetlen válogatási koncepció alapján éppen *Fekete-Győr*, *Gyurcsány*, *Márki-Zay*, *Karácsony*, *Dobrev* rosszképűségükkel tünető, előnytelen fotói, alulról felfelé sunyítva, bambán, szájtátian, életuntként és dühöngőként, együttesen

valami bolondokháza zárt osztályú csoportjaként, jó magasról néznek ránk. Nem tudjuk, hogy a Rogán-boszorkánykonyhában a képeket legalább árnyékokkal icipicit, manipulálták-e, esetleg csak kiválogatták a sok ezerből a legrondábbakat. Egy biztos, a képen szereplők jól felismerhetők, miközben nekik rendesen, tudjuk, nem ez az arcuk. Ami a módszerrel, akadnak előzmények. 2019-ben a *Bácskai Napló* című önkormányzati újság az önkormányzati kampányban arról híresült el, hogy 21 000 példányban az ellenzéki képviselőkről szándékosan elcsúfított photoshopolt fényképeket közölt. Az egyik érintett így nyilatkozott: „A több tízezer példányban a postaládákba került *Bácskai Napló* aljasul groteszkké torzította az arcunkat! Bandzsa, ördögi tekintetek, foltos sötét arcok, eltüntetett vagy éppen összehúzott szemöldökök, átrajzolt, elcsúfított arcvonások mind a 11 jelölt esetében”.⁴ Az ellenzék ennek ellenére is nyert, majd az új polgármester (Momentum) békejobbnyújtás keretében rögvest bizalmat szavazott Géczy Zsolt képhamisító főszerkesztőnek, aki ezt a lap hasábjain a sajtószabadság győzelmeként ünnepelte, és a korábbi hibát az új polgármesterről készült szép képekkel jóvá is tette.

Nagyon magyar történet ez, szatíra, író tollára való!

A bornírtsággal, a gátlástalanul átlátszó hazugsággal, a kendőzetlen gonoszsággal szembeszálló érveléseket, hiszen képtelenségekkel

³ <https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/ungarns-orban-deutschland-wird-ein-land-von-neuankoemmlingen-84480052.bild.html>

⁴ <https://444.hu/2019/09/23/nagyorrru-barna-borure-es-bandzsara-photoshopolt-a-bajai-onkormanyzati-lap-az-ellenzeki-kepviselek-arcat>

evidenciákat szembeállítva kell vitatkozni, az abszurd vitahelyzet bénítja. Zavarba ejtő feladat olyan állításokat bizonyítani, igazolni, mint hogy az ég kék, a sár pedig a talpunk alatt rendesen mocskosan cuppog, a rózsának illata van, a rohadásnak szaga, rokonszenvünk a világsi fegyverletételkor a gúla rakott fegyvereiktől sírva búcsúzó honvédeké, nem pedig a hódító Paszkevicz orosz tábornagyé, és a nyomában lépkedő vérszomjas Haynaué. Mégis, mit kell itt magyarázni? Ami a plakát gyalázatos tartalmát illeti, nos, az erőfölényben lévő agresszor áldozatát támogatni, amióta a világ világ, dicséretes, erkölcsileg megalapozott magatartás (erről szól a magyar közéleti költészet java), gyalázni őket viszont erkölcsi véték. A hódító mellé állni, érte szorítani az elemi iskolai erkölcsstan szerint is helytelen, viszont a hódítást ellenezni, akadályozni erkölcsileg helyeselhető. Annyira így van ez, hogy arra nincs is megfelelő magyar kifejezés, idióma, hogy miként nevezzük meg azt az állandósult kampányüzemmódban működő autokráciát, amely lélekben egy egész országot próbál átképezni muszkavezetővé. De ha a hiányzó szavakat keressük erre, biztosan nem alaptalan az öngyilkosságba menekülő Teleki Pál emlékezetes

búcsúleveléhez fordulnunk, aki szerint a megtámadottal szembeni alaptalan vádaskodás gazemberek támogatása és, teszi hozzá Teleki, hullarablás és pocsék.⁵ Amennyiben pedig a kormánypropaganda eme rossz illatú termékét igaznak tekintenénk, azaz – noha ez a le-

hetetlennel határos – hazug értelmi keretébe helyezkednénk, akkor Kossuth, Görgei, Petőfi, Heine, Bem, az aradi vértanúk, '56 hősei, Kéthly Anna és Slachta Margit, Bibó és Albert Camus, a hódítók által többször eltiport szabadság elkötelezett hősei és támogatói, mind *háborúpártiaknak* minősülné-

nek.

A NER egyebek mellett a Nagy Testvér tanítványaként a múltat átíró viharos politikai váltások nagy művésze. Ha Ukrajna megnyerné honvédő háborúját, a kormányzati heccsajtó a „közszolgálatitól” a *Megafonig* azt kiabálná, hogy Magyarország a kezdetektől rendíthetetlen támogatója volt a hős ukrán népnek. Tegyük hozzá, semmi sem lehetetlen, talán az illetékesek megrendelik hamarosan a békebontó ujugrok és a gaz tibetiek ellen uszító, a kínai kormányt meg egekbe dicsérő plakátokat is.

⁵ <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k10403a.html>

Az arcok kicserélése, a propaganda csúfolása

A mi problémánk itt az, hogy sokan éreztek/éreznek indíttatást arra, hogy a plakát arcait Putyin politikai ölebei, szövetségesei arcképeire cseréljék. Az ötletet szerte a hazában tett követte. Ezeknek a közéleti erényt képviselő bátor embereknek a cselekedeteinek alkotmányos értékelésére teszünk kísérletet, ugyanis a hazug plakát maga és a hazug plakát ötletes átragasztásai, firkáki fontos alkotmányos és az alkotmányos jogokból leágazó további jogi kérdéseket vetnek fel.

Idetartozik az is, hogy a Tanítanék 2023. június elsején tizenhat városban megmozdulást szervezett a státusztörvény ellen. Törley Kata a budapesti tüntetésen azt javasolta, hogy a demonstrálók matricázzák össze a várost, amihez apró matricákat is osztottak. A tüntetők aztán jól össze is matricázták a Belügyminisztérium falát. Törley Kata tanárnő pedig a matricázásra való felszólítás miatt 50 ezer forintos bírságot kapott.⁶

A propaganda jogi álcái

Az ellenzékét úton, útfélen – bagoly mondja verébnak – kampány-csalással vádoló kormány⁷ politikai kampányait szinte számolatlan milliárdokat költve szervezi ki rész-

⁶ https://hvg.hu/itthon/20230711_Penzbirsagot_kapott_Torley_Katalin_a_Belugyminiszterium_felmatricazasa_miatt <https://mail.google.com/mail/u/0/#category/updates/FMfcgzGtwCtSrCFqsWrwTzfnqmKdSjfr>

⁷ A diktatúrákhoz hasonlóan választási időszakoktól függetlenül folyamatosan százmilliárdokat elkampányoló kormány tékozlása persze nem menti fel az ellenzéki politikusokat, hogy közcélú bevételikkel, azok felhasználásával, az állampolgári közösség és saját választói előtt elszámoljanak.

ben álcivilekre⁸, és tovább távolítva a jogsértő cselekményt az uszítás gazdájától, mint a szóban forgó óriásplakátok esetében, az álcivilek valódi termeléssel, kereskedelemmel, kutatással nem foglalkozó kamucégeibe. Az egész úgy ahogy van, átlátszó, csakis a jogalkalmazói cinkosságra építő család. Egyszerű tartalomelemzési, valamint a pénz útjának felderítéséről szóló feladat bizonyítani, hogy mindez alig álcázott kormánypropaganda.

Gondolhatnánk, hogy ezzel az alkotmányos vétkek eltussolása zajlik, ám ez a magyar ugaron túl egyszerű magyarázat lenne. A kormány választási kampányok idején⁹ és azon kívül is, ami pedig a szakirodalom szerint a diktatúrák sajátja, folyamatosan tolja, például járványtájékoztatónak álcázva¹⁰ saját köz-

⁸ Van ezekre szakkifejezés is: Governmental Non-Governmental Organization, amely a nem kormányzati, azaz civil szervezetek megfordítása, amelyeket (CÖF, Alapjogokért Központ stb.) a putyini útmutatást követve hozott létre Orbán rendszere (kormányzati-nem kormányzati szervezet).

⁹ <http://www.ekint.org/alkotmanyosság/2022-03-18/jarvanyugyi-tajekoztatasa-a-rezsivedelemrol-es-arossz-szandeku-haboruparti-ellenzekerol-avagy-az-alkotmanybirosag-fogalmi-az-allamot-megilletotisztessages-birosagi-eljarasrol-allaspon>, A kormány alkotmányjogi panasza: [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/47b2664a291b7ec8c12588070044c188/\\$FILE/IV_712_0_2022_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim1.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/47b2664a291b7ec8c12588070044c188/$FILE/IV_712_0_2022_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim1.pdf)

¹⁰ Emlékeztető: 2022 februárjában magyar állampolgárok tömegei kapták az info@kormany.hu e-mail-címről az ellenzék ellen uszító alábbi levelet: „*Tisztelt Honfitársunk! Magyarország közvetlen szomszédságában sajnos a legrosszabb forgatókönyv következett be: egy háború, amelyet még a legnagyobb országok diplomáciai erőfeszítései sem tudtak megakadályozni. Ebben a helyzetben az a legfontosabb, hogy a magyar emberek biztonságát garantáljuk. Aggódunk Ukrajnáért, kiállunk Ukrajna területi integritása mellett, de a háború nem megoldás. Alapvető érdekünk, hogy Magyarország kimaradjon a háborús konfliktusból. Éppen ezért felelőtlennek tart-*

hasznúnak hazudott csatornáin, a „közszolgálatinak” hívott propagandaadókon a politikai propagandát és a Fidesz kampányüzeneteit.

Ha ennek értelmét a sértettek látnák, és ha az elkövető nem rejtette volna magát fantomkarakter mögé, a formai csalásért és a tartalomért is – erre még kitérek – javasolhatnám az öt „háborúpártinak” hirdetett politikusnak, hogy pereljenek. Feltételezhető, hogy az óriásplakát kiagyalója az ugyancsak híresen szégyenlős Rogán Minigaz (Propagandaigazság Minisztériuma). Azonban a hivatalos hirdető¹¹ nem a kormány, de nem is a kormány hónaljából kalimpálva, annak üzeneteit harsogó Civil Összefogás Fórum, de még csak nem is annak Civil Összefogás Közhasznú Alapítványa, hanem ez utóbbinak 2021-ben alapított cége, az ugyancsak jó nevű *Kövess minket 2022 Kft.* (1027 Budapest, Vitéz utca 5–7. I. em. 1.).¹² Úgynevezett költői kérdés: Vajh honnan, milyen forrásból gyűjtött össze eme kft. ennyi rengeteg millió forintot az országszerte arcunkba tolt óriáshazugságra?

juk, és nem támogatjuk azt az ellenzéki álláspontot, hogy Magyarország katonákat és fegyvereket küldjön Ukrajna területére. Nem fogunk támogatni olyan javaslatokat sem, amelyek hazánk gázellátását és a rezsicsökkentést veszélyeztetik. Magyarország az EU és a NATO tagjaként támogatja a béke helyreállítására irányuló közös erőfeszítéseket. A Magyar Honvédség felkészült a határvédelmi és humanitárius feladatokra, nagykövetségünk minden segítséget megad az Ukrajnában tartózkodó magyaroknak. Tisztelettel: Kormányzati Tájékoztatási Központ”.

¹¹ https://hvg.hu/itthon/20230616_uj_plakat_kampany_kormany_fidesz_ellenzek_haboruparti_Gyurcsany_MarkiZay

¹² https://hvg.hu/360/202109_kovess_minket_2022_valasztasrahangolva, <https://www.nemzeticegtar.hu/nemzeticegtar/cegeadat/0109380570/Koevess-minket-2022-Kft>

A *Kövess minket 2022 Kft.* alkalmazására valószínűleg, mint alább megmutatom, nem az immár hosszú évek óta a hatalom pincsisjeként működő Alkotmánybíróságtól való félelem adhatott okot, amely immár bármikor kész értelmezhetetlen halandzsabeszéddel akár alkotmányosan rendben lévő járványügyi tájékoztatásként, azaz közérdekűnek értelmezni az ellenzék gyalázását.

Alkotmányos érvek

A személyiségi jogok tekintetében a bírósági pereskedés mára esélyesebb, mint a véleménynyilvánítás szabadságát alkotmánybírósági eljárásban érvényesíteni. Ez lehet a prózaibb oka az ismeretlen cégnév mögé bújásnak. Ezzel is el akarták venni a sérelmet szenvedettek kedvét az amúgy is kétes kimenetelű – mindannyian politikai közszereplők – személyiségi jogi perekétől, amelyekkel jó esetben sem Rogán minisztériumán, hanem az ismeretlen cégen vehettek volna elégtételt.

De térjünk vissza magukhoz az undok óriásplakátokhoz! Az Eötvös Károly Intézet álláspontja eddig is ismert volt.

AZ EKINT elemzéseiben megállapítottuk: „A plakátok átfirkálása, leszaggatása ezekben az esetekben (idegengyűlöletet szító óriásplakátok) politikai véleménynyilvánítás. A polgárok szabadságjogai nem a jogszabályok betűjéből erednek, létük morális érvekkel igazolhatóak. Ebből következik, hogy e jogok akkor is megilletik a polgárokat, ha a szabadság gyakorlása éppen formálisan írott törvényi szabályokba ütközik. A jogállamokban az alkotmánybíráskodás a szabadságjogok érvényesülését ki is tud-

ja kényszeríteni a jogszabályokkal szemben.”¹³

Egy másik alkalommal hasonló tárgykörben arra hívtuk fel a figyelmet, hogy „a polgári engedetlenség túllép a jogrendszer keretein, de nem jogon kívüli jelenség. A polgári engedetlenség mindig kockázatot jelent. A tiltakozó vállalja a büntetést, amit a tudottan törvénysértő cselekedete miatt kaphat. Ennek a tiltakozási formának a hajtómotorja rendszerint valamely komoly erkölcsi ok, amelyet gyakran társadalmi támogatást élvez, esetleg megszerez.

A polgári engedetlenség a nyilvánosság előtt zajlik, hiszen akik ezzel az eszközzel élnek, cselekedetükkel a közvéleményt formálva, a közvélemény előtt akarnak tiltakozni. Mivel tiltakozásuk tárgya valamely kormányzati politika, szabályozás vagy döntés, a polgári engedetlenség mindig közügyekben történő állásfoglalás, ebben a formában része a közügyekről szóló nyilvános vitának. A jog nyelvére fordítva, a polgári engedetlenség formailag az írott jogszabályi előírásokat sértő magatartás, egyúttal a közügyekről szóló – esetenként nem verbális – szólás, véleménynyilvánítás, azaz szimbolikus beszéd is egyben. A közügyekről szóló véleménynyilvánítás, a demokratikus vita pedig kiemelt alkotmányos védelmet élvez. Közismert, hogy a több évtizedes magyar alkotmánybírói gyakorlat is erős alkotmányos védelmet biztosít a közügyekre vonatkozó véleményeknek. A jog pedig ezt a körülményt nem hagyhatja figyelmen kívül, amikor

az erre feljogosított fórumok a polgári engedetlenségről mint jogszabálysértő magatartásról, ezek jogkövetkezményeiről döntenek. Az esetleges szankciók ugyanis szükségképpen korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát. A korlátozásnak tehát meg kell felelnie az állami alapjogkorlátozás alkotmányos kritériumrendszerének, amely megköveteli, hogy az alapjogok, köztük adott esetben a vélemény szabadság korlátozása, alkotmányosan legitim célt szolgáljon, és e cél eléréséhez feltétlenül szükséges, továbbá arányos jogkorlátozás legyen. Egyes ügyek konkrét körülményeitől függően mindennek lehet az a kimenete, hogy a formálisan jogszabálysértő magatartás, amely polgári engedetlenséget juttatott kifejezésre, nem vagy kevésbé lesz szankcionálható, mint az egyébként hasonló, de nem polgári engedetlenség indíttatású jogszabálysértések.”¹⁴

Korábban úgy véltük, hogy az Alkotmánybíróság feladata minimumának ellátására képes lehet: „Például a menekültellenes gyűlöletkampány ellen 2015 nyarán tiltakozó plakátrongálókat terhelhette polgári jogi, kártérítési felelősség, és természetesen ebben a tekintetben nem állítható, hogy a plakátrongálásra jogszerű lehetőségük lett volna – a polgári engedetlenség ugyanis fogalmilag jogszabálysértő. Alapjogsértő lehet viszont a cselekmény szabálysértés-ként vagy bűncselekményként büntetése, ha ez a szankció nem szükséges és arányos. (Volt olyan bíróság, amely a társadalomra veszélyesség

¹³ <http://ekint.org/autonomiavedelem/2015-06-10/szeljegyzetek-a-plakatrongalok-majdani-alkotmanyjogi-panaszai-ele>

¹⁴ <http://www.ekint.org/autonomiavedelem/2020-09-14/szinhas-es-filmmuveszeti-egyetem-jogok-es-eselyek-elemzes>

hiánya miatt megszüntette a szabálysértési eljárást. Más bíróságok azonban, köztük a Kúria, megállapították a plakátrongálók büntetőjogi felelősségét.) Az alkotmányos intézményrendszer azt is biztosítja, hogy ha a bíróság alapjogsértő módon szab ki büntetést, az ítéletét az érintett alkotmányjogi panasszal az Alkotmánybíróság előtt megtámadja.”¹⁵

Érdeemes felidézni 2017-es, Orbán-nak és Trócsányi igazságügyi miniszternek címzett nyílt levelünket is.¹⁶ Itt azt fejtjük ki, hogy az ilyen plakátrongálás a véleménynyilvánítás védelme alatt áll, ami a büntetőjogi felelősséget kizárja. A probléma messze nem független attól, hogy az államnak pártpolitikai kérdésekben semlegesnek kell-e lennie. Az alkotmányjog és a politikai elmélet szerint az állam semmilyen felületen nem folytathat pártpolitikai, választási-, gyűlöletkampányokat. Ellenében tehát a polgárokkal, illetve a pártokkal, az államnak nincs politikai szólásszabadsága.

Kormányzat, Alkotmánybíróság, Kúria, a három jóbarát

Az Alkotmánybíróság korábban az állam ideológiai és pártpolitikai semlegességének elvét képviselte, majd az alkotmányos elvekkel szemben az ellenzék ellen uszító kormányzati járványügyi tájékoztató ügyében készségesen az uralkodó politikai szélirányba fordult:

„Az Alkotmánybíróság értelmezésében a kormányzati kommuni-

káció a választások idején fennálló háborús helyzetben sajátos megítélés alá eshet. Egy olyan előre nem várt, rendkívüli és az állampolgárok biztonságérzetét alapjaiban meghatározó helyzetben, amikor Magyarország közvetlen szomszédságában háború van, az állampolgároknak joguk van tudni, a Kormánynak pedig az Alaptörvény IX. cikk (2) bekezdésére is visszavezethetően kötelessége közölni, mi az álláspontja a kialakult helyzetről. Nem következik egyetlen jogszabályi rendelkezésből sem az, hogy tilos volna a Kormánynak a kampányidőszakban az állampolgárokat tájékoztatnia. Éppen ellenkezőleg: az Alaptörvényből és a fent ismertetett jogszabályokból az következik, hogy a tájékoztatási kötelezettség mindenkorí címzettjének, jelen esetben a Kormánynak, a tényeken alapuló helyzetet kell objektíven (e szöveg alatt talán még a papír, sőt a képernyő is elpirul!), a demokratikus közvélemény kialakulását elősegítendő, a saját álláspontjától eltérő véleményeket is bemutatva, a lehető legszélesebb körű nyilvánosság elé tárnia.”¹⁷

Az alkotmánybírósági szöveg a kormányzat leplezetlen politikai uszítását „*a demokratikus közvélemény kialakulását elősegítendő, a saját álláspontjától eltérő véleményeket is bemutat(ó)*” szöveggént olvasta.

A Kúria már a 2019-es választások idején azt állította, hogy immár az állam nem köteles politikailag semlegesnek lenni, „nem tartható fenn a továbbiakban a politikai pártok küzdelmében megkövetelt állam

¹⁵ Uo.

¹⁶ <http://www.ekint.org/autonomiavedelem/2017-06-21/a-polgari-engedetlenség-valosaga-es-a-magyar-kormanyt-kepviselok-igazmondasa>

¹⁷ 3130/2022. (IV. 1.) AB határozat bírói döntés megsemmisítéséről <https://jogkodex.hu/doc/1662921>.

semlegességére vonatkozó kúriai joggyakorlat”. „Álláspontja szerint Magyarország Alaptörvénye nem írja elő – az egyébként nem semleges természetű – állami szervek semlegességét a választási kampányban.”¹⁸ Húha! A Kúria, valóban hajmeresztő, az alkotmányos elveket, de az alkotmányos megítélést nélkülöző büntetőjogi dogmatikát is sértő jogegységi határozata szerint a plakátrongáló immár (dologrongálás) büntetendő! „A falfirkán értendő felületbevonat elhelyezése alapvetően a támadott idegen vagyontárgy külső megjelenésének háborítatlanságához fűződő érdek védelme szempontjából képez büntetendő magatartást. A falfirka elhelyezésével elkövetett rongálás tényállásszerű, ha az elkövető az elkövetési tárgy, így bármely köz- vagy magántulajdonban lévő idegen vagyontárgy – azaz pénzben kifejezhető értékű ingó vagy ingatlan dolog – felületén, a tulajdonos vagy vagyionkezelésre jogosult engedélye nélkül hoz létre változtatást, így például jelet, ábrát vagy feliratot helyez el [Btk. 371. § (1) bekezdés, (2) bekezdés b) pont ba) alpont].

A falfirka elhelyezése nem önálló elkövetési magatartás, hanem az elkövetés olyan módja, amelyet a törvény minősített esetként szabályoz, és amelynek a rongálás – egyébként a károkozás mértékéhez igazodó – minősítése kapcsán tulajdonít jelentőséget. A falfirka esetében közböcs a vagyontárgyra felvitt áb-

rázolás tartalma, mibenléte, célja, önmagában a vagyontárgy felületén való elhelyezés ténye képez minősített esetet.

A firkálással, felfestéssel (lefestés), szennyezéssel (leöntés) elkövetett felületmegváltoztatás, a vagyontárgy állapotának megváltoztatása is állagsérelem, így a dologrongálás fogalma alá tartozik, mert megváltoztatja az eredeti felület megjelenését, és az eredeti állapot helyreállítása csak anyagi ráfordítás árán lehetséges. Ebben az esetben az eredeti állapot helyreállításának költsége a rongálással okozott kár.”¹⁹

A Kúria számára nem csak a morális értelmezés ismeretlen, de mintha a törvény szavaival sem tudna mit kezdeni. Ugyanis a döntés az alapjogokra nem tekintő pozitivista jogászai értékelés szerint is totális képtelenségét az mutatja, hogy a szöveg nem csupán az alkotmányos elveket, hanem a nemzeti együttműködés büntető törvénykönyvét is megtapossa, amely szerint: „A büntetés vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztés, ha... a szabálysértési értékhatárt meg nem haladó kárt okozó rongálást... falfirka elhelyezésével követik el... falfirka: festékszóróval, filctollal vagy bármilyen más felületképző anyaggal létrehozott képi, grafikus vagy szöveges felületbevonat, amely nem a vagyontárgy rendeltetésszerű használatához szükséges.”²⁰ Könnyen belátható, hogy ennek az amúgy túl széles, ezért alapjogokat sértő rendelkezésnek az alapján a plakátrongálók nem büntethetők! A

¹⁸ Kvk.III.38.043/2019/2. Lásd erre: Mécs János: Az állami szervek kommunikációs semlegessége a kampányban – egy eltűnő alapelv? <https://jog.tk.hu/mtalwp/az-allami-szervek-kommunikacios-semlegessege-a-kampanyban-egy-eltuno-alapelv>

¹⁹ Az egész határozat: <https://kuria-birosag.hu/hu/joghat/42022-jeh-jpeiv60012202212-szam>

²⁰ Rongálás. Btk. 371. § (1) bekezdés, (7) bekezdés, 459. § (1) bekezdés 16. pont.

büntetőjogban közismert és kötelező ökölszabály, hogy a büntető tényállásokat mindig megszorítóan kell értelmezni. Ennek oka abban áll, hogy az állam büntetőhatalmának van a polgár legsúlyosabban alárendelve, ezért a büntető jogszabályok kiterjesztő értelmezése tiltott. Azt megsértődés ne essék, mindenki tudja, hogy az óriásplakát nem fal! Elemi szövegértési képességgel belátható, hogy ezen, amúgy túl széles, ezért alapjogokat sértő rendelkezés alapján a plakátrongálók nem büntethetők!

*

Összefoglalva azt kell mondani, hogy a plakátátragasztókat annak ellenére is megbüntethetik, hogy az alkotmányos elvek, a nemzetközi szerződések, sőt a vonatkozó büntetőjogi szabályok is őket védik. Korábban a hazai bíróságok előtt is jó eséllyel érvényesíthették alapvető jogaikat a politikailag aktív, a kormány gyűlöletkampányai ellen tevőlegesen tiltakozó polgárok, de mára a helyzet megváltozott, az autokrata állam immár büntetőeljárással fenyegeti őket. Az ok tehát az, hogy mára a főbíróságok elárulták az alkotmányos elveket, a morális jogokat, de a Kúria még a törvény szövegét is.

Mindezek summájaként mély tisztelet a hazug plakátok kockázatot vállaló *igazítóinak!* A magyar ugar elvesző jogszolgáltatásán túl két esélyt lehet mérlegelni: általános tapasztalat, hogy minél tömegesebbé válik az engedetlenség, annál kevesebb az esély az alapjogokat sértő joggyakorlat érvényesítésére.²¹ Továbbá kifejezetten jó esély van arra is, hogy a hazai jogorvoslat sikertelensége esetén a hatáskörrel rendelkező nemzetközi bírói fórum a magyar államot elmarasztalva igazságot szolgáltat a gyűlöletplakátokra firkálokknak és plakátátragasztóknak.

²¹ A sok között is figyelemre méltó a bátor és következetes Heindl Péter küzdelme a plakátfirkálok ellen fellépő zsarnoki hatalom nevetségessé tételéért. Ő a bizonyítékok hiányában kimondott, számára felmentő ítéletet sem fogadta el, mert az követeli, hogy a bíróság mondja ki, hogy ő ugyan évek óta folyamatosan elköveti a ténytörően hazug plakátüzenetek átfirkálását, ám ezzel nem követ el bűncselekményt. Lásd pl. https://nepszava.hu/3192257_heindl-peter-orban-kormany-plakat-propaganda-per

Végünk van? Volt elejünk?

Az aktuális sikerlisták elejére került egy könyv, amely arról szól, hogy Magyarország egy – tökéletlen bár, de – teljes értékű demokráciát cserélt le önkényuralomra, és ez a folyamat immár visszafordíthatatlan. (Stefano Bottoni: *A hatalom megszállottja. Orbán Viktor Magyarországa*, Magyar Hang Könyvek, 2023, 288 o.)

Amennyiben ez így van, kérdés, miért van így, és lehetne-e másképp. Ha ennek a végzetes fejleménynek mély, történelmi okai vannak, akkor az okok tűnnek felszámolhatatlannak. Ha az okokat történések szerencsétlen összjátékában és a főszereplő(k) személyiségében találjuk meg, akkor az elemzés tűnik felületesnek.

A szerző mindkét lehetőséget felkínálja.

Felidézi Szűcs Jenő 1988. november 5-én, nem sokkal az öngyilkossága előtt tartott előadásában elhangzott állítását, miszerint belső erőből működő civil társadalom nélkül nincs esély egy hosszú távon sikeres demokráciára. Bottoni kommentárja szerint: „A középkori civitas szerelmese pontosan látta, hogy a belső civil társadalom hiánya torpedózza majd meg az 1989 utáni új magyar demokratikus kísérlet sikerét.”

Másrészt viszont a szerző arra is rámutat, hogy „Magyarország szomorú kivételével csak ott bukott meg az adott ország politikai és kulturális demokratizálódása, ahol ez

a folyamat el sem indult (Belarusz, Oroszország), vagy csak későn támadt fel és szinte azonnal megrekedt (Szerbia).” Ha ehhez hozzáadjuk azokat a volt szovjet tagállamokat, amelyekben szintén nem indult el a demokratizálódás, akkor azt mondhatjuk, hogy a demokrácia a Szűcs által leírt három történelmi régió közül csak a legkeletibben mutatkozott esélytelennek, abban a középső régióban, ahová Magyarország tartozik, csak nálunk. Ahol pedig Magyarország után a legközelebb sodródott a bukáshoz, az éppen az a Lengyelország, amelyben a legerősebb „belső erőből működő civil társadalom létezett” a szovjet blokkban.

A korabeli sajtó nem számolt be érdemben Szűcs próféciájáról. Bottoni azt Gyurgyák János „beválás utáni”, 2018-as visszaemlékezéséből idézi, és úgy idézi fel, hogy a nyugati társadalomban „a civil társadalom teremti meg az intézményi kereteket, míg a keletiben független és strukturált társadalom híján az állam hozta létre hatalmi vertikumán keresztül a civil társadalom intézményeit”.

No de Magyarország, amennyire nem nyugati, annyira nem is keleti. A Magyar Köztársaság alapintézményeit 1989-ben egy olyan kerekasztalnál dolgozták ki, amelynél döntő szavuk volt azoknak a civil szervezeteknek, az Ellenzéki Kerekasztal pártjainak és a független szakszervezetek ligájának, amelyeket éppen nem az állam hozott létre, hanem annak „hatalmi vertikuma” ellenére

és ellenében alakultak meg. Ebből a folyamatból Szűcs 1988. november 5-én, amikor az SZDSZ például még meg sem alakult, nem láthatott túl sokat.

Ami a személyi tényező magyarázó erejét illeti, Bottoni leszögezi, hogy „megtaláljuk Orbán egész politikai hitvallását” abban az egyetlen, 1990-es mondatában, hogy „annyi szabadságunk van, amennyi hatalmunk”. Ebből a mondatból nem a közszabadságra, hanem a saját szabadság maximalizálására, az önérdékű hatalomkoncentrációra való törekvés következik. És valóban ez határozta meg Orbán egész közéleti pályáját és annak nyomán az ország helyzetének alakulását mindmáig.

A másik személyi tényező Gyurcsány Ferenc lenne: „A magyar demokráciát 2006 óta sújtó sebzettség attól vált jelen állás szerint gyógyíthatatlanná, hogy az egyik érintett nem fogadta el azt az evidenciát, miszerint bizonyos helyzetekben a kormányfőnek le kell mondania. [...] Történelmi léptékű felelőtlensége lerombolta a szocialista párt és liberális szövetségese hitelességét.” És itt felidézi Gyurgyák János „prófétainak bizonyult” „vészkialtását” 2007-ből, amely többek között „két nagy tehetségű, környezetéből magasan kiemelkedő, de a nemzet szempontjából meddő, öncélú és önpusztító küzdelmet folytató politikusról” szól.

Itt fel kell idéznem saját véleményem alakulását. 2006-ban nem gondoltam, hogy Gyurcsánynak le kellene mondania, mert a kormány reformprogramjában láttam az előrehaladást, a polgári demokrácia kiépítésének lehetőségét, és nem gondoltam, hogy ezt a programot ellehetetleníti az őszi beszéddel

kapcsolatos hitelvesztés, amely akkori vélekedésem szerint keveseket érintett azokon kívül, akik amúgy is szemben álltak a kormánypártokkal. Ebben nem volt igazam, Kis Jánosnak volt igaza, ő ítélte meg jól a helyzetet, Gyurcsánynak le kellett volna mondania. Ezzel a tévedéssel azóta több cikkemben elszámoltam. Azt viszont nem gondolom ma sem, hogy ez lett volna a végzetes fordulópont. Én csak 2008 őszén, nem közvetlenül a populisták népszavazása, hanem a reformprogram megtagadása után írtam és gondoltam, hogy a kormánynak le kell mondania, előrehozott választásokat kell kiírni. Ennek elmaradása volt szerintem a végzetes fordulópont! 2008 őszén a Fidesz győzelmével nem lett volna kétharmados, az Orbán-kormány nyakába zúdult volna a megrázó erejű világgazdasági válság, és Orbán már rég megbukott volna. A demokratikus Magyar Köztársaságot leépítő lépések közül a legfontosabbakat nem tudta volna megtenni.

Ellenben meg tudta volna tenni az MSZP–SZDSZ-kormány 1994 és 1998 között. És nem csak azért nem tette meg, mert nem voltunk még fölveve az EU-ba. Ezzel csak azt lehet magyarázni, amit nem tett meg. Azt nem, amit megtett, amikor kétharmadról négyötödre emelte az alkotmányozáshoz szükséges többséget, és csak olyan médiatörvényt volt hajlandó az Országgyűlés elé terjeszteni, amely az ellenzék nagy részének (Orbán Viktornak is) megfelelt. Kevés kivétellel így járt el más kétharmados törvényekkel is. A magyar demokrácia soha nem volt kevésbé deficitese, mint az 1994–1998-as ciklusban.

A könyv második fele az Orbán-rezsim kíméletlen kritikáját adja. Az első felének pedig az a tendenciája, hogy közelebb húzza egymáshoz a jelenleg szemben álló, illetve a 2010 előtti évtizedben versenyző felek minőségét és felelősségét.

Kezdve azzal a liberális párttal és a demokratikus ellenzék azon részével, amelyből minden hibája és bűne ellenére sem lett a polgári demokrácia ellensége.

A demokratikus ellenzék vezéralakjairól azt állítja a szerző, hogy „a Kádár-rendszerhez és a kommunizmushoz való viszonyuk... mélyen ambivalens volt. Miközben élvezték a rendszer bizonyos előnyeit, szenvedtek is a diktatúra fojtogató légkörétől, családi hátterük viszont a rendszer kereteinek elfogadására intette őket.”

Ebből egy árva szó sem igaz. Aki a családi háttere folytán előnyt élvezett (korántsem mindenki), éppen ezekről mondott le, és a demokratikus ellenzéket pont az különböztette meg a „népiektől”, hogy nem fogadták el a rendszer kereteit. A diktatúra „hardwerével” volt baja, nem csupán a softwerével. Éppen ők voltak azok, akik ezeket a kereteket megtagadták. A „népieket” sohasem sújtotta olyan mértékű, olyan széles körű és időtartamú megjelenési tilalom, mint a demokratikus ellenzék tagjait.

Ki számíthatott „családi háttere folytán belső védelemre”? Kőszeg Ferenc? Solt Ottilia? Tán Havas Gábor az ötvenes években elpusztított apja révén? Magyar Bálint, az 1970-ben kirúgott színigazgató fia? Bence Györgyöt védte volna a Don-kanyarban maradt munkaszolgálatos apa? Tamás Gáspár Miklóst az átjövetele

előtt Erdélyben meghalt író apja? Vagy a kommunista anyukája, aki rég nem volt semmilyen hatalom közelében? Konrád Györgyöt a vészorkorszakban elpusztított vaskereskedő apukája? Milyen befolyásoló erőt tudunk kötni Kis János anyukájához, Pető Iván, Bauer Tamás, Demszky Gábor káder szüleikhez? Miben nyilvánult volna ez meg ellenzékivé válásuk után? Amitől nem nyírták (ki) őket úgy, ahogy, mondjuk, Romániában tették volna, ahhoz Kádár stratégiájának volt köze, nem az ő felmenőikhez. Semmivel nem voltak kedvezőbb helyzetben a kádarszülők ellenzéki gyerekei, mint a nem káder szülőké. Nem a kádergyerekek, Szabó Miklós tarthatta meg az állását ellenzékiként az akadémiai kutatóintézetben az intézet vezetőinek jóvoltából. Az egyetlen, akinek a kommunista apja számított valamit a párt kínos-gyilkos múltja okán (már ameddig számított), Rajk László volt, akinek csecsemőkorában ölték meg az apját, és egy percig sem állhatott annak szellemi befolyása alatt. Az egyetlen előny a számtalan hátránnyal szemben, amelyet némelyikük élvezhetett, nem a származásukból, hanem ellenzéki mivoltukból következett: ez pedig a demokratikus világból érkező, Soros György és különböző alapítványok révén kapott külföldi ösztöndíjak voltak, amelyekhez azonban a Fidesz vezetői jutottak hozzá legnagyobb mértékben.

Orbán Viktort, amint azt az itt tárgyalt könyvből is tudhatjuk, konkrétan a Soros Alapítvány tartotta el az 1990-es választásokat megelőző két évben.

Bottoni a szokásos módon túlértékeli Orbán 1989. június 16-i be-

szédét, amelyben egyáltalán nem döntött semmiféle tabut. A szovjet csapatok kivonásának követelése már több mint egy évvel azelőtt megjelent a Szabad Kezdeményezések Hálózatának dokumentumában és azután többször is. Ugyanazon az ünnepségen mások beszédeiben is. Ráadásul Orbán nem is követelte ezt, csupán remélte, hogy a választások után olyan kormány alakul, amely erről tárgyalásokat kezd. Miközben már folytak ezek a tárgyalások. Bottoni nagyon lebecsüli Orbán Viktort, amikor azt állítja, hogy ő erről akkor nem tudott.

Bottoni szerint „a június 16-i beszéd... szembement azzal a liberális filozófiai alaptétellel, amely szétválasztotta a szocialista eszmét és a szovjet típusú rendszer mindennapjait. Ezen a ponton végzetes konfliktusba került az SZDSZ-hez köthető fővárosi értelmiségel...” Ilyen liberális alaptétel nem létezik. A liberalizmus lényegénél fogva antiszocialista. Egy eszme és a rá hivatkozó rendszer hétköznapijait pedig minden komolyan veendő elemző szétválasztja, mert a valóság különböző szintjeit képviselik. Azt pedig, hogy a demokratikus szocializmus nem létező dolog, és Magyarországnak a demokratikus liberális kapitalizmus útjára kell térnie, az SZDSZ 1989 tavaszán kiadott programja, az ún. Kék könyv rögzítette először. Akkor, amikor a Fideszben

még bőven voltak a demokratikus szocializmusnak hívei, például Orbán legközelebbi fegyvertársa, Kóvér László.

Az sem igaz, hogy az SZDSZ vezérkara ambivalensen viszonyult volna a Kádár-rendszer meghaladásához, mert „féltek a felerősödő nemzet(iségi) témáktól”, konkrétan a kirekesztéstől, attól, hogy a zsidók ismét célponttá válnak.

Eltekintve attól, hogy a szerző itt gyakorlatilag lezsidózza az SZDSZ vezérkarát, élesen tényellenes állítás, hogy a nemzetiségi témák a demokratikus ellenzék számára nem voltak fontosak. Nagyon is azok voltak. A *Beszélőben* ez volt az egyik legfrekvenciáltabb témakör. A Rajk-butik tele volt a kisebbségi magyarsággal foglalkozó anyagokkal. Bottoni állításával ellentétben azt sem gondolta senki, hogy az EU-csatlakozás automatikusan megoldja a nemzetiségi problémákat. Csodálkoznék, ha Bottoni egyetlen ilyen állítást is idézni tudna.

Az SZDSZ vezérkarának lezsidózása mellett a szerző ezt a toposzt is beemeli a könyvébe, hogy a vész-korszakot túlélő zsidóknak egyetlen „reális opciójuk a kommunista pártba és a szovjet típusú rendszerbe való integráció volt”. Ezen opciót választók nagy többsége nem volt zsidó, a túlélő zsidók többsége nem választotta ezt az opciót. Akik meg választották, azok jelentős részének

Stefano Bottoni: A hatalom megszállottja – Orbán Viktor Magyarországa. Magyar Hang Könyvek, 2023. 288 oldal, 5091 forint.

nem volt zsidó identitása, tehát demokráciák számára nem voltak zsidók. Mindenesetre Bottoni két tételéből az következne, hogy a nem fideszes liberalizmus Magyarországon alapvetően kommunista háttérű zsidók vezetése alatt állott.

Bottoni következetesen összekeveri a nemzeti(ségi) ügyek és a nacionalizmus elutasítását. A könyv olaszul íródott, és nem is a magyar anya szülte történész maga fordította le. Olaszul és más nyelvekben a nemzeti ügyek képviselője és a nacionalizmus elváltatása nem olyan egyszerű, de magyarul elengedhetetlen. A demokratikus ellenzék számára a nemzeti(ségi) témák tárgyalása éppen hogy szorosan összefüggött a nacionalizmus, a sovinizmus, a zsidó- és cigányellenesség elutasításával, hiszen a nemzeti és nemzetiségi problémák jelentős részben éppen ezekből adódtak.

Ebből következően az sem igaz, hogy „a legjelentősebb tényező, ami már 1989–90-től kezdve megkülönböztette Orbán Viktor mozgalmát a magyar liberálisoktól, a nemzeti kérdés kezelése volt”. Ezt az bizonyítaná, hogy a fideszes, illetve későbbi fideszes fiatalok már a nyolcvanas évek elejétől részt vettek a határon túli magyarok ügyét támogató informális hálózatokban. Ezekben a demokratikus ellenzék köre, a későbbi szabad demokráciák közül ugyancsak sokan és intenzíven részt vettek, és a romániai forradalom idején az SZDSZ legalább annyira aktívan támogatta az erdélyieket, mint a Fidesz.

Nem volt olyan kisebbségi, nemzetiségi jog, amelyet a Fidesz támogatott, az SZDSZ pedig elutasított. Bottoni sem tud említeni egyet sem.

Szó sem volt róla, hogy a liberálisok elfogadták volna a területi alapú nemzetkonceptiót. Ez azt jelentette volna, hogy nem tekintik magyarnak a más országokban élő magyarokat, viszont mindenkit magyarnak tekintenek, aki Magyarország állampolgára, tehát nem is merik el nem magyar identitású állampolgárok létezését az országban. Ez soha nem volt jellemző sem a demokratikus ellenzékre, sem a liberálisokra. A nacionalisták és későbbi legvégig következetességgel a Fidesz képviselte az egységes nemzetállam koncepcióját, melynek nevében a magyar nemzetre, a Magyarországon előforduló nemzetek legnagyobbikára testálták az egész országot, a nemzethez kötöttek az Alaptörvényben mindent. Pontosán azt az egységes nemzetállami koncepciót képviselték, amelyet Szlovákia és Románia magyarellenes nacionalizmusa, és amely ellen ezen országok magyar kisebbségei mindig is tiltakoztak.

A cigánykérdésről a 2006-os olaszliszka lincselés kapcsán esik szó. A lincselést követő „dühhullámot” „a kormánykoalíció pártjai – a félreértett politikai korrektség jegyében – figyelmen kívül hagyták. Arra intették inkább a polgárokat, hogy ne ingereljék tovább a hangulatot, és ne állítsanak a célkeresztbe egy egész közösséget. [...] ... a magyar politika egésze és az emberi jogok védelmezői sokáig kitérően viselkedtek. Mintha attól féltek volna, hogy legitimálják a jobboldal rasszista nézeteit azzal, hogy a romakérdést a demokratikus Magyarország legégetőbb demográfiai, társadalmi és kulturális problémájaként ismerik el.”

Szó sem volt arról, hogy az akkori kormánypartok lebecsülték volna a

cigánykérdés súlyát. Ezzel éppen a demokratikus ellenzékéből jött szociológusok foglalkoztak a legtöbbet. A cigánykutatók úttörői, Kemény István a tanítványaival és a tanítványai tanítványaival tettek a legtöbbet azért, hogy a cigánykérdést a figyelem középpontjába állítsák. Éppen ezzel vívták ki a pártállam haragját. A cigánykérdéssel a legkomolyabban és legalaposabban foglalkozók pontosan azon az oldalon voltak, amelyet Bottoni az (egyébként helytelen, de) általános szóhasználat szerint balnak nevez.

Mit kellett volna tenniük a kormánykoalíció pártjainak a dühhullámmal, ha nem értik félre „a politikai korrektséget”. Ráülni a dühhullámra? Szótlanul elnézni, hogy egy bűncselekményt rávetítse nek egy egész etnikai közösségre? Ez lett volna a felelős, az állampolgárok biztonságát szolgáló lépés. „A baloldalon a közpolitika és a kommunikációs stratégia lehorgonyzott az ártatlanság vélelménél, amely erkölcsileg éppen annyira dicséretes, mint amennyire problematikus volt, mivel ütközött a roma közösséghez tartozó személyekkel kapcsolatos mindennapi tapasztalattal.”

Szó sem volt az ártatlanság vélelméről. Soha senki nem vélelmezte, hogy az olaszlisztkai lincselésben részt vevők ártatlanok. Rendkívül súlyos büntetést is kaptak. Az a vélelem, hogy a bűnöket azok követik el, akik elkövetik, és nem mindenki, aki ugyanahhoz az etnikumhoz tartozik, nem az ártatlanság vélelme, hanem az ártatlanok százezreinek a védelme. És milyen mindennapi tapasztalattal ütközött az „ártatlanság vélelme”? Azzal, hogy a roma közösséghez tartozó személyek lincselni

szoktak? Vagy mindennapi szokásuk szerint kézilabdásokat ölnék?

Bottoni azt állítja, hogy „2010 után sok falu ideiglenesen megszabadult a kisstílű bűnözőktől, az uzsorásoktól kezdve a helyi közösségek életét megnyomorító sorozatbetörőkhöz. A fogvatartottak több mint fele ekkor már roma származású volt.” Az állítás első részét semmilyen hivatkozás nem támasztja alá, a második állítással kapcsolatban pedig éppen séggel egy 2000-ben (!) megjelent forrásra utal, amely természetesen a fogvatartottak 2000 előtti származásáról közöl adatokat (amúgy a börtönpopuláció három százalékát átfogó, legkevésbé sem reprezentatív kérdőíves felmérés alapján).

A könyvben azt olvassuk, hogy az SZDSZ-től eltérően a Fidesz elhatárolódott a taxisblokádtól. Ehhez képest a Fidesz korabeli nyilatkozatában éppenséggel az áll, hogy „megmozdult az ország. A társadalom nemcsak egy meggondolatlan áremelés ellen tiltakozik, hanem a hazugságok politikája ellen is. [...] Tiszteletben tartjuk és támogatjuk mindenkinek azt a jogos igényét, hogy elégedetlenségét az állampolgári engedetlenség bevált módszereivel juttassa kifejezésre.”

Bottoni szerint „Orbán hamar rájött, hogy tartós és szerves összefonódás alakult ki a posztkommunisták és a liberálisok között, utóbbiak pedig a közös antinacionalista beszédmód nevében megtagadták kezdeti kommunizmusellenességüket.”

Bottoni könyvében vannak meglepő tárgyi tévedések is (például azt állítja, hogy a Fidesz megnyerte az 1988-as sajtóperét, holott nem nyerte meg), de ennél lényegesebb a fogalmi zűrzavar, ami a fenti mon-

datban is és sok más helyen is megnyilvánul. A nacionalizmusról már beszéltünk. Ha az antinacionalista beszédmód nem pozitív dolog, akkor a nacionalizmus, tehát a nemzeti önérvényesítésnek az egyetemes értékek fölé rendelése és a nemzetek érdekharcában való gondolkodás nem kifogásolható. Ha a szerző így gondolja, akkor ezt fel kellene vállalni. Ha nem, akkor az antinacionalizmus negatív megjelenítésétől kellene tartózkodnia.

Ennél is lényegesebb a posztkommunizmus fogalmával való visszaélés.

Ha a fogalmaknak van értelmük, akkor a posztkommunista csupán azt jelenti, hogy valaki kommunista vagy legalábbis az önmagát kommunistának deklaráló párt diktatúrájának működtetésében részt vevő személy volt. Ez még semmit nem mond arról, hogy az illető milyen nézeteket vallott a rendszerváltás után, és a politikai mezőben hol helyezkedett el. Persze a legsűrűbben az állampárt jogutódjában voltak posztkommunisták, és a párt tagságát akkor még jelentős részben, bár nem kizárólag, ők adták.

A posztkommunisták azonban szétszéledtek az egész politikai palettán, mindenhová jutott belőlük nem kevés. Már az MDF első elnöke is posztkommunista volt. Az Antall-Boross-kormány médiája tele volt posztkommunistákkal.

A posztkommunisták túlnyomó többsége a rendszerváltás után nem volt kommunista. Kommunista ugyanis az, aki a kommunizmus utópiájában hisz, annak megvalósításáért dolgozik. A posztkommunisták között ilyenek igen kevesen voltak, ők külön pártot alapítottak,

amely soha nem jutott be a parlamentbe.

Posztkommunistákkal tehát egyrészt mindenki együttműködött, másrészt ez csak azok számára jelentette a kommunizmusellenesség megtagadását, akik a kommunistának megmaradt posztkommunistákhoz csatlakoztak, noha korábban szemben álltak a kommunistákkal. Én egyetlen ilyen emberről tudok. Gadó György volt az, aki az ellenzék-ből jött, az SZDSZ képviselőjeként kezdte, s egy időben a kommunistákhoz csatlakozott, a kommunisták *Szabadság* című lapjában publikált.

Maga Bottoni is hangsúlyozza, hogy a posztkommunisták kemény magja őszintén elkötelezett volt a Nyugat iránt. Ezek szerint azok tagadták volna meg önmagukat, azok árulták volna el a kommunizmusellenességüket, akik az antikommunista Nyugat iránt elkötelezettekkel működtek együtt, mivel maguk is ilyenek voltak...

Persze volt egy jellegzetes posztkommunista attitűd, ami befolyásolta a rendszerváltás utáni idők morálját. A posztkommunisták egy részét a rendszerek feletti opportunizmus jellemezte. Mindig azt a rendszert kell szolgálni, abban kell lojálisan érvényesülni, ami van, ami a történelmi helyzetből, a külső és belső viszonyokból következik. Orbán Viktor apja tipikusan ilyen posztkommunista, a fia pedig a pártja első sötét tranzakcióitól kezdve ezt az ő családi vagyonát gyarapító posztkommunista gazdasági hatalomátmentőt támogatta illegálisan közpénzből.

Egy másik – az előzővel gyakorta összekapcsolódó – posztkommunista attitűd az volt, hogy „mi már a diktatúra szolgálatában is a demokráciát szolgáltuk”.

Egy jellegzetes posztkommunista attitűd ugyanolyan, mint egy jellegzetes zsidó, magyar, vagy cigány attitűd. Egy a jellegzetes attitűdök közül. Jellemzi a csoport egy részét, és nem jellemzi az egészét. Az őszintén és mélyen eszmét váltó posztkommunisták sem voltak kevesen, miként '56-ban sem. Ellenben a múltjukat tagadó és kompenzálóan radikális antikommunista posztkommunisták is jelen voltak bőségesen a magyarországi közéletben.

Az sem áll, hogy az SZDSZ és az MSZP valaminő egységes „anti-nacionalista” blokkot alkotott volna. Az SZDSZ vidéki nacionalistáinak valóban nem volt komoly befolyásuk a párt vezetésére még Tölgyessy Péter elnöksége idején sem, viszont az MSZP-ben elég jelentős nacionalista szárny létezett, amely egyszersmind harmadikutas is volt, hiszen a nacionalizmus jellemzően együtt járt a liberális kapitalizmus elutasításával.

Orbán Viktor 1993 novemberében, a szocialisták lengyelországi győzelmé után azt mondta a Liberális Világkonferencián, hogy „A szocialisták visszatérése azzal fenyeget, hogy korábbi kliensszervezeteik és a régi elit újra hatalomba emelésével a magyar fejlődés egy korporatív államkapitalista modell felé vesz irányt. Így pedig a verseny- és teljesítményelven alapuló gazdaság és társadalom kialakulása helyett megint egy ideológiai színezetű kliensrendszer erősödik meg.” Bottoni szerint ezek „látomásos szavak voltak: nem is elsősorban az 1994–1998 közötti szocialista-liberális kormányra vonatkozóan, hanem arra a rendszerre nézve, ami 2010 után jött létre.” Na de ha arra nézve volt igaz, akkor mitől lett volna „látomásos” ezt a ve-

szélyt a szocialisták visszatéréséhez kötni?

Éppen az 1994–1998-as kormányzati ciklusban jelentkezett legkevesbé ez a veszély. Pont azért, mert egy akkor még viszonylag erős SZDSZ állt ezzel szemben, és a heterogén MSZP-ben jelen lévő harmadikutasok nem jutottak vezető szerephez, hiába nyomta az élükön álló Nagy Sándort lelkesen Orbán Viktor is az ellenzékéből.

Ennek a harmadikutasságnak jóval jelentősebb képviselője volt az Antall–Boross-kormány táborában az MDF egy időben igen erős csurkista szárnya, a kisgazdák és részben a kereszténydemokraták révén. A korporatív, népfrontos törekvések erősebben jelentkeztek Medgyessy Péter kormányzása idején is. Ő akart korporatív felsőházat, népfrontos, összpárti egyenlistát az EP-választásokra.

Ez a korporatív törekvés azonban nem tekinthető a NER előképének. Pedig Bottoni ezt állítja: „A »nemzeti közép« ideológiamentes jövőkép mintegy megelőlegezte a Nemzeti Együttműködés Rendszerét.” De hogy fér össze ez az állítás azzal, amit két oldallal odébb olvasunk: „A kormányfő egyenrangú félként egyesítette volna a kormánypártokat és az ellenzéket, hogy helyreállítsa a »nemzeti egyetértést« a gyűlölködés uralta politikai térben.” Ez a törekvés nem az előképe, hanem az ellentéte a NER korporativizmusának, amely nem a politikai tér egészének, a különbözőképpen gondolkodóknak az egyesítésére, hanem a másképp gondolkodók kirekesztésére, a politikai térből való kitagadására épül, miként a fasiszta, náci és kommunista korporációk.

Bottoni következetesen alulértékeli az MSZP–SZDSZ-kormányok demokráciateljesítményét és felülértékeli az Antall–Boross- és az Orbán–Torgyán-kormányét.

Bottoni szerint Antall József „őszinte demokrata” volt, „aki Magyarországot a piacgazdaság és az euroatlanti integráció felé vezette”. Antall természetesen őszinte demokrata volt abban az értelemben, hogy őszintén demokratának vélte magát. Ebben az értelemben Kádár János és Aczél György is őszinte demokrata volt. Őszintén hitték, hogy a „proletárdiktatúra” minden addigi demokráciánál demokratikusabb. Antall, korántsem mindig, de a rendszerváltás idején már valóban a nyugatos polgári demokrácia híve volt. Csakhogy nem állt módjában ennek megfelelően kormányozni, mert olyan koalíció élén állt, amelyben az ilyen értelemben vett demokraták kisebbségben voltak. Az Antall–Boross-kormány eltávolodását a liberális demokrácia normáitól Orbán Viktor fogalmazta meg legszembetűnőbben korabeli beszédeiben, és a Demokratikus Chartában foglalta össze a hárompárti ellenzék. A Fidesszel együtt természetesen, mert az sem igaz, hogy a Fidesz elutasította volna a Chartát, csupán a ráépülő mozgalomtól tartotta távol magát.

Bottoni egyetlen szót sem szól az Antall–Boross-kormány korszakos jelentőségű bűnéről, a közmédiá alkotányellenes kisajátításáról, átjátszásáról a legbornírtabb szélsőjobboldali erőknél. Aki nem látja a folyamatosságot az 1993-as kormány média és a NER médiája között, az vak. Bottoni még fiatalkorú volt az Antall–Boross-kormány

idején, belenőtt abba az általános amnéziába, amelyben eltűnnek az Antall–Boross-kormány bűnei. Ha erre még, amint azt az előző számban megjelent írásomban taglaltam, Kószeg Ferenc is hajlamos, aki az Antall–Boross-kormány bűneinek alapos és szellemes krónikása volt egykoron, akkor Bottonin nem csodálkozhatunk.

Amiért Magyarországot éltanulóként tisztelték, a Nemzeti Kerekasztalnál megalkotott intézményeknek, az SZDSZ–MDF-paktumnak, a médiaelnökök konszenzuális megválasztásának és az aktivista Alkotmánybíróságnak volt köszönhető. Ehhez az Antall–Boross-kormány semmit nem tett hozzá, csak elvett belőle a médiaelnökök és a köztársasági elnök elleni gyalázatos hadjáratokkal, az ellenzéki jogok megsértésével, a nemzeti radikalizmus, az antiszemitizmus, a cigányellenesség nagy fokú tolerálásával és mentegetésével. Gazdaságpolitikája katasztrofális volt, az országot rossz állapotban, vészesen növekvő államadóssággal adta át. Jelentős mértékben az Antall–Boross-kormánynak köszönhető, hogy a tranzíciós válság olyan súlyos volt, és a kapitalista piacgazdaság annyira népszerűtlen lett. Jellemző, hogy miközben a szomszédos országokkal a Horn-kormány által kötött alapszerződések bírálata meglehetősen hangsúlyos a könyvben, arról szó sem esik, hogy az első, a későbbiekhez hasonló tartalmú alapszerződést az Antall-kormány kötötte Ukrajnával, az ellenzék, benne a Fidesz támogatásával, és azt ugyanolyan érvekkel és vehemenciával támadta a „jobbnál is jobb” oldal, mint a későbbi alapszerződéseket.

Ahogy minderről, úgy arról sem olvashatunk a könyvben, hogy a polgári demokrácia nyugatos normáit az 1994–1998-as kormány követte leginkább. Akkor volt legkiegyensúlyozottabb a közmédia, akkor volt az ellenzék leginkább jogai birtokában, és akkor teremtődtek meg a fenntartható gazdaság feltételei azzal az intézkedéssorozattal, amelyet a Fidesz támadott a legélesebben, szöges elentétben korábbi álláspontjával.

Az Orbán–Torgyán-kormány értékelésénél sincs szó a média kisajátításáról, az ellenzék kirekesztéséről a média kuratórumaiból (mely példát, ha szűkebb körben is, a következő Medgyessy–Gyurcsány-kormány is követett).

Bottoni szerint a közgazdászok egyetértenek abban, hogy a költségvetés 2002-es elengedése törte meg a gazdasági növekedés és a költségvetési stabilitás ciklusát. Holott a közgazdászok, akik persze túlságosan sokan vannak és sokfélék ahhoz, hogy bármiben egyetértsenek, gyakrabban szokták ezt a törést az első Orbán–Torgyán-ciklus második feléhez kötni. De az kétségtelen, hogy ezt a törést a Medgyessy-kormány nagymértékben súlyosbította.

Bottoni azt a meglepő kijelentést teszi, hogy „Csurka látomásos gondolkodásmódja készítette elő Orbán Viktor és a Fidesz későbbi antiliberális fordulatát”. Ugyanis „megbocsáthatatlan antiszemitizmusa dacára a próféta hangot megütő Csurka fogalmazta meg a gazdasági és politikai globalizáció egyik első olyan kritikáját Magyarországon, amely előrevetítette az ország vesztes helyzetét a globális termelési rendszerben”.

Mit vetített előre az antiszemita próféta? Mi igazolná az ország vesz-

tes helyzetét? Az egy főre jutó GDP tekintetében is jelentősen közelebb vagyunk az EU-átlagához, mint voltunk a rendszerváltás előtt, vagy harminc évvel ezelőtt, amikor Csurka ezt a „prófeciát” megfogalmazta. A sorozatos baklövések és bűnök ellenére, amit a különböző kormányok a gazdaságpolitikában, a közpénzek kezelésében és az uniós támogatások felhasználásában elkövettek.

A tévképzetek és tévallítások ilyesféle kiadósabb (bár korántsem teljes) feltárásával az a baj, hogy az apologéta látszatába kerül az a tollforgató is, aki három évtizede gyakorolja a kritikai gondolkodást a hozzá közelebb álló politikai erők rovására (is), aki kétségbeesetten keresi a hibát bennünk is azért, ahová az ország jutott. Ha sok minden nem is igaz abból, amit Bottoni állít, van könyvének hozadéka bőven azzal kapcsolatban, amit a jelenlegi ellenzékiek, mindezekelőtt a korábbi kormánypártok tettek azért, hogy lehető legyen, ami lett.

Bottoni rámutatott arra, amit ritkán veszünk tudomásul, hogy a NER-nek, csekély számban bár, voltak pozitív eredményei is – az önerényüktől független és rosszul kihasznált gazdasági konjunktúrából és az EU-s támogatásokból következő gyarapodáson kívül is –, amelyek korábbi mulasztásokra utalnak.

Ilyen például az adóbeszedés hatékonyságának nagymértékű javulása, ami jelentős részben a pénztárgépek bekötésének köszönhető. Az is kétségtelen, hogy a regisztrált (a politikai-kormányzati szférán kívül eső) köztörvényes bűncselekmények száma is jelentős mértékben csökkent, még ha beszámítjuk is a regisztrációs

trükköket. Ez nem mellékes akkor sem, ha a politikai-kormányzati szféra regisztrálatlan és büntethetetlen bűncselekményei viszont hatalmas mértékben nőttek és más szintre emelkedtek.

Arra sem szoktunk emlékezni, hogy a korrupció már 2010 előtt is elszabadulóban volt. A Transparency International 2008-ban, a pénzügyi összeomlás előtt jócskán lerontotta Magyarország helyét a korrupciós listán. „A Gyurcsány- és Bajnai-kormány idején a személyre szabott pályázatok aránya hajszálnyival magasabb volt, mint az Orbán-korszak 2010 utáni első éveiben (az arányok később megfordultak). A Fidesz tehát egy anomáliát örökölt, hogy a maga javára fordítsa és rendszerré alakítsa.” Ezeket az adatokat nem egy Fidesz-közeli szervezet, hanem a Fidesz által ellenségesnek, Soroszervezetnek minősített budapesti Korrupciókutató Központ adta közre már az Orbán-rezsim idejében.

„2010 után a pártpolitikai technológusok soha nem látott mértékben és befolyással hódították meg a közigazgatás felsőbb szintjeit.” Teljhatalmú pártaktivisták, megbízottak foglalták el a minisztériumokat. Bottoni szerint ezt a folyamatot a Gyurcsány-kormány indította el. „2004 után a Gyurcsány-kormány indította el az állami felső vezetés visszapolitizálását, de a NER vitte a végletekig ezt a jelenséget olyannyira, hogy az egész államapparátusban általános lett a politikai hűség jelentősége a szaktudással szemben.”

Egyrészt valóban helyes emlékezni arra, hogy ebben a folyamatban is része volt Gyurcsánynak, de tévedés, hogy a felső vezetés visszapolitizálása 2004 után kezdődött volna. Ez

1998-ban kezdődött az Orbán–Torgyán-kormányval, és mindkét párt miniszterei élen jártak benne. Pokol Béla annak idején meg is találta a kormányváltással járó mély hivatalnokcsere igazolását a francia gyakorlatban.

Arról is meggyőző leírást találunk a könyvben, hogy az oroszbarát-ság Gyurcsánnyal kezdődött, és az ő Putyinnal fenntartott feltűnően szoros és baráti viszonya már akkor kiváltotta az Egyesült Államok rosszallását. Ezzel vívta ki Gyurcsány George W. Bush nagykövetének, April Folley-nak az ellenszenvét. Akkor végképp, amikor a Mol jelentős részvénycsomagját átjártszották a Putyinhoz szorosan kötődő, az orosz hadsereg ellátásáért felelős Szurgutnyeftyegaznak.

Hasonló gesztus volt a Déli Áramlat gázvezeték melletti kiállítás. Gyurcsány a NATO hírszerzési bizottságának élére a Dzserszinszkij Akadémia egykori növendékét nevezte ki, aki alkalmasint a szovjet titkosszolgálatához is be volt csatornázva. Hihető, hogy „ekkor lett először kétséges 1989 után az euroatlanti tábor számára a magyar lojalitás a nyugati értékszövetséghez”. Orbán pedig a 2001-es elhidegülés után éppen ezeknek az oroszbarát gesztusoknak az elítélésével erősítette meg amerikai kapcsolatait.

2014-ben az EU igen gyenge választ adott Oroszország Ukrajnai agressziójára, a keleti tartományok és a Krím elfoglalására. Minszkben olyanféle egyezményt írtak alá, amely gyakorlatilag orosz kézben hagyja az agresszor által elfoglalt területeket. Orbán ma éppen úgy lenne békebarát, ahogy 2014-ben a Nyugat az volt. Szóba sem jött, hogy támogassák Uk-

rajnát az agresszor ellen. Korábban Grúziáért sem állt ki Nyugat-Európa. Az EU vezető hatalmának volt miniszterelnöke, Gerhard Schröder kvázi Putyin alkalmazottja lett. Az EU és az Egyesült Államok csak most jutott el odáig, hogy Orbán a maga agresszorpártiságával egyedül és szemben álljon vele.

Bottoni emlékeztet azokra a jelekre, amelyek arra utalnak, hogy Moszkva súlyos kompromittáló anyagokkal tartja a markában Orbánt. Egy orosz tényfeltáró portál 2017-es anyagára hivatkozik, mely szerint Szemjon Mogiljevics maffiafeje, aki a magyar rendőrség akkori vezetőjével, Pintér Sándorral állt üzleti kapcsolatban, Pintér másik partnerén, Dietmar Clodón keresztül küldött nagy összegű támogatást személyesen Orbán Viktornak, és ekkor kerültek ki Moszkvába kompromitkák Orbánról.

Arra utaló jelek is vannak, hogy Orbán már fiatal jogászként a szovjet állambiztonsági szervek látókörébe került, és erről is lehetnek dokumentumok Moszkvában, mint ahogy a sorkatonasága alatt a katonai elhárításnak írott jelentéseit is ott őrizhetik.

Egy lengyel képviselő, Donald Tusk párttársa 2019-ben azzal állt elő, hogy Orbán Putyin sugallatára azt javasolta Tusknak 2014 februárjában, hogy Ukrajna esetleges szétesése esetén Oroszország mellett Lengyelország és Magyarország is részesülhetne az ukrán területekből. Sajnos vannak nem lényegtelen dolgok, amelyekről természetüknél fogva nem tudhatjuk, hogy a valóság részei vagy rágalmak. Ezeket tekintetbe venni is, figyelmen kívül hagyni is aggályos.

Az viszont tény, hogy 2015-től Orbán Viktor külpolitikai főtanácsadója a Moszkvában kiképzett Czukor József, a magyar hírszerzés korábbi vezetője lett, aki a 80-as években Bécsben és Bonnban szolgálta a kommunistákat hivatásos hírszerzőként.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az ellenőrizhetetlen tényezőktől függetlenül is voltak olyan előzmények és körülmények, amelyek bátoríthatták Orbánt arra, hogy Putyin hűbéri láncához csatlakozzon.

Tény, hogy az ellenzéknek is volt Putyin-hívó, orosz tápcsatornán lógó része, a Vona Gábor vezette Jobbik, és ezt a Jobbikot Simicska Lajos az Orbánnal való szakítása után integrálta az ellenzékbe, elfogadottá tette az ellenzéki oldalon, és megpróbálta belőle megformálni az ellenzék vezető pártját.

A másik terület, amelyen a valós tényeket a dolog természete szerint nem lehet a tényállítások halmazában elkülöníteni, a korrupció. Aminek pedig döntő jelentősége van abban, hogy Bottoni a 2010-ben megindult folyamatot visszafordíthatatlannak tartja, és ebben ő Kerényi Györgynek ez év elején a *szabadeuropa.hu*-n megjelent háromrészes dolgozatát tartja perdöntőnek. „Kerényi György többéves kutatómunkáját szívesen ajánlhatjuk mindazoknak, akik bármilyen illúziót táplálnak, hogy elég megszabadulni a Nemzeti Együttműködés Rendszerétől, és azonnal visszaállna a demokratikus rend működése. A probléma gyökere ott van, hogy a NER nemcsak saját képére formálta az ellenzékét, hanem a papíron illegális, de többnyire elnézett pártfinanszírozási gyakorlatokon keresztül saját magához rántotta az egész politikai ellenzékét is. Orbán

Viktor és Gyurcsány Ferenc... valójában nem ellenfelek, hanem inkább olyan szemben álló hadvezérek, akik egymásra támaszkodva haladnak. Nem véletlen, hogy a teljes politikai spektrum felelősségét taglaló újságírói remekmű szinte semmilyen visszhangot nem váltott ki.” A cikksorozat utolsó részének a címe is ez: „Hogyan tartja kézben a Fidesz az ellenzéket”.

Ez a cikksorozat valóban jeles újságírói teljesítmény, tényleg sokkal nagyobb érdeklődésre érdemes, mint amelyet kiváltott, de Bottoni sugallatával ellentétben nem tényeket tárt föl, hanem tényállításokat sorakoztatott fel. Egyféle forrása van: a pártok pénzügyeiben bennfentes számos szereplővel készült mélyinterjúk. Hozzájárulás híján a tényállítók egyike sem jelenik meg a nevével, és állításaik valóságtartalma nem ellenőrizhető. Ez nem a kiváló újságíró fogyatékosága, hanem a téma jellegeből következik.

Amit azonban biztosan tudunk, és amit évtizedeken át sokan, sokszor meg is írtunk, hogy Magyarországon komoly pártok működését és versenyeségét legálisan, lopás és korrupció nélkül finanszírozni nem lehet, és ez a tény sorsközösséget, bűnközösséget hozott létre a pártok között. Ez a közösség azonban régóta fennáll, és nem szüntette meg a pártok közötti tényleges versenyhelyzetet és a hatalomváltás reális lehetőségét. „A NER úgy kötötte magához az ellenzéki pártokat, hogy ejtette a vádak a 2010 előtti korrupcióban érintett politikusok büntetőjogi ügyeiben, és ezzel zsarolhatóvá tette őket.” De ez 2017 előtt is így volt, ha volt, és húsz évvel ezelőtt is, amikor Keller Lászlót akadályozták meg abban, hogy az Or-

bán–Torgyán-ciklus nagy korrupciós ügyeit a nyilvánosság és az igazságszolgáltatás elé vigye.

Ettől azonban még mostanra valóban megváltozhatott a helyzet. Például azért, mert a 2010 óta kormányzó párt immár valóban korlátozás nélkül, állampártként használja fel az ország vagyónát és bevételeit ön maga finanszírozására, tehát egyoldalúvá teheti a függőséget, és a független állami instanciák felszámolása biztosíthatja az önkényes és egyoldalú szankcionálást. Ezt az új helyzetet valóban lehet kötni 2017–18-hoz, ahhoz a kampányhoz és választáshoz, amelynek finanszírozásában a Fidesz birodalmát felépítő Simicska Lajos döntő részt vállalt. Az új helyzetre utalhat az is, amilyen csekély intenzitással vett részt az ellenzéki pártok és pártvezetők egy része a 2022-es választási kampányban.

„Úgy gondolom, hogy a NER és Magyarország kapcsolatában a 2017–2018-as időszak jelentette azt a visszafordíthatatlan változást, ami után szinte képtelenség... a 2010 előtti deficités demokráciához való visszatérésről álmodozni.” Amit Bottoni (szinte) bizonyosnak állít, nem bizonyosság, de plauzibilis lehetőség.

Mindenesetre tudunk közeli példákat arra, hogy a hatalom az ellenzéket a saját képére formálja, esélytelen és hiteltelen látszatellenzéket hoz létre, és csak azt tűri meg. Ez a helyzet Putyin Oroszországában, amelyet Orbán Bottoni szerint is ideáljának tekint.

Csakhogy Bottoninak van egy másik tétele is, s ha az előző végzetesen stabilnak, emez végletesen instabilnak mutatja a NER-t: „Részben a ránehezedő külső nyomás, részben pedig belső önellentmondásai miatt

az egész NER felépítménye labilis-sá válik. Az elért stabilitást maga az észszerű kormányzásra képtelen rendszer veszélyezteti. Az infláció ellenőrizetlen felpörgése mögött a tervutasításos gazdaságpolitikát idéző hatósági árak és »ársapkák« csődje található, ennek beismerése azonban politikailag vállalhatatlan. Marad tehát a taktikai igazságok örvénye és az eddig jól bevált bűnbakképzés. Kérdés azonban, hogy a sokasodó működési hibák kikezdi-e Orbán személyes varázsát, ami a rendszer bukásához is vezethet.”

Bottoni tehát nem azt állítja, hogy Orbán rendszere megdönthetetlen, hanem azt, hogy a megdöntése sem vezet vissza a demokráciához.

Hogy hová vezet, arról Bottoni biztositat nem mond, de figyelmünkbe

ajánlja Deme Zoltánnak a *Valasz-online.hu*-n idén áprilisban megjelent írását, miszerint három szenárió képzelhető el. Az egyik – és Bottoni szerint a legtávolabbi – a liberális demokráciához való visszatérés. A második egy Orbán nélküli NER (amiről, teszem hozzá, nem tudjuk, hogy miképp lenne fenntarthatóbb, mint az Orbán kivételes politikai képessége és karizmája ellenére is fenntarthatatlanná váló NER). A harmadik pedig „a posztszovjet térségre jellemző, de közép-európai szinten újnak számító ideológia-mentes oligarchiaháború a felbomló rendszer felett”.

Az olvasó optimizmusát csupán azal élesztgethetem, hogy a második és a harmadik lehetőség természetesen szerint csak ideiglenes állapot lehet.

Szerzőink könyvei

Halálos játékok

Mióta Freud bevezette az *Érosz* (az életösztön) mellé a halálvágy (*Todestrieb*) ösztönét, azóta eléggé sok játékos, illetve komoly halállal való foglalatosságról tudunk. A freudi fogalompár egyébként a szex, az agresszió és az öngyilkosság összefüggéseit taglalja. (Egyébként Freudnak a halálvágyat illetően az első világháború volt az alapélménye, amikor kimunkálta a *Thanatosz* fogalmát. Ebben van is valami igazság: az értelmetlen mészárlások sora volt az a háború...) Most kétfelé osztom e jelenség előfordulásait: az ember egyfelől néző – mások verekedését, kínzását, halálát élvezi –, így vesz részt ebben a játszmányban, másfelől (rosszabb eset) magunk leszünk a halálvágy szereplői: meg akarunk szabadulni az élettől, halni akarunk (önvagdosás kamaszoknál, öngyilkosság a felnőtteknél).

Egyszer már írtam a halálos kimenetelű extrém sportokról. Most majdnem ugyanerről gondolkodom, csak más irányból indulok.

Vért akarok látni

Kezdem egy halálos „játék” nézőtéri élményével. Nem értem, miért védik olyan hevesen a profi bokszot, amikor a mai napig 1566 (!) sportoló halt bele az általuk vívott meccsbe, ki a ringben, ki kórházban pár nap után. Azért ez sok. Ehhez senki sem számítja hozzá a nem azonnal halálos kiütés későbbi következményeit, s nem veszik figyelembe a járulékos betegségeket sem. Kimutatták,

hogy a fejre mért ütések erősségétől az agy megremeg, az eredmény demencia vagy Alzheimer-kór. Üsd ki, üsd ki, üvölti a tömeg, az áldozat csurom vér, a végén kifekszik, a bíró rászámol, a publikum őrjöng a boldogságtól, a kiütött bokszoló pedig ott hal meg a szemünk láttára. Ne hidd, hogy erre abbamarad az ünneplés... Nem hagyják abba, a nézők a pénzükért vért akarnak látni, élvezni szeretnék az élményt – a tömeg már csak ilyen.

Tudom, hogy ez sport, és nem kötelező a ringben meghalni, egyáltalán ki-ki maga dönt, hogy véresre veresse magát. De egyes országokban a fekete kisebbség fiataljainak szinte csak az egyetlen normális menekülési útja a ring, ezért jelentkeznek a halálos játéokra. Nekik ez nem sport, hanem a mindennapi betevő megszerzése. Keveset fizetnek nekik, voltaképp rabszolgák, akik kiszolgálják a publikum vérigényét.

De miért jó vért látni, s élvezni, hogy valaki haldoklik a ringben? Az emberben – mint óslényben – rengeteg vad, mondhatnám, szadista ösztön lakozik, a sporteseményeken legálisan kitoröhet belőle. Nem kell valakit megvernie-megölnie, a látvány kielégülést okoz. Visszakapcsol őseinkhez, a barlangi vadászat korába.

A nők kevésbé vevők a vérlátványra (elhányják magukat, ahogy én is, ha látom), a férfinép nagyobb hányada viszont beizgul a látványtól. De

mi benne a jó számukra? Egyfelől magukat képzelik a halálos ütést bevívó bokszoló helyébe. Lelkileg felfújódnak kétszer akkora, mint amekkorák valójában. Másrészt a vér mindig is a győzelem jele volt – kivéve, ha épp a vereségé. Vagyis a győzteshez tartozás szociológiai képlete dolgozik itt is, akárcsak a politikai választás vonzalmaiban.

Kamaszok

Amikor az osztályban vagy más tinicsoportokban „rászállnak” egy-egy lányra („disznópofájú, kövér bula vagy” meg „görbe lábú ócska csaj”, aztán a síró lány képét felrakják a közösségi platformokra), akkor az áldozat egy darabig tűri a bántalmazást, végül az lesz a meggyőződése, hogy semmit sem ér a védekezés, és elkezd vagdosni a karján az ereket. Persze az esetek többségében ez nem sikerül, de az áldozat talán fel tudja hívni a szülőket, a tanárokat vagy a környezet tágabb körének figyelmét, hogy valami baj van. A vér itt is folyik, csak nem halálos. (Megjegyzem, a Facebook bevezetése óta Amerikában emelkedik a tinilányok sikeres öngyilkossági kísérlete.) Voltaképp rémes, és még rémesebb, hogy senki se tudja, mit lehet ellene tenni. Hogyan lehet megelőzni? Mondjuk: kiveszi a szülő az iskolából, átviszi egy másikba, de a lányban megmarad a seb, akkor is, ha a karján csak a vágások foltja látszik... Az esetek többségében a szülő el se tudja képzelni, micsoda lelki (testi) károkat okoz egy ilyen iskolai *mobbing*. Legfeljebb azt mondja lányának, hogy „ne figyelj oda” – közben a tinicsajt halálba kergeti a megvadult osztály a mobiljával, Facebookjával stb.

Adrenalinfröccs

Az extrém sportok jelenségéről is szólnék, két irányból közelítve a témát: egyfelől e sportok aktív művelőinek mániájáról beszélnék, másfelől ezen játékok szemlélőinek élvezetéről. E halálmeccsek szerelmének forrása, hogy az emberek imádják adrenalin szintjük megemelését. Ez a fröccs nemcsak a szex mozgatója, a test adrenalin szintjének emelkedése sok más területen is élvezetet okoz. Bárhol, de talán a legjobban a halálközeli extrém sportok esetében. Ilyen extrém foglalatosság például a sziklamászás, illetve a több ezer méter magasban lévő „járdán” való kalimpálás. Az ilyen helyzetekben készült látványos fotó arról tudósít, hogy miképp kockáztatják egyesek (boldogan) az életüket. Láttam egy ilyen képsort. A függőleges falon lévő ócska, több száz éves, elkorhadt járókán tapadnak a falhoz, úgy akarnak sétálni. Csakhogy ez az ösvény ezer méter körüli magasságban fut a függőleges sziklafalon, a régmúltban építette valamelyik kínai őshős. Azóta csak korhad, hiányos és életveszélyes. A sétának épp ez a veszély a lényege. A halálközelség élvezete.

Állítólag eddig 1700 ember zuhant le ezer méter magasból. De – mondják – isteni adrenalingerjesztő kirándulás, már akinek sikerül az elkorhadt deszkákon láncokba kapaszkodva végigmászni az utat. Ma a vakmerő és kalandvágyó ember vállalja a rezgő deszkákon az utat, de hogyan építették anno (ezer éve) ezt a függőleges sziklába vájt pallójárgányt? Előbb be kellett fúrni a falba egy lyukat, abba tenni kellett egy gerendát. Nem egyet, legalább kettőt-hármat. Azokra rá kellett helyezni a deszkákat, majd odaszögez-

ni. Hogy a túróba tudták oda felvinni a gerendákat, a deszkákat, a láncokat, a fúró szerszámokat? Egyáltalán, hogy ragasztották oda magukat a függőleges falhoz, hogy tudjanak fúrni-faragni? Rejtély. Hiába adják neki az extrém sport nevet, ez akkor is halálzóna.

Egy másik halált kísértő mánia

Korábban már írtam a legkevényebb extrém sportról, a francia partról induló, a földet megkerülő egyszemélyes (*single handed*) vitorlások versenyéről. A Vendée Golden Globe nevű verseny ötvenezer kilométeres távon folyik, körbemej a földgolyón, külső segítséget nem lehet igénybe venni, az kizárással jár, csak a hajó, vitorla és a „kapitány” küzdelme érvényes. A verseny legrövidebb hajózási ideje három hónap, addig teljesen egyedül áll a versenyző a hajóban, ami ugyan fel van szerelve a legmodernebb elektronikával, rádió-GPS-videó, internet stb., meg kajával, póttruhákkal, pót-vitorlával, de egy dolgot nem tudnak vele küldeni: a *magány okozta depresszió elleni gyógyszert*. Ennek fájdalmairól a táv legelső női versenyzője (*Ellen Patricia MacArthur*) videónaplója számolt be fájdalmas őszinteséggel.

A napló azt rögzítette, hogy MacArthur átlagosan huszonöt kilométeres sebességgel száguldott a tengereken, ám a második hónap végén totál depresszióba zuhant az egyedüllét,

a magány és a kilátástalanságérzés okán. Azt írja, hogy a hajóban ülve a semmiben érzi magát, hiszen ameddig a szem ellát, csak tenger, víz, felhő látható, és olykor a legvadabb vihar tör rá. Egy ilyen vihar letörte

Ellen Patricia MacArthur (fotó: The Times)

hajója húszméteres árbócát, a szakadó esőben fel kellett másznia a maradék árbócra kijavítani a törést, sikerült neki. Ami maga a csoda. Vagyis nagyon is ésszerű volt, ereje is volt hozzá, mégis valahol Dél-Afrika partjainál

rátört a depresszió. Kikászálódott, és végül beért a francia kikötőbe, ahonnan indult, Les Sables-d'Olonne-ba, rekordidővel. Mindez 2001-ben történt, a hölgy vitorlásrekordja húsz év múltán dőlt meg. 2005-ben trimarán típusú vitorlással újabb rekordot állított fel. A versenyt, annak idején, napról napra követtem óriási izgalommal.

Extrém sport tehát ez is. Nem folyik ugyan a vér, mégis a túlélés a tét. Igaz, eddig tán csak két halottja van a négyévente megrendezett versenynek – az egyik állítólag öngyilkosság volt –, az indulók többsége inkább feladja. (Ha valaki így tesz, várnia kell olykor jéghegyek között, a fagyos vízben, míg az ausztrál gyorsnaszád érte jön.) Aki folytatja, annak az állandó életveszély őrjíti az adrenalinállományát. Mert a szóló vitorlázást nem adják ingyen. MacArthur volt különben a legfiatalabb női versenyző, egyébként a legmagasabb angol kitüntetés tulaj-

donosa, valamint a francia becsületrend lovagja.

Van itt aztán még egy kemény adrenalingerjesztő játék: a mélytengeri gömbben való alászállás kb. 10 ezer méteres mélységbe. (A tenger legmélyebb pontja a Marianna-árok 11 ezer méter mélyen húzódik. Elsőként 1955-ben Jacques Piccard kutató szállt alá egy kis gömb-tengeralattjáróban.

Akik lemerészkedtek, sok mindent felfedeztek – például azt is, hogy a teljes sötétségben is találhatóak élőlények. De a gömb (a kutató-tengeralattjáró) amivel a mélybe ereszkednek, bármikor összeroppanhat. A jelek szerint az sem baj.

A „pókemberkedés” is divatos extrém sport lett. Egy hihetetlen erős-

ségű férfi – biztosítás, segédeszköz és kötél nélkül – feljutott egy New York-i felhőkarcoló tetejére, és közben nem esett le (na jó, a végén le tartóztatták). A mászás folyamata izgalmas képeket eredményezett. (Ki-ki azért drukkolt, hogy essen már le... – ilyen szadisták vagyunk.)

A „felhőbe” mászó férfi példáját mások is követték – és persze filmsorozatok is lettek ezekből a kísérletekből. Itt is a „vért akarok látni” szenvedélye köti a nézőt a képernyőhöz, bár a monitoron nem látszik szerencsétlenség. Viszont Magyarhonban egy háromméteres tetőszerkezet javítása közben a szerelő olyan szerencsétlenül esett le, hogy talajt érve szörnyethalt. Micsoda különbség...

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Az első világháború utáni évtizedekben az Amerikai Egyesült Államok a világon szinte mindenütt, sok mindenben, sokak gondolataiban megtalálható volt. Amerika Magyarországon is a hétköznapi realitás része lett, hiszen a túrkevei lakodalomtól kezdve a Zeneakadémiáig nagyon eltérő helyszíneken tűnt fel. „Mindenütt való” volt, felbukkant sokféle tárgyban, élethelyzetben, szokásban és a szűkebb-tágabb világról, a jövőről való gondolkodásban. A távoli, óceánon túli Amerika éppúgy sok ember fantáziáját mozgatta meg, ahogy a nemzeti térben megjelenő Amerika.

SIPOS BALÁZS

„AMERIKA,
EZEREMELETES
MENNYORSZÁG”

AMERIKA ÉS AZ
AMERIKANIZMUS
A HORTHY-KORI
NYILVÁNOSSÁGBAN

NAPVILÁG KIADÓ

1114 BUDAPEST,
VILLÁNYI ÚT 11-13.

WWW.NAPVILAGKIADO.EU

A széles körű alap kutatásra épülő kötet az amerikai kultúra Horthy-kori jelenlétét tárgyalja, részben új szempontokat felvetve. A historiográfiai környezet és a globalizációértelmezések alapos bemutatása után a könyv számos forrást idézve elemzi az amerikai populáris kultúra (jazz, tánc, film, regény stb.) megjelenését, hatását és elterjedését, a hétköznapi élet alakulását, a nőideál változását és az amerikanizmus ábrázolásának különféle típusait békeidőben és a háborúban.

Bemutatja az USA világpolitikai, gazdasági és katonai szerepéről vallott nézeteket, és sajátos keresztmetszetét adja a Horthy-kornak is.

Párhuzamos életrajzok

A véletlen úgy hozta, hogy Csunderlik Péter pályaképe a különleges közép-európai történésznek nevezett Hanák Péterről és az alig több mint húszévesen az országot elhagyó, az amerikai Columbia Egyetemen elismertté váló, Kelet-Közép-Európa történetével foglalkozó, de más módon, egyebek között a korona amerikai visszaadásának támogatásában is szülőhazájához kapcsolódó Deák István emlékirata szinte egy időben jelent meg. A két élettörténet, sors, „nyersanyag” szinte kínálja magát az összevetésre.

Csunderlik az életrajzírás nehézségeit felidézve hivatkozik Patrice Gueniffey-re, az egyéni és a kollektív történet bonyolult kapcsolatára, az egyéni életutat kijelölő, determináló tényezők kiválasztásának gondjaira. Hanák és Deák életének párhuzamai és különbségei éppen azt világítják meg élesen, hogy a hasonló származás, a némileg, de nem látványosan eltérő ifjúkori társadalmi környezet, az egyazon meghatározó történelmi körülmények mennyire eltérő reakcióhoz is vezethetnek, vagyis mennyire nehezen vezethető le közvetlenül a kollektív történetből az egyéni életút.

Fellehetők-e egyértelmű magyarázatok arra, hogy Hanák miért lett 1945-től a kommunista párt elkötelezettje, és Deák miért szemlélte már a kezdetektől ugyanezen időszak fejleményeit olyannyira kritikusan, hogy 1948-ban elmenekült az országból, sőt a hidegháború frontján későbbi kollégájával szemben álló

oldalon vállalt szerepet – amennyiben egy ideig a Szabad Európa Rádiónál dolgozott? Nem lehetséges, hogy az életrajzokban fellelhető különbségeknél sokkal inkább a személyiségjegyek játszhattak szerepet a két ember nagyjából egy évtizedig, 1945 és 1956 között látványosan eltérő választásaiban? Mindenesetre Csunderlik könyvéből a már „érett” felnőtt, ismert történész Hanák vibráló, szangvinikusnak nevezhető, extrovertált személyiségként bontakozik ki. „A hirtelen felpaprikázódás, majd szinte ugyanolyan gyors lehiggadás apaként és főnökként egyaránt jellemző volt rá” – olvashatjuk. A közel ötvenéves Hanák egyes szám harmadik személyű önjellemzéséből pedig megtudjuk: „...túlságosan vonzzák az újonnan felmerülő problémák és új módszerek, de megelégszik ezek első megközelítésével, esetleg egy kérdés megoldásával – és nem koncentrálnak tartósan, egyetlen téma elmélyült feldolgozására.” Miközben invenciózusságát itthon és külföldön is tisztelték, elmélyült, türelmes kutatásra épülő nagy műveket nem hagyott maga után. Publikációi, előadásai, megszólalásai jelentősen formálták, megújították a 19. század második feléről, a 20. század elejéről alkotott magyarországi történelemszemléletet, de – ahogy a pályaképben olvasható – „inkább volt művész és nem iparos, aki történészként szépirodalmi nívóra törekedett”, írásainak többsége inkább esszének, mint hagyományos történelmi munkának nevezhető.

Deák önéletírásában nincs külső szemmel vagy önmagáról írt jellemzés, de közvetve kitűnik, a történelmi pályára lépve megállapodottabb, türelmesebb, módszeresebb volt, mint Hanák. A hetvenes évek végén először Amerikában megjelent, az 1848–49-es Magyarországról szóló műve alapos levéltári kutatásokra is épült, miként a Monarchia katonai tisztikarának társadalmi és politikai arculatát elemző későbbi szintézise is. Ugyanakkor, Pók Attila a memoárhoz írt bevezetőjének szavaival, „igen sarkosan, vitára provokálóan, kihívóan tudta megfogalmazni téziseit”.

Hanák 1921-ben, öt évvel korábban született, mint Deák (előbbi 76, utóbbi 97 évesen halt meg). Az öt év különbség száz év távlatából nem tesz túl jelentősnek, még akkor sem, ha azt tekintjük, hogy a mindkettjük életében meghatározó 1944-es évben Hanák 23, Deák 18 éves volt. Mindketten asszimilálódni szándékozó zsidó családban születtek, de ebben a tekintetben mutatkoztak különbségek. Hanák Péter édesapja az érettségiig sem jutott el, édesanyja viszont, elég szokatlanul férjénél magasabb végzettséget szerezve érettségizett. A család formálisan nem hagyta el zsidóságát, de az apa a dualizmus idején nacionalista, kurucos, a Függetlenségi Párttal szimpatizáló, később is sok tekintetben dzsentroid figura volt, ahogy fia később írta, gyorsan magyarosodott, és lassan emelkedett. Maga Hanák ugyan a helyi (kaposvári) zsidó elemi iskolába járt, de – Csunderliktől tudhatóan – bármicvóját (ami 13 éves korban aktuális) már nem tartották meg, nem tudott imádkozni, és soha nem kötődött a zsidó hagyományokhoz.

Deák István családja még az ő születése előtt, az 1920-as évek elején katolizált, ő maga katolikus hitben nőtt fel, csak 12 éves korában tudta meg szüleitől zsidó származását – a memoár plasztikusan idézi fel a közléssel járó megrázkódtatását. Bár mindkét család a városi polgárság életét élte, a Budapesten lakó Deák família kimondottan jó módú volt, míg a kaposvári Hanák család jóval szerényebb körülmények között élt. Szükségük volt a helyi, egyébként igen rangos állami gimnáziumba járó, kiemelkedő képességűnek mutakozó Hanák Péter házitanítóskodással szerzett jövedelmére is. Deáknak ilyen kötelezettségei nem voltak, mint írja, a budai ciszter gimnázium diákjaként, egészen a német megszállásig, másik két „rossz származású” osztálytársával együtt, apjuk szabadfoglalkozású értelmiségi jövedelmének köszönhetően jobban éltek, mint azok a keresztyény középosztálybeli társaik, akiknek a szülei állami állásból tartották el családjukat. Deák édesapja műszaki egyetemet végzett mérnök volt, státuszáról ma azt mondanánk, vállalkozó.

Önéletírása témáját Deák így jelzi: eseménydús életén túl foglalkozik Közép- és Kelet-Európa sokmillió zsidósága jelentős részének kísérletével is, hogy nemcsak elfogadtatni kívánta magát az úgynevezett keresztyény középosztállyal, hanem a teljes beolvadásban reménykedtek. Pók Attila előszavából kitűnik: Deák viszonylag későn, a nyolcvanas évek elején, neves folyóiratokban, mások művei kapcsán írt esszéikben kezdett foglalkozni a közép-európai zsidóság 19–21. századi történetével, így vált a téma életművének fontos részévé.

A memoárban más megállapításai mellett azt írja: a második világháború alatt a zsidók jelenléte a magyar gazdaságban rendkívüli hasznot és ideiglenes biztonságot nyújtott a német hadiparnak, a magyar kormánynak és a hazai zsidóságnak. Korábban – mondja – úgy látta, kollaborálni csak az képes, aki veszély nélkül tagadhatja meg az együttműködést, márpedig a zsidók a német megszállás előtt életüket, családjuk életét mentették gazdasági szerepvállalásukkal. Az emlékirat írásaikor azonban már úgy vélte, 1944-ig a magyar zsidók nem voltak életveszélyben, vagyis viselkedésük kollaborációnak is nevezhető. Egyrészt, vethető fel, a megállapítás a faji törvények alapján zsidónak minősülő heterogén társadalmából viszonylag szűk rétegre érvényes. Ráadásul a határok nem feltétlenül élesek, értem ezen azt, hogy a rendszerrel való együttműködés megtagadása közvetlen életveszély nélkül is súlyos következményekkel járt volna a zsidótörvények által amúgy is diszkrimináltak számára. Az sem mellékes, hogy mindig működik az önfelmentő érv: az egyéni kilépés, különösen, ha nem látszik elfogadható alternatíva, nem változtat a rendszeren.

Hanák a faji törvények miatt nem mehetett egyetemre. Ha életrajzi tényekben keressük az 1945 utáni kétféle magatartás magyarázatát, még leginkább az említhető, hogy felnőtt életét gyári munkásként kezdte. A könyvből kitűnik, innen eredeztette szocialista elkötelezettségét, nyilván nem alaptalanul, még ha az erről szóló szövegének lekerekítettsége, miszerint ez nem dacpolitika és nem egy hibátlan logikájú rendszer iránti elkötelezettség volt, hanem

új identitás, új hit, hívőség utólagos értékelést jelez.

Hanák 1943-ban, Deák közvetlenül az érettségije után, 1944-ben lett munkaszolgálatos. A két időpont közötti különbség azt jelentette, hogy Hanák még a keleti frontra került, Deák már az akkori magyar határon belülről. A nyilas hatalomátvétel idején mindketten megszöktek.

Hanák egész családját kiirtották, szerelmét is elhurcolták – ő túlélőként külföldön talált új hazát. Ezzel szemben Deák szűkebb családjának szinte minden tagja túlélte a holokausztot, sőt vagyontárgyaikat is becsületesen visszaszolgáltatták, akiknek megőrzésre átadták. Ugyanakkor persze Deák is átlátta a történeteket, őt is érték komoly személyes veszteségek, így nagyanyjának elhurcolása, ismeretlen körülmények közötti nyilvánvaló meggyilkolása – a segítség elmulasztása miatt lelkiismeret-furdalás is gyötörte –; szeretett és tisztelt nővére korábbi vőlegényének, a neki és egész családjának életét is mentő, fegyveresen ellenálló Stollár Bélának a halála is megrázta.

Milyen körülményből vezethető le, hogy a teljesen magára maradt Hanák, akinek ráadásul rokonai éltek Amerikában, az itthon maradást választotta, míg Deák, akit továbbra is család vett körül, elhagyta az országot, sejtve, hogy mint aztán történt is, a hátrahagyottakat emiatt hátrány is éri?

1945-től mindenesetre Hanákot és Deákot is felvették a budapesti egyetemre történészhallgatónak. Míg előbbit beszippantotta a mozgalmi, politikai elkötelezettség, és hihetetlenül gyors és tragikusnak nevezhető karriert futott be, utóbbi

érdemben nem látogatta az intézményt, fizetett állását fontosabbnak tartotta, távolságtartással figyelte a közéletet.

Csunderlik kitűnő könyvének egyik nagy erénye, ahogy a Hanák iránti vállalt tiszteletével együtt tárgyilagosan ír „hőse” Rákosi-korszakbeli dicstelen szerepéről a történelemszakma gleichschaltolásában, a „polgári” történetírás neves szereplőinek, köztük mestereinek a tudományos életből való eltávolításában, a közreműködésével zajló hírhedt íróasztal-átkutatásokról, egyáltalán tévelygéseiről. A pályakép bemutatja, hogy Hanák magatartása, szemlélete, mint számos más, addig vakhitű kommunista értelmiségie, hogyan változott meg fokozatosan Sztálin halála után, a hatvanas évektől milyen szerepet játszott a történettudomány valódi tudománnyá válásában. Kitűnik, tevékenységével kiérdemelte, hogy a korábban részben általa meghurcoltak szakmai partnerként elfogadták ugyan, de a személyes viszonyokban a múlt nem múlt el nyomtalanul. Csunderlik világossá teszi, hogy „hőse”, bár szembenézett tévelygéseivel, nem érezte a teljes nyilvános számvetés szükségességét, vagy legalábbis erre nem talált alkalmat. A könyv egyetértően idézi az akkor már a Columbia Egyetem professzoraként ismert Deák István Hanák-nekrológiát: „[...] nem ismerte fel, hogy nem csak idealizmusa és a fasiszta reakciótól való félelme vezette, hanem a kiváltságok ígérete és a hatalomvágy is.” Nem hinném – jegyzem meg –, hogy Hanáknál és azok többségénél, akik hasonló pályát futottak be, a kiváltságok igénye és a hatalomvágy primer szerepet játszott volna viselt

dolgaikban. Pontosabbnak tartom, ha a kommunista küldetéstudatot látjuk a cselekedetek mögött.

Deák a negyvenes évek második felében Párizsban folytatta történelmi kurzusát, majd 1956-tól a Columbia Egyetemen tanult. 1971-ben, éppen, amikor Hanák ott volt vendégprofesszor, nevezték ki tanárnak. Már korábról, egy 1966-os Amerikában tartott konferenciáról is személyesen ismerték egymást. Csunderlik idézi Deákot, aki az alkalomról később írva szembeötlőnek látta a többi kommunista ország küldötteihez képest a magyar delegáció tagjainak nyitottságát, kiemelten is Hanák határokat feszegető véleményét. Kapcsolatuk később is egymás teljesítményét elismerő, olykor támogató, sőt együttműködő maradt.

Végezetül érdemes megjegyezni, Hanák pályaképe, miközben szakszerűen pontosan jelzett, széles körű forrásbázisra támaszkodik, kimondottan olvasmányos könyv. Utóbbi a személyes életen messze túlmutató, számos itt nem sorolt, máshonnan alig ismert mozzanatra is kitérő Deák-memoárról szintén elmondható. Sajnos ez a mű befejezetlen maradt. A szerző eleve csak a nyolcvanas évekig látta érdemesnek életére visszatekinteni, de a feldolgozott idő előrehaladtával egyre nagyobb léptekkel is csak a hetvenes évekig jutott el, formálisan az 1977-es első New York-i maratonfutásáról szóló beszámolójával zárul a mű.

Csunderlik Péter: Egy különleges közép-európai történész. Hanák Péter pályaképe. Budapest, 2023, Napvilág Kiadó. 316 oldal, 4400 forint. **Deák István:** Maratoni életem. Emlékirat. Pécs, 2023, Kronosz Kiadó. 382 oldal, 4950 forint.

Kis kisprózaszemle

Valamivel több, mint két évvel ez-előtt jelent meg Milbacher Róbert *A magas irodalom lektűrösödéséről* című írása az *Élet és Irodalom*-ban. Ha a lektűrösödés könnyebben befogadható stílust és kisebb, olvasóbarátabb terjedelmet jelent, a „magas irodalom” pedig azt, hogy a jelenség kiterjed olyan szerzők munkásságára is, akiket az igényes irodalom körébe sorolunk, akkor Milbacher tézisével nehéz vitatkozni. Nyilván nem ez az egyetlen figyelemre méltó jelenség a kortárs irodalomban, és korántsem biztos az sem, hogy ez volna a legfontosabb, de a Takáts József szép szavával „elnőklapjásodás”-nak nevezett folyamat jeleit csak az nem látja, aki olyan megfontolásokkal bástyázza körül magát, hogy mögülük már nem lát ki, vagy aki egyszerűen félrenéz.

Az újságok és netes portálok egy ideje a korábban megszokottnál jóval nagyobb számban igénylik a rövid prózai műveket, elég a *Nők Lapja*, a *Telex* vagy éppenséggel az *Index* tárcasorozatára utalni. Hasonló tendenciáról tudok a *Műút* című folyóirat Szépírás rovatának szerkesztőjeként is beszámolni: a többnyire pályakezdők, de legalábbis befutottnak nem tekinthető szerzők által legtöbbször beküldött prózai mű tárca. (Az intézményesült szerzőknek, különösen prózáíróknak, rendszerint könyörögni kell a kéziratért, ők pedig egy irodalmi lap könyörgésére nem ilyen műfajú alkotást küldenek, hanem például egy készülő regényük részletét.) A tárcák sokszor egy kaptafára

készülnek: személyes hangon, hétköznapi kulisszák között próbálnak valami váratlan fordulattal súlyos, drámai tartalmakat megjeleníteni. Ez a rendelkezésre álló hely szűkös volta miatt rendkívül nehéz írói feladat. Nem csoda, hogy többnyire az eredmény túl híg lesz, vagy gyakorlatlanabb kezeken emészthetetlenül sűrű, a megoldás érdektelenségbe hanyatlik vagy giccsé magasztosul – esetleg mindkettő. Egy koholt példa: épp a délutáni krémost futottam le magamról az edzőteremben, amikor az ablakon kinézve az esőbe egy hajléktalanra lettem figyelmes, aki-ről eszembe jutott egy gyermekkori délután, amikor majdnem leestem a berkenyefáról, de aztán mégsem.

Milbacher is felveti a giccs fogalmát – ami a tárcák esetében szerintem a szűkös terjedelemmel és az irodalomtól mégiscsak elvárt súlyos tartalmak erőltetésével jár –, mondván, hogy amint Arany János kora után a giccs áldozatává váltak az olyan fogalmak, mint a nemzeti eszme, most „hasonló tendenciák eredménye” a történeti távlat hiányában nehezebben azonosítható „liberális giccs”. Ennek mechanizmusa, hogy „amikor az ember sokfélesége, az előítéletek káros mivolta, az idegenség és/vagy barbárság be nem fogadása és kirekesztése szervezi egy szöveg főbb témáit, akkor az értelmezés során legfeljebb a jól ismert narratívák felismerése és újramondása zajlik, nem pedig az ezek alapját képező világnézet korrekciója, ami az önmagunkkal való szembenézés helyett

a buborékunkba való bezárkózásra késztet.” Minderre tárcában lényegében nincs is hely. (A magam részéről giccsen a művésziatlenség egy sajátos változatát értem: azt, amikor valami művészetnek akar látszani, de a befogadás során nem bizonyul annak.)

Az alábbiakban három olyan könyvről lesz szó, amelyek művészi céljaiton túlmenően vagy azokkal éppen összefüggésben mind saját választ adnak a kortárs kisprózának ezekre a kérdéseire is.

*

Márton László új novelláskötetének formaadó tényezője egy mondat, amelynek elejét a szerző a könyv címévé is megtette. A *Tovább is van* keletkezésével kapcsolatban Márton a *Litera Merülés* című podcastjában mesélte Jánossy Lajosnak, hogy olykor olyan felkérést is kap, amelyhez terjedelmi megkötés is tartozik. Az új kötet ötletét tehát azok az írók adták, amelyek Grecsol Krisztiánnak, az *ÉS* prózaszerkesztőjének a megrendelésére készültek a lap karácsonyi számaiba. „Minden gyakorló író tudja, hogy ez nem így működik: hogy akkor most írok egy hétezer leütés terjedelmű kis prózát – mondja Márton. – Az ember bizony erőszakot tesz saját magán, hogy begyömöszölje az adott terjedelembé a szöveget. Én pedig láttam, hogy ezt nem kell tennem, hanem írom, írom, és amikor látom, hogy már közel vagyok a hétezer leütéshez, akkor odateszek egy szaggatott vonalat, és odaírom, hogy »Tovább is van, de azt majd máskor mondom el.«”

Ezt a kimondatlanul, de nyilvánvalóan Tamkó Sirató Károly *Mondjam még?* című versére utaló gesztust

úgy is felfoghatjuk, mint a tárcakísértésre adott mártoni választ. Hogy a tárca finom, törekeny szerkezetét nem szabad túlterhelni: az ötlet, a téma, a szereplők, az események inkább kapják meg a maguk terjedelmét, mint hogy valami vázlatos, közhelyes, művészietlen eredmény jöjjön létre.

Az első ilyen karácsonyi írásból egyébként, ha nem tévedek, még nem lett hosszabb novella, legalábbis nem találtam a kötetben a 2018-ban megjelent *Akárki cukra* című szöveget, illetve annak kibővített változatát. Ezzel szemben az is előfordul, hogy a kötetben már ilyen félbehagyásos-folytatásos szerkezetben közölt írás eredetileg még hagyományos, összefüggő szöveggként jelent meg folyóiratban, mint az egyik 1956-os tárgyú groteszk írás, az *Olvadás*, vagy a *Szégyen*, amelynek története szerint az elbeszélő kortárs író egy utcai csalásnak esik áldozatul. A „Tovább is van...”-csavar azonban ezekben az esetekben is termékeny eszköznek bizonyult ahhoz, hogy az író továbbírja, kibővítse a sajtóban megjelent változatot.

Olyannyira, hogy talán egyetlen írás sincs, amely ne esett volna át a kötetbe rendezés során kisebb vagy éppen nagyobb átdolgozáson: Márton szemlátomást szereti a szöveg minden szintjén sokáig csiszolgatni, cizellálni az írásait. Eredetileg a tavaly megjelent *Kárpótlás* című regény korábbi, rövidebb változatát is ebbe a kötetbe szánta, ami meg is magyarázza az ott kissé öncélúnak tűnő játékot az elbeszélő személyével, illetve a visszatérő „Ott tartotunk, hogy”-okat. De a kötetben így is maradt két hosszabb elbeszélés, a narrátor drámaírói pályakezdéséről

szóló, negyvennégy oldalas *Olvasópróba*, valamint a katonaevekben játszódó, hatvanhat oldalas *Fogda*. A két írás együtt meghaladja a kötet terjedelmének egyharmadát, amelynek további kétharmadán még tíz novella osztozik.

Kiemelkedően jól sikerült az ötvenhatos groteszk minitrilógia középső, illetve utolsó darabja, a *Billegés* és a *Füst*. Az *Olvasópróba* halványabb, annak fő motívuma, a szovjet tankok folyékony lágylása távolról sem olyan erős szimbólum, mint a keleti határok megemelkedése – amelynek következtében a megszálló csapatok nem tudnak jól megszállni –, majd az ország billegése, illetve az egész Magyarországot elborító átláthatatlan fekete füst, amely ugyancsak megnehezíti a katonai műveleteket. Márton egyes megoldásai, például névadásai – emlékezzünk csak a *Mikis köztársaságunk* „utoljára meghaló” Remény nevű szereplőjére – a humornak sokszor egy kevésbé szofisztikált regiszterében szólnak, de ez a két antológiadarabnak ígérkező novella tele van olyan, Örkény tollára méltó ötletekkel, mint a füstkedvelő kukorica, a füstfaragás, Füst Milán műveinek betiltása vagy a billegésről elnevezett biliszelvények árusítása.

Márton László tehát a történelmi kérdések sajátos írói taglalását is vállalja, és ilyenkor sem lesz publicisztikus. Bár amikor az *Olvasópróba* önéletrajzi főhősét arra emlékezteti, hogy ő is volt kisdobos meg úttörő, vagy hogy állami vállalatnál dolgozott, és többek közt ezek révén őrá is rászáradt „a korszak többféle szutyka, pizska, mocska, szennyje”, azt aligha fogja minden olvasó a rendszerben való „benne élés” kriti-

kával kezelendő vétségeinek tekinteni.

Pedig talán épp erre utal a kötet fülszövege, amikor azt mondja, hogy szereplőit a szerző „humorral, már-már megértő játékosággal ugyan, de kíméletlen éllel rajzolja meg esendőségükben – legkegyetlenebbül talán éppen M. L.-t az *Olvasópróba* című elbeszélésben.” Azt hiszem azonban, a fülszöveg írója itt kétszeresen is téved. Az elbeszélő ennél ugyanis sokkal kegyetlenebbül bánik egyes – modelljükig könnyűszerrel visszafejthető – szereplőivel, például az Ezüst Péter nevű tekintélyes szerkesztővel (*Rudi*) vagy a Gáspár Menyhért Boldizsár nevű filozófussal (*Szülés*), az utóbbi mellett még egy „szomorú tekintetű, négyévesforma kisfű”-t is felléptetve. Lehet, hogy az említett figurák modelljei egy pályakezdő író szemében a nyolcvanas években nem minden tekintetben tűntek római jellemnek, de ezeken az oldalakon a Márton László által aprólékos gonddal megformált elbeszélő sem a szerzetesi impassibilité megszállottjaként áll előttünk, hanem sokkal inkább holmi diadalmas túlélők kicsinyessége rí le róla. Márton tehát rendkívül ellenszenves elbeszélőt teremtett, és ez – amikor a befogadók akár maffiafőnököket vagy sorozatgyilkosokat is készek a rokonszenvükkel kitüntetni – mindenképpen emlékezetes írói *tour de force*-nak tekintendő.

*

Márton egyes írásaira is jellemző az önéletrajzi fogantatás, Nadasdy Ádám könyve pedig teljes egészében, adatszerűen önéletrajzi. A *Hordtam az irhámat* lapjain végig közvetlenül (legalábbis amennyire irodalmi

szövegben ez lehetséges, ám annyira biztosan) a könyv szerzője beszél hozzánk, a kötet elején mint interjúalany, máshol mint emlékező, megint máshol mint a nyilvánosság-nak írt naplójegyzetek szerzője, alkalmilag pedig mint ünnepi szónok. Amit tehát a könyvben olvasunk, az, nincs mese, Nádasdy nézeteit tükrözi. Az olvasó épp a megszólalás bizalmas módja miatt hajlandó szemet hunyni az olyan marhaságok fölött, mint amikor például egy majális közönségéről ezt olvassa: „Én ennyi csúnya embert még nem láttam.”

Szerzőnk ügyesen elégíti ki a sajtó tárcaigényét: mindig saját magából ad, novellisztikus történetei is (*A mi oroszaink; A csendes milliommok; Hajrá, Ausztria!*) visszaemlékezések. Megteremt egy elbeszélőt – ennyit a megszólaló önéletrajzi közvetlenségéről –, aki aztán bármiről beszélhet, az mindig érdekes lesz, akár a „gyenge rend”, akár a bölcsészkar „kétszakosság”, akár maga a bölcsészszakma, akár egy biciklisfelvonulás van terítéken.

A változatos tematikájú könyv meglehetősen sokféle műfajú szövegből áll össze. A hang az, ami egységes: egy művelt, okos, szellemes, idősebb figura beszél hozzánk. Mintha a bátyánk lenne, bár mint a könyv élén álló interjúból kiderül, Nádasdy kétszeresen is öcs. Az írások hangvételükben, könnyedségükben, eleganciájukban az antik *sermó*knak – a horatiusi csevegéseknek, a satíráknak és a leveleknek – távoli unokatestvérei; a szerző a *Népszavá*-ban egyébként már a huszonötödik *Londoni levél* környékén jár, lassan azokból is összeáll egy kötet.

Ez a Horatiusra is jellemző személyesség, fesztelenség, konkretizáló

vagy éppen általánosító, illetve aszociatív technika jellemzi például az *Egy, aki hiszi, egy, aki tudja* című literás *Netnapló* szerkezetét is. „Térey már megint kapott valami díjat” – így kezdődik az írás második bekezdése. Erről, pontosabban az állami díjakról Nádasdynak a „Timeo Danaos et dona ferentes” Vergilius-idézet ugrik be („hiába hoznak ajándékot, úgy is tartok a görögöktől”). Erről a gimnáziumi latintanítás, az akkori magyartalan, de az eredeti nyelvtani szerkezetet pontosan visszaadó fordítás („a görögöket még ajándékozókként is félem”). Erről saját fordítás-, sőt költészeteszménye: „a szintaxis, a szótagszám, a nyelvtani beágyazódások a legérdekesebbek”. Itt megint visszatér Téreyre, egy általa fordított Schönberg-operára, majd észreveszi, hogy közben a rádióban „egy másik nő visítózik”, Mahalia Jackson, akiről ezt írja: „egyike volt annak a kevés embernek, akikről elhittem, hogy hisz Istenben.” Állami díjak, barátság, latin, nyelvészet, költészet, hit – isten, haza, család –, Nádasdy bámulatos könnyedséggel zsonglőröködi ezekkel a súlyos tartalmakkal.

De a bevezető interjúval kapcsolatban elgondolkodtam: vajon tényleg szükség volt erre a még ebben a vegyes darabokból összeálló kötetben is meglehetősen műfajidegen szövegre? Végül is azt hiszem, igen, mert a későbbi, életrajzi fogantatású kis rajzokhoz mindenképpen fel kellett vázolni a hátteret, és erre a célra csakugyan tökéletesen megfelel a Várkonyi Benedekkel folytatott beszélgetés. Annál is inkább, mert a könyv hangvételében amúgy is van valami párbeszédszerű, még ha később a dialógusnak már csupán az

egyik felét halljuk is. „Figyelik, úgy beszélek a nyelvről, mintha az valaki lenne, megszemélyesítem” – olvashatjuk például *A nyelv hatalmáról* című írásban.

Az interjúban nemcsak az olyan portrék a figyelemre méltóak, mint a félresikerült öngyilkossága miatt lyukas homlokkal élő, majd elmeorvosintézetbe kerülő, és ott végül gazdasági vezetőként arriváló Hübner dédpapáé, hanem a válaszból Nádasdy saját arcéle is kirajzolódik. Nagyon érdekes például, hogy a riporter a liberális felfogás jelének véli, hogy ha valaki elindult otthonról, és nem mondta meg magától, hova megy, akkor nem kérdezték meg tőle. Ez ellen az értelmezés ellen Nádasdy hevesen tiltakozik, az illemszabálynak ezt a következetes betartását őskonzervatív hozzáállásnak tartva. És amikor a kérdező mégis az egyén szabadságára próbálja ezt visszavezetni, Nádasdy nem tágit: „Inkább jog. Ne gondoljuk, hogy a konzervatív szemlélet a joggal ellentétes. Sőt, nagyon is érzékeny rá. Hogy mit köteles túrni. Hogy eddig, és ne tovább.”

De, amint már volt róla szó, a szerző nem csak az interjúban cseveg. Az egész könyv ilyen: ugyanazzal a fesztelenséggel avat be szerteágazó családjának dolgaiba, mint a nyelvet, a közéletet vagy műalkotásokat illető nézeteibe. Nem mindig érvel, legtöbbször mesél, sokszor szemléltet, olykor pedig csak megfogalmazza a véleményét. Ha egy festő műveit ügyes kezű blöffnek érzi, elmondja, ahogy azt is, ha megunja imádott rendezőjének külsődleges, új stílusát. Ezek nem érvekkel alátámasztott kritikák, hanem kritikai megjegyzések, amelyekért azonban egy teljes személyiség

szavatol. A jó kritikáról egyébként ezt írja: „semmilyen tiszteletet nem tanúsít az illető állása, hovatartozása, kora vagy esetleges nemes szándékai iránt.”

*

Tóth Krisztina az egyik legjobb tárcáíró. Ez persze nem kizárólagos kategória, nem századmásodpercek-ről vagy centiméterekről van szó, hanem valahogy úgy van, mint a nagy nemzetközi borversenyeken. Ott a beküldött tételek harminc százaléka kaphat érmet, úgynevezett nagy aranyat pedig ezek közül is azoknak a boroknak adnak, amelyek a százpontos skálán elérik a kilencvenketőt. Több legjobb tétel is van tehát. A műfaj remeke például a kis terjedelmű ellenére is mozgalmas és komplex *Szerzetesek* című tárca, amely az író jól karbantartott honlapja szerint négy éve jelent meg a *Nők Lapjában*, vagyis ott lenne a helye az *Ahonnán látni az eget* oldalain, amely 2017 és 2022 között írt tárcákat, novellákat tartalmaz. Egy kortárs író egy napját meséli el, aki emellett – Szomor Dézsó hangfekvésében szólva – nő, és anya, és minden.

Az író és egy újságíró egy Jelen nevű kávézóba beszélnek meg találkozót (tényleg volt ilyen a felújítás előtti Corvin áruház hátsó traktusában): remek metaforája ez az állandó késésben lévő főhős helyzetének, akinek a hajszoltságát jól szemlélteti egy másik motívum, egy reggel emlékeztetőül felfirkantott szó. Ezt a történet végén tanácstalanul „szerzetesek”-nek olvassa ki a főhős; a feljegyzést csak az újságíró fejt meg helyesen: „szemeteszák”.

Ebben a mindössze négyezeröttszáz leütésnyi kis írásban, amely szelle-

mes pillanatfelvétel egy érdekes és jellemző élethelyzetről, minden benne van, amiért a tárcát szeretni lehet. Olvasmányos, rövid, a karakterei életteliak, a témája hétköznapi, de mégis képes elemelkedni tőle. És nem akar nevelni. Az nem baj, ha az olvasó ízlése vagy személyisége pallérozódik, csak ne látsszon az erre irányuló szándék, a szerző ne kívánjon semmit sem szájba rágni. Ez az igény persze műfajfüggetlen, de a tárcairót valahogy könnyebben kísérti meg a didaxis szelleme, mint a lírai költőt vagy a regényírót.

Azt hiszem, a tárca tematikailag és a befogadás szempontjából is a mindennapok műfaja, a hétköznapiól lényegesen eltérő karakterek vagy élethelyzetek ábrázolására tapasztalatom szerint egyszerűen túl rövid. Hogy különmű dolgokat mondjak, a hajléktalanság (*Advent*) vagy a pedofília (*Szeretnék kérni tőled valamit*) művészileg hiteles megjelenítéséhez nem tűnik elegendőnek a teherbírása. Aki egyszerre sok tárcát olvas – a műfaj nem is ilyesféle befogadásra van kitalálva –, annak olyan érzése lehet, mint amikor sok Instagram-videót néz: negyedóra után néhány ügyes szerelési vagy konyhai trükk kivételével már nem is emlékszik rá, hogy mit látott. Ez az arány Tóth Krisztina új kötetében sokkal jobb, mint az átlag: ha a kötet végére érve nem is könnyű felidézni minden egyes darabot, a tartalomjegyzék címei vagy néhány hívószó alapján az összes történet megelevenedik. Az írónak ebben a kötetében ráadásul végre kevésbé jellemző a furcsa testizés: mert ha valaki izzadékony, pattanásos, kövérkés, kopaszodó vagy épp lenyalt hajú volt, az Tóth Krisztina

prózáinak szereplőjeként eddig nem sok jóra számíthatott. Az új kötetben szerencsére már csak egyetlen „kövér és cukorbeteg” elhagyott feleség van – mintha egy karcsú és egészséges emberből nem lehetne ugyanúgy kiszerezni.

A legjobban a jó érzékkel a kötet közepére helyezett három írás, a *Kánikula*, a *Vizipók* és a *Bödön és botmixer* sikerült. A tárcában mindig jól jön a személyesség, és az írók beszámolóí alapján sok olvasó hajlamos teljesen önéletrajzinak venni akár a leghajmeresztőbb történetet is, úgy, ahogyan a színészeket azonosítják a tévés szerepeikkel. Vagy az átlagolvasótól várunk el többet, mint az átlagos tévénezőtől, vagy arról van szó, hogy ha elég sok olvasója van egy írónak, akkor végül is mindenféle akad közöttük. Ez a három írás is nagyon személyes hangú, a történetek bizonyára akár a szerzővel is megeshettek volna, főleg mivel a főszereplő minden esetben csakugyan író.

A lányos anyáról szóló *Kánikula* egyszerű történet, amelybe épp annyira szüremkednek be a súlyos társadalmi kérdések, hogy még nem telepszenek rá a szövegre: a klímaváltozás dögletes melegében az egyébként környezettudatos főszereplőben is felmerül, hogy légkondit szereltet be: „Legfeljebb egész életemben tömegközlekedem. Még jobban mérsékelem a húsfogyasztásomat. Mindent csak ecettel fogok tisztítani.” Valahogy mindenesetre elvonszolja magát beoltatni a macskát. Odafigyel, hogy korán menjen, vigyen készpénzt, oltási könyvet. A kellemesen üres rendelőben döbben rá: a jószágot otthon hagyta. Végül is hűsölt egy kicsit – még ha ezt nem is mondhatja meg az orvosnak.

A *Vízipók* szerkezete hullámszerű: kis terjedelme ellenére több egymást követő részből épül fel, több ihletmeme is van, ennek megfelelően több csúcsponttal. A történet szerint az író szemüvege gyakran elkallódik, bár olykor az is megesik, hogy épp a homlokára van tolvá, amit keres, sőt néha egyenesen kettő is. Ezt hívják a lányával vízipókozásnak – ennek ábrázolása a tárca első nyugvópontja. Egy szemüvegtelen tévézés során répát majszolnak, amelynek során az anya megeszi a laptop közepéről a kis narancssárga műanyag pöcköt is – ez a második. Később a szervizben ezt be is vallja a szerelőnek – ez a harmadik. A zárlatot még ilyen jól induló és jól folyó írásban sem mindig könnyű megtalálni, de most sikerül: amikor alá kell írni a munkalapot, az író nem találja a homlokára tolt szemüveget. Mondhatná, hogy épp vízipókozik, de visszanyeli: „Épp elég volt aznapra a pöcök is: emlékezni fog rám.”

A szürreálisan induló *Bödön és botmixer* szinte a krimik izgalmával szolgál. A költő – nincs megadva, férfi-e vagy nő, de az előbbieket itt, a kötetben az utóbbit teszik valószínűvé – cetlit talál a postaládájában. A névtelen feladó arra kéri, hogy mivel ő kórházba került, hívjon fel egy telefonszámot, és etesse meg a kutyáját. A telefon egy Pest környéki faluban

csöng, a pótkulcs tulajdonosánál. Ő nem tud a kérésről, de a megbeszélés időben beengedi a költőt a szomszédba, egy idős asszony házába, ahol tényleg darvadozik egy kiéhezett kutya. A költő megeteti, megitatja szegény Bödönt, sőt, egy másik alkalommal is kimegy hozzá. Később a lakásával szemközti boltban az eladó egy dobozt ad át neki, amely egy új botmixert tartalmaz. A kutyatulajdonos küldi, mondja a boltos, aki azt is elmeséli, hogy az asszonynak nemrég halt meg a súlyos beteg lánya. Lelkes olvasója volt a költőnek, séta közben meg is mutatta az édesanyjának, hol lakik. Az idős asszony ezek alapján úgy gondolta, hogy meg lehet őt bízni a kutyáról való gondoskodással.

Tóth Krisztina ez esetben is ráta-
talált a megfelelő zárlatra: „A költőknek igenis küldetésük van a világban.” Szinte látjuk magunk előtt őket: „Mennek előre elszántan, egyik kezükben szatyor, a másikban botmixer, és úgy, de úgy bíznak az írott szó erejében, ahogy csak Gizi néni tud.”

Márton László: Tovább is van. Budapest, 2023, Pesti Kalligram. 296 oldal, 4500 forint.

Nádasdy Ádám: Hordtam az irhámot. Budapest, 2023, Magvető. 200 oldal, 4499 forint.

Tóth Krisztina: Ahonnan látni az eget. Budapest, 2023, Magvető. 128 oldal, 3999 forint.

Fóliázott festő

Ami él, az meghal, de létét utódai-
ban folytatja, melyek feladata a faj
fenntartása. A szaporodás egyszerű
esete, amikor az utódok egyetlen
egyedtől származnak. Ez a meg-
oldás a faj fennmaradása szem-
pontjából nem feltétlenül előnyös,
hiszen a sok egymástól nem külön-
böző ivadék egyszerre pusztul el, ha
valamilyen káros környezeti válto-
zás következik be. Jóval ellenálló-
bak lesznek az utódok, ha nem egy,
hanem két szülőtől származnak. Az
esetek többségében a szülők szapo-
rítószerveik szerint különböznek,
de előfordul, hogy a női és a hím
ivarsejtek azonos egyedben bújnak
meg, s a két hímnős lény kölcsönö-
sen termékenyíti meg egymást.

Biológiai értelemben véve az em-
ber vagy férfi, vagy nő, akiknek az
ivarsejtjei egymással találkozva
hozzák létre az új lényt, akiben
mindkét szülő jellegzetességei ke-
verednek, fokozva ezáltal az utód
életképességét. A szaporodásra haj-
tó testi ösztön az emberben általá-
nos örömszerző vággyá alakul, ami
azt eredményezi, hogy az emberre
már nem érvényesek a biológiai
konvenciók. Az ember szexuális
élete kiszabadul a szaporodás spe-
ciális feladataihoz kötött rendből, s
korlátlan örömszerző tevékenység-
ként bármikor, bárkivel, bárhogyan
űzhető foglalatossággá változik.

Mindez nem feltétlenül illik be
egy filmkritika gondolatmenetébe,
csak akkor, ha olyan filmről van
szó, melynek hőse egy ember, akit
rövidre szabott életében a szaporító

funkciótól eloldott örömszerzés vá-
ggya úz és hajt, miközben nemcsak
éli, hanem meg is festi életét, úgy,
ahogyan előtte senki más nem lát-
ta. A festő, akiről a film szól, Mi-
chelangelo Merisi da Caravaggio.
Milánóban született 1571. szeptem-
ber 29-én, és Nápolyban halt meg
1610. július 10-én. A filmben már
Rómában látjuk, ahol kezdetben
nyomorgott, de viszonylag hamar
megismerkedett pártfogójával, Del
Monte bíborossal, akinek palotájá-
ba költözik. A filmben látható jele-
netek nem hagynak kétséget afelől,
hogy Caravaggio szilaj, vad életet
él. Mások testében keresi az örö-
möt, függetlenül attól, hogy a másik
fiú vagy férfi, lány vagy nő. Képein
mind ott vannak Róma margináli-
sai. Prostituáltak, gyilkosok, tol-
vajok, koldusok az életben, szüzek,
szentek, angyalok a képeken.

A filmnek különös aktualitást ad
a kormánykörök által napjainkban
elszabadult morális pánik, mely az
állatok esetében normális szexu-
ális viselkedésektől eltérő emberi
szexuális viselkedések megismeré-
sének korlátozását célozza, fóliába
rendelvén az azonos neműek kö-
zötti szexuális kapcsolatok bemu-
tatásától nem tartózkodó irodalmi
műveket. A velejéig képmutató
kampány feledtetni akarja, hogy
az kiabál legjobban, akinek a háza
ég, elterelvén a figyelmet a magyar
társadalom mindennapjait mérgező
családi erőszakról, a alkoholizmus
és a kábítószer-használat gyakori-
ságának riasztó tényeiről, melyek

valóban veszélyeztetik a gyermekek lelki egészségét.

Caravaggio az erkölcsöszők szemében mindig is szálka volt. Michele Placido filmje nem ás mélyre, csak jeleneteket mutat, melyekben a festő láthatóan semmibe veszi az egyház által megkövetelt tilalmakat, amelyeket egyébként sem a hívők, sem a papok, prelátusok nem tartanak be. Derek Jarman angol rendező 1986-ban már készített egy filmet Caravaggióról, kevésbé érdekesen, de nyíltabban mutatja be a festő színes nemi életét, mely a kor értelmiségi és politikai közegében távolról sem volt rendkívüli. Dante a kor bűneiről háromszáz évvel korábban írt enciklopédikus művében a Pokol hetedik és nyolcadik körébe helyezi a saját nemükbe habarodott neves férfiakat, akik a tűzesőben meztelenül és nyúzottan keringve egy pillanatra sem állhatnak le, miközben a látogató felé fordult arcuk, amit nem tudott követni a lábuk.

A festőkről szóló filmek arra töreksenek, hogy a rendező és az operatőr művészi szándékai szerint filmvászonra vitt képek látványvilága és a festő által látott világ jól ismert képei egymással összhangba kerüljenek. Ha jó a film, akkor a mozgóképes felvételeken látható külső világ és a festmények által láthatóvá tett belső világ egymásba játszik, a nézőhöz közel hozza a festőt mint alkotót. A dramaturgiai probléma, hogy az alkotás mechanizmusa ábrázolhatatlan, s a filmre vitt történet csak akkor működik, ha a festőt alakító színész saját személyiségével hitelesíti a forgatókönyvben megírt szerepet. Julian Schnabel Van Goghról szóló film-

jében Willem Dafoe hátborzongató pontossággal mutatta meg a széteső személyiség csodálatos képekkel kövezett, semmibe vezető útját. Huszárik Zoltán ugyanezt nem tudta megmutatni Csontváryról készített filmjében.

A bűnügyi filmekben szocializálódott Michele Placido filmje megmarad a külsőségeknél. A rendező és két társa, Sandra Petraglia és Fidel Signorile által jegyzett forgatókönyv nem vezet be Caravaggio személyiségének mélységeibe. Ám amit a szerep írói kihagytak, azt a szerepet alakító Riccardo Scamarcio bőven pótolta. Alakításában mintha feltámadna a festő, aki egyszerre lázadt a nagyszerűen indult cinquecento festészete cuki-vá szelídült konvenciói és a minden zugban eretnekek után szimatoló pápai állam politikai terrorja ellen.

Az intim, belső lelki terek hiányát ellensúlyozza a nyomasztó külső politikai környezet érzékeltetése. A film címében szereplő árnyék egy pápai megbízást teljesítő inkvizítor-nyomozó, akinek feladata, hogy adatokat gyűjtsön a magánéletében és művészetében egyaránt kilengő férfi ellen. A nyomozót Louis Garrel szintelenül és szenvtelenül alakítja, nincs meg benne a titkosrendőrség nyomozóitól elvárható kíváncsiság és érdeklődés. Csavar a gépezetben, melynek dolga Caravaggio eltüntetése az életből. A szilaj festőnek persze nemcsak ellenségei, hanem barátai is voltak. A méltán népszerű és szép Isabelle Huppert érzékenyen játssza Colonna grófnő szerepét, akire a festő a bajaiban mindig számíthatott.

Caravaggio életének idején csúcsra jár Rómában az ellenreformáció,

ennek kegyetlen és kíméletlen karja az inkvizíció. A festő már Rómában él, amikor eretnekség vádjával megégetik a Campo de Fiorin Giordano Brunót. Az 1605-ben trónra lépett V. Pál az ellenreformáció kérlelhetetlen harcosaként írta be nevét az egyháztörténelembe. A pápa Caravaggioiban egyszerre látott szövetségest és ellenfelet. A film nem hagy kétséget afelől, hogy a kicsapongást mélyen elítélő egyházfő üldözte a festőt botrányos magánélete, fékezhetetlen életstílusa, szabványokat nem tisztelő viselkedése miatt. A pompakedvelő Borghese család tagjaként ugyanakkor V. Pál csodálta Caravaggio festészetét, mely a barokk világ előhírnökekét ablakot nyitott Istenhez és szentjeihez, s ezzel szolgálta az ellenreformáció ideológiai programját. Maga a rendező alakítja Francesco del Monte bíboros szerepét, akit csodálattal és ámulattal tölt el Caravaggio festészeti programja, a fények és az árnyak kontrasztjára építő ábrázolási technika, a testek szennyből kivillanó szépségének megmutatása. A film egyik csúcspontja, amikor a festő bemutatja a karmeliták templomába szánt képét. A Mária halálát mutató megrázó képen Krisztus anyjának teste eszményítetlen valóságban, felpuffadt hassal fekszik halálos ágyán. A karmelita atyák felháborodva utasították vissza a képet. Felháborodásukat fokozta, hogy a modell Rómában jól ismert prostitutált, Caravaggio egyik szeretője volt.

A külső történetekben gazdag film híven követi Caravaggio viharos életének állomásait. Egy gyilkossági ügybe keveredve a rá kimondott halálos ítélet elől Rómából menekülnie kell. Rövid időt tölt Nápolyban, remek képeket festett. Nápolyból megy át Máltára. A lovagrend tagjává fogadja, de a festő Máltán sem bír magával. Erőszakossága börtönbe juttatja, ahonnan Szicíliába szökik, majd onnan visszatér Nápolyba. Az árnyék mindenhova követi. Élete 39 éves korban véget ér.

Caravaggio sorsa ma sem nélkülözi az aktualitást. A szabad élet és a szabad alkotás ellenségeinek száma ma sem kevesebb, mint az ellenreformáció idején. Michele Placido filmje szenvedélyes hitvallás a szabad, befóliázhatatlan művészet mellett. Külön értéke a filmnek, hogy Michele D'Attanasio operatőri munkájának köszönhetően képi világában döbbenetes erővel idézi fel Caravaggio képeit, melyekből sugárzik a nyers, kegyetlen, de szabad élet igenlése. Caravaggio irigyei, ellenfelei, feljelentői nyomtalanul eltűntek az időben, de a képek, amelyeket a festő Róma, Nápoly, La Valetta, Syracusa templomaiban hagyott hátra, mind a mai napig velünk maradtak.

Caravaggio árnyéka. Olasz–francia életrajzi film, 2023, 120 perc. Rendező: **Michele Placido**. Forgatókönyv: **Sandra Petraglia, Michele Placido, Fidel Signorile**. Operatőr: **Michele D'Attanasio**. Szereplők: **Riccardo Scamarcio, Isabelle Huppert, Louis Garrel, Michele Placido**.

Észak-fok, titok

Edvard Grieg (1843–1907) művészetét finnyásabb muzsikuskörökben az elmúlt fél évszázad során sokáig illetlek kicsinyelni. „Túláságosan zsánerszerű”, hangzott az egyik ajakbiggyesztő megállapítás, utalva a szerző erős karakterérzékenységére és az „albumlapromantika” iránti élénk vonzalmára. „Zenei aprósütemények”, ez a másik lenéző értékítélet arra célzott, hogy Grieg életművében gyakoriak a kisformák, nemegyszer még a nagyformák – például a *Peer Gynt* kísérőzene – is egymáshoz illesztett kisformák füzéréként jönnek létre.

Északi volt, kulturális tájékozódása kívül esett az európai zeneélet mértékadó belső köreiben. Bár a hírneves Lipcsei Konzervatóriumban tanult, az 1840-es évek elejének szülöttjeként olyankor (az 1850-es évek végén) jutott el a nagynevű intézménybe, amikor a legendás német romantika Mendelssohn és Schumann nevével fémjelzett generációjának több jelentős tagja már nem élt. Nem került jó kezekbe, úgy érezte, keveset kapott az intézménytől, ahonnan csalódottan távozott. A 19. század nagy tehetségfelfedezője, a minden arra méltót nagylelkűen pártfogoló Liszt persze rá is felfigyelt: bátorította, segítette, találkozott is, és Liszt igen elismerő véleményt alkotott Grieg *a-moll zongoraversenyéről*, amelyet lapról briliánsan szólaltatott meg (Grieg szerint egy kissé túl gyorsan játszotta...).

Hazájában fokozatosan kibontakozott hírneve, amelyet részben az

említett zongoraversenynek, részben a *Peer Gynt* kísérőzenének köszönhető. Érdekes adalék, hogy ezt a varázsos kompozíciót – bár végül ez lett alkotói termésének legnépszerűbb darabja – nemszerettem muzsáj-feladatként írta meg, nem szívesen téve eleget a felkérésnek, amely magától a drámaíró Ibsentől érkezett. Végül az európai zenében is elfoglalhatta helyét, de ezt a helyet némiképp mindig is az az elkülönítettség tette kényelmetlenül szűkössé, amellyel a kontinens értékítélete az „északi zene” „helyi érdekű” nagyjai, Gade, Grieg, Sibelius, Nielsen művészetét legalább annyira megbélyegezte, mint amennyire kategorizálta.

A fent taglalt lekicsinylés jelentős mértékben sznobizmusból táplálkozott. Kutyaharapást szőrével: érdekes, hogy két olyan tényező, amely később a lekicsinylés görcsét oldotta, úgyszintén részben a sznobizmust tudhatta háttérként maga mögött. A hetvenes években futótűzként borította el a magyar zeneélet entellektüel rétegeit a Glenn Gould iránti rajongás. Nos, a kanadai zongoraművész (egy másik „északi”) történetesen játszotta Grieget, felvételt készített az *e-moll szonátából* (később a „Gouldiánus” Kocsis Zoltán is), és ez a nyitottság sokakat elgondolkoztatott: nem lehet ez a Grieg olyan jelentéktelen, ha Gould is érdeklődik iránta. Igaz, tegyük hozzá, Gould érdeklődésének volt némi személyes mozgója is: Grieg ugyanis távoli felmenője volt, anyai ágon egyik dédapjának első fokú unokatestvére... Ismerve

azonban Gould igényességét, bátran kijelenthetjük: pusztán „családi okból” aligha játszotta volna Grieget, ha nem tartja jelentős zenének.

A „Grieg-rehabilitáció” másik, részben sznobizmusalapú meghatározó eseménye 1993-ban következett be. Szvjatoszlav Richter a Budapest Kongresszusi Központban adott koncertet (akkor még nem tudhattuk, hogy ez lesz élete legutolsó magyarországi fellépése), és amikor a közvélemény értesült arról, hogy a nagy orosz zongoraművész egész este kizárólag Grieg *Lírai darabok* című, többkötetes gyűjteményének tételeit szándékozik megszólaltatni (ezek azok a bizonyos „kisformák”...), sokan elkedvetlenedtek. A fene egye meg, idejön ez a nagy művész, és egész este Grieget fog játszani! Mint oly sokan, e sorok írója is elmondhatja, hogy végül élete egyik legjelentősebb koncertélményével lett gazdagabb azon az estén. Richter felfedező szellemű, ihletett, visszafogottságában is mélyen személyes, megrendítő zongorázása csodákra mutatott rá a sorozatban, világossá téve, hogy ezek a „kis művek” nagy művek. Talán nem tévedés azt állítani, hogy ez volt Grieg magyarországi elismertetésének legfontosabb állomása, amely után sokan már egészen másképp gondoltak a zeneszerzőre, mint korábban.

2023. augusztus 1-jén a veszprémi Auer Fesztivál nyitókoncertjén Grieg-estet hallgathatott Európa aktuális kulturális fővárosának közönsége. A nézőtéren olyanok is akadtak, akik kifejezetten azért autóztak Budapestről Veszprémbe, hogy ezen az eseményen jelen lehessenek. A hangverseny első részében a *Peer Gynt* kísérőzenéből készült két szvit hangzott el a városban működő, ezúttal szimfoni-

kus zenekarrá kiegészített *Mendelssohn Kamarazenekar* előadásában, az együttes művészeti vezetője, a hegedűművész *Kováts Péter* vezényletével. Érzékenyen karakterizált, színes olvasatban hangzott fel a két szvit, hiteles tempóvételekkel és lételemi hangsúlyokkal. Öröm volt tapasztalni, hogy bár a kamarazenekar ezúttal szimfonikus zenekarrá kiegészítve, nagyobb létszámmal játszott, a muzsikások együttműködése mégis összeszeszkott benyomást keltett. Kováts Pétert jól ismerjük hegedűművészként és kamaramuzsikusként, utóbbi minőségében többek közt az Auer Trió tagjaként, de karmesteri munkája is figyelemre méltó: kiforrott elképzelésekkel dolgozik, mozdulatkészlete alkalmas a muzsikussal való eredményes kommunikációra, egész dirigensi munkája a rátermettség érzését kelti.

Az est legnagyobb érdeklődéssel várt produkciója a második részben elhangzott versenymű, az *a-moll zongoraverseny* volt, amelyet a francia *Lucas Debargue* adott elő. A harminchárom éves muzsikus nem ismeretlen a magyar közönség előtt: Budapesten néhányszor már fellépett, a Concerto Budapest vendégeként. Debargue minden szempontból különleges egyéniség, azzá teszi már előélete is. Nem kezdett olyan korán zongorázni, mit mások, és az első sikerek után egy időre felhagyott a hangszerjátékkal, hogy egyetemi stúdiómba kezdjen: irodalmat tanult. Később ismét visszatért a zongorához, sikert aratott a moszkvai Csajkovszkij Versenyen, de a hangszeres előadóművészi karrier mellett mindmáig zeneszerzéssel is foglalkozik. Bonyolult, rendhagyó egyéniség, és ez muzsikálásán is nyomot hagy.

Mindenekelőtt: játéka rendkívül emocionális, csupa indulat, emellett és ennek ellenére azonban a zenehallgató minduntalan rácsodálkozik az elemző, intellektuális közelítésmódra, a zene szerkezetét boncolgató muzsikálásra. A kettő érdekes módon nem mond ellent egymásnak, egyszerre is tud érvényesülni. Debargue zeneértelmezése feltűnően szabad, mentes a konvencióktól: a mód, amellyel egy-egy karakterhez közelít, egyénibb és szuverénebb, mint ahogyan ma zenélni szokás. Erősebb hangsúlyok, nagyobb tűz, élénkebb tempólelegetetés – mindez magától értődő ebben a zenei gondolkodásmódban.

Technikája briliáns, játéka hangszeres értelemben perfekt, ugyanakkor minduntalan figyelmet kelt, hogy ez a virtuozitás nem attrakciószerű és nem dekoratív, hanem a játék indulati tartalmainak közvetítését szolgálja, a muzsikálás sodrát teszi erőteljesebbé. Emellett ez a virtuozitás nem mindig jár együtt a lekerékítettség élményével: Lucas Debargue zongorázása olykor a manapság széles körben elfogadottnál nyersebb, vadabb, fésü-

letlenebb és zabolátlanabb. Hatalmas fortékat játszik, pörölycsapásszerű basszusokat hallunk tőle – nem bánik „kesztyűs kézzel” a zongorával. Ezt a zenehallgatói tapasztalatot támasztja alá egy interjú, amelyben ezt mondja: „nem vagyok szerelmes a zongorába”. Valóban: a zenehallgatónak az az érzése, hogy Lucas Debargue nem elsősorban zongoraművész, inkább muzsikus, aki mindent a zene felől közelít meg, és csak másodlagos körülmény, hogy hangszere éppen a zongora. Előadásában Grieg zongoraversenye hatalmas lendülettel és nagy érzelmi intenzitással szólalt meg, előadásmódja hitelessé tette a mű pátoaszát. A kitartó tapsra először egy Grieg-ráadással, a *Lírai darabok Melódia* című tételével válaszolt, majd búcsúzóul ízelítőt adott kreatív énjéből egy terjedelmes és tartalmas improvizációban.

Lucas Debargue és a Mendelssohn Kamara-zenekar, vezényelt **Kováts Péter**. Auer Fesztivál, Veszprém, Hangvilla, 2023. augusztus 1.

Vadas József

A királynő acélkoronája

Aki az interneten keres, a nevemen (többek között) egy atlétára talál. Az apukámról van szó, négyszázasként kétszer nyert magyar bajnokságot a második világháború előtt. Testnevelő tanár volt, mellette edzőként tevékenykedett, gyerekkoromban nemegyszer kísértem klubjába, ahol fiatalokkal foglalkozott. Így

aztán a Népstadionban többször láttam futóversenyt, mint futballmeccset. Úgyhogy akár bennfentesként is tekinthetek az augusztusi világbajnokságra épült impozáns új atlétikai létesítményre, amely végül „nemzeti” és „központ” lett, hiába csiripelték a jól értesült verebek korábban névadóként az olim-

piai bajnok kalapácsvető Zsivótzky Gyulát.

A történet 2016 végén kezdődött: azzal a december 23-i kormányhatározattal, amelynek alapján a Kiemelt Kormányzati Beruházások Központja a következő év tavaszán pályázatot hirdetett az épület megalkotására. Mégpedig az ekkor még 2024-ben tervezett budapesti olimpia egyik meghatározó helyszínéként. Az utóbb Momentum néven párttá szerveződő NOlimpia-mozgalom népszavazási kezdeményezésének elsöprő sikere láttán a kormányzat nem sokkal később meghátrált ugyan, de csupán az ötkarikás játékok megrendezéséről mondott le (átmenetileg), a stadion megépítéséről egyáltalán nem. Fürjes Balázs, akkor még mint a projekt vezetője, már 2017 áprilisában úgy nyilatkozott, hogy az ország kizárólag az olimpia pályázatát vonta vissza, a sportberuházásokat kivétel nélkül megvalósítja. Ehhez kapóra jött – megfelelő alkalomnak kínálkozott – a 2023-ban esedékes atlétikai világbajnokság, amely a világ harmadik legjelentősebb sporteseménye az olimpia és a futball-világbajnokság után. Az illetékes hazai szövetség 2017 őszén jelezte rendezési (a politikai és a sportvezetés támogatásával megerősített) szándékát a nemzetközi szövetségnek (IAAF), azt is megemlítve, hogy a negyvenezer néző befogadására alkalmas épület a főváros központjától nem messze fekvő Csepel-sziget tövében lesz. A szervezet elnöke nem sokkal később Budapestre jött, Orbán Viktorral tárgyalt. Találkozójuk eredményéről magáért beszél, hogy egy évvel később, az IAAF monte-carlói

kongresszusán Kenya, Egyiptom, majd Barcelona visszalépését követően az egyedüliként állva maradt Magyarország lett a befutó.

Időközben sikeresen lezajlott a terv kiválasztására hivatott pályázat. 2017 őszén eredményt hirdettek; ennek értelmében az öt pályázóból négyet díjaztak, közülük a nyertes Napur iroda (Ferencz Marcel) javaslatát fogadták el megvalósításra. Óriási különbség nincs a munkák között. A Duna-parti helyszín (a Rákóczi híd és a Kvassay zsilip közötti tizenöt hektáros rozsdaoévezet) a Műpa háta mögött, illetve a tizenötezer fős, de huszonötezerrel bővíthető stadion mint feladat a négyszáz méteres futópályának a nemzetközi szabványok szerinti kialakításával eleve meghatározta a hagyományos colosseumi formát. Leginkább műszaki megoldásukban és abból fakadó látványukban mutatnak eltérést az elképzelések. A nyertes műre meg éppenséggel az jellemző, hogy nem akar különleges, újszerű vagy meglepő lenni: igényesen teljesíti a létesítmény képzetével kapcsolatos elvárásainkat. Ebben alighanem szerepet játszik a megjelenítés magabiztosságában tetten érhető tapasztalat, amelyre a stáb korábbi nagy feladatai – a Duna Aréna és a Néprajzi Múzeum munkálatai – során tett szert. A második helyezett Tarnóczy Tamás finoman tagolt betonkulisszáját az ipari építészetben honos célratoró puritanizmus erényei éltetik, a harmadiknak rangsorolt Bordás Péter műve a lány domboldallal kombinált szolid körpalást tájba illeszkedésével tűnik ki. A legrafináltabb konstrukciót Károlyi István

produkálta; aszimmetrikus illuzi-onizmusát a brutalizmus jegyében képzett külső homlokzat nyers (bár kissé mechanikus) rácsplasztikája ellensúlyozza.

A budapesti olimpia elnapolása nem okozott fennakadást a projekt megvalósulásában, zavartalanul folyt tovább a tervezőmunka; hamarosan azonban újabb nehézség támadt. Ez is politikai természetű volt. A 2019. októberi önkormányzati választásokon ugyanis mind a főváros, mind a szóban forgó terület gazdája, a kilencedik kerület élére ellenzéki politikus került, akik most kényes helyzetben találták magukat. A valahai Vituki (Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet) semmire sem használt egykori telephelye valóban megérett a korszerűsítésre, amely a környék lepusztultsága miatt több mint indokoltnak és ezért pártolandónak látszott. Csakhogy az érintett politikusok – Karácsony Gergely, illetve Baranyi Krisztina – alig pár héttel korábban nem stadionokkal kampányoltak. A kormányzat által ösztönzött presztízsberuházásokkal szemben éppenséggel merőben más városfejlesztési koncepciókkal – részben a zöld területek megóvásával, növelésével, továbbá a polgárok mindennapi életének komfortját szolgáló (főként egészségügyi, lakhatási és oktatási) fejlesztések ígéretével nyerték el a közösség bizalmát. Sport dolgában legfeljebb tömegsporttal és szabadidős rekreációval. Az atlétika pedig minden, csak nem népszerű ma Magyarországon – családi kötődésem ellenére sem mondhatok róla mást. A sportok királynőjeként eleve arisztokratikus volt, és nálunk az is maradt.

Ahogy egy pár évvel ezelőtti adatsor tanúsítja: alig ezer versenyzőt tartanak számon; húsvalahány edző dolgozik a mintegy kétszáz szakosztályban, ahol az utánpótlás létszáma nem éri a négyezer főt.

Patthelyzet állt elő tehát azt követően, hogy a küzdelmes választásokból éppen csak felocsúdtak a stadionstop jegyében győztes ellenzéki körzetek. Hiszen a kormányzati propaganda jóvoltából akkor már a legkisebb faluban is értesültek az ország újabb, úgymond nagyszerű sikeréről, miszerint Budapest nyerte el a következő atlétikai világbajnokság rendezési jogát. Nem volt könnyű határozni a reflexióról azt látva, hogy harmadik kétharmados fölényének birtokában a kormányzat továbbra sem kíván elállni elképzelésétől; és annak tudatában, hogy a kerület korábbi vezetése nem opponálta, a főváros pedig kifejezetten támogatta az esemény megrendezését. Ferencváros először a helyszín megváltoztatásával próbálkozott, ám határozott elutasításra talált a felvetése. Az illetékesek azzal replikáltak, hogy már nincs idő új projekttel előállni, tehát vagy minden a már elhatározottak szerint folytatódik, vagy világbajnokság híján nem lesz semmilyen fejlesztés. Így nem maradt más választása a felelős ellenzéki tényezőknak, mint menteni a menthetőt. Baranyi Krisztina mindenekelőtt ahhoz ragaszkodott, hogy a rendezvény után az együttes szabadidős tevékenységeket befogadó „zöld park”-ként funkcionáljon. Emellett 2019. november végén egy sor más követeléssel állt elő: új óvodát és szakrendelőt, nyolc önkormányzati ház felújítását, a Diákváros első

két ütemének megkezdését, a Széchényi Könyvtár kerületbe költöztetését, a soroksári Duna-ág kotrását kérte cserébe az áldásért. Majd néhány nap múlva közgyűlési határozatával a főváros is rábólintott a rendezvényre azzal a kikötéssel, ha legalább százhektárnyi dél-pesti zöldfelület mellett a költségvetés ötvenmilliárdot garantál a kerületeknek az egészségügyi ellátás korszerűsítésére a következő években. (Ez utóbbi teljesítésére a Miniszterelnökség a versenyek kezdete előtt alig pár nappal tett írásos ígéretet, alighanem tartva Budapest jogos és a megnyitón kínos reklamációjától.)

Helyi lakosok egy elszánt csoportja a kompromisszumba nem nyugodott bele; Stadioff néven aláírásgyűjtésbe kezdtek, mivel aggasztotta őket, hogy számos dologban nem kaptak kellő mélységű információt. Felhívásukra 2020 augusztusában közmeghallgatást tartottak, és bár a résztvevők egy részét az ott elhangzottak sem győzték meg teljesen, a kormányzattal kötött egyezség nyomán ősszel megindult az építkezés. Decemberben felrobbantották a barnamezős terepen 2012 óta elhagyottságában tönkrement Vituki-toronyházat, amelyet aztán elbontottak. Az árvíz védelmében és a temperáláshoz szükséges talajmunkákat követően hamarosan kirajzolódott a stadion alépítményének kontúrja, az oszlopokon egymás felett nyugvó két körgyűrű, amelyet előregyártott betonelemekből alakítottak ki. Ezt követte 2021 nyarától kezdődően a kivitelezés leglátványosabb mozzanata: annak a negyvennyolc, egyenként száztonnás és huszonnyolc méter magas acélidomnak a felső

platón történő rögzítése, amely amolyan koronaként az épület látványát adja, statikai értelemben pedig az egymás fölött húzódó két nézőtéri tribünsor függesztésére szolgál alul tizenöt, fölötté huszonötezer néző számára. A tűző napsugár és az esetleges eső védelmében a magasban kifeszített kötélhálón három sorban egymás mögött tojáshej színű membrántető hullámzik, tarajos formájával úgy fedi le a magasba nyúló ezüstszerű acélidomok stilizált szárnyakra emlékeztető háromszögeinek egymáshoz kapcsolódó sorát, hogy látványával kellemesen oldja szemünkben a merev mértani konstrukció szabályos zárókarikáját.

A június derekán rendezett nyílt napon az érdeklődők testközelből is megtekinthették a stadiont, amely nemcsak önmagában kelt főhajtásra érdemes benyomást; környezetében ugyancsak kellemes tapasztalatokat szerezhetünk. Korábban csak a szomszédban jártam, a hajdani Nagyvásártelep továbbra is pusztuló maradványaira voltam kíváncsi, amikor a vásárcsarnokról írtunk (*Mozgó Világ*, 2019/9.); következőképp legfeljebb sejtéseim lehetnek arról, milyen szomorú állapotok uralkodtak itt a rendszerváltást követően. A parádés parti védmű így is minőségi munkának látszik, fölötté a bicikliút és gyalogossétány szintén meggyőzően szemlélteti, hogy az ígéreteknek megfelelően a pesti Duna-part immár ezen a szakaszán is fogadókész. Utólag természetesen nem megítélhető, indokolt volt-e, vagy csak szükséges rossz az itt burjánzó sok száz öreg fa eltüntetése. Most annyit érzékelhetünk, hogy a százezer

négyszétméternyi térközfelületen sok a frissen telepített fiatal fa és a virágágysokkal tarkított zöld gyeplő. Az épület belül is kellemes képzetet kelt: a fehér-szürke-piros színű székek raszteres mintáival, a futópálya meleg mélybordó színével, a dobókör fekete védőhálójával, a hipermodern mosdók a szögletesen puritán enteriőrökkel, a fogadóterek a generikus designbútorokkal. Igaz, a talán legnagyobb attrakcióhoz egyelőre nincs hozzáférésünk. Meg kell várni a világbajnokság végét, amikor a felső tribünosztály visszabontják, és szabaddá válik – megnyílik – a magasban az a felület, ahol – ha minden igaz – majd görkorcsolyázni is lehet. Nem mindenről tudni, hogy mi az, ami ideiglenes, és mi az, ami a kiharcolt szabadidős park konstans darabjaként itt marad a céllövölde, a trambulin, a hinta, a söröző, a vendéglő, a büfé közül. A HÉV pályája alatt elkészült ugyan egy széles aluljáró, de a parkoló július elején még nem működött. Az sem világos, hogy a jókora szemközti bozótosból milyen sétatér lesz, s mikor. Mint minden újdonság, egy ideig ez is képes ide csalogatni az érdeklődőket; a szigetcsúcsra (valójában az edzőpályákra) vezető, százhatvannyolc méteres gyalogoshíd Calatrava stílusában fogant árbócos konstrukciójával ugyancsak látnivaló, talán még érdekesebb is, mint a klasszikus kialakítású atlétikai központ.

De vajon elegendő vonzerő-e a két építmény? Arra akarok utalni, hogy az egyelőre korántsem végleges körülményeken is sok múlik, vagyis majd csak később derül ki, hogy kínál-e kellő minőségben ez a leendő köztér annyi szabadidős lehetőséget mozgásban, kikapcsolódásban és gasztronómiában, környezetének a közeli megnyitó miatt most még csúcsra járatott esztétikai minőségével, amennyiért érdemes lesz sokaknak felkerekedni és akár Budapest távolabbi részeiből is hétvégéken ide utazni. A kétszázötvenmilliárdos beruházás (plusz a hetvenmilliárdos verseny) helyett nem valami másra – fontosabb vagy hasznosabb dologra – kellett volna a hatalmas összegeket fordítani? Netán teljes egészében egy töredékébe kerülő ligetes parkra? Ez minden bizonnyal előbb fog kiderülni, mint az, hogy a kormányzattal kötött megállapodásnak ki a nyertese: a kerület és a város, avagy a sportberuházó állami akarat. Eredménye valószínűleg előrejelzés lesz a jövő évben esedékes választásokra.

Az új atlétikai stadion. Tervező: NAPUR Architect Kft. (**Ferencz Marcel**). Előszerelt acélkonstrukció: Exon 2000 Kft. Kivitelező: Magyar Építő Zrt., ZÁEV Zrt. A Robinson gyalogoshíd tervezője: Speciálterv Kft. Kivitel: Hídépítő Zrt.

Függőbeszéd

Volt a Kádár-korszakban ez a szarkasztikus poén: az értelmiség előtt két út áll. Az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Úgy alakult, hogy 2023 nyarának közepén a budapesti színházi közönség előtt is két út állt, és mindkettő az alkoholizmushoz vezetett. Az egyik lehetőséget a Városmajori Színpad kínálta, Orlai Tiborral összefogva: a *Még egy kört mindenkinek* című Oscar-díjas dán film színpadi változatát Paczolay Béla színrevitelében. A másikkal a 6szín állt elő, ahol Bodó Viktor rendezte meg *A csoport* című öntevékeny darabot.

A *Még egy kört mindenkinek* című film alkotói – Thomas Vinterberg és Tobias Lindholm – színházi verziójukban csupán arra a négy tanárfigurára redukálták a szereplőgárdát, aki úgymond tudományos kísérlet keretében folyamatosan növeli az alkoholszintjét. Ebből a szűkítésből egyenesen következik, hogy a színdarab *elepikusodott*, s meglehetősen terhet ró a szereplőkre. Bele sem szabad fogni, ha nincs hozzá négy „A” kategóriás színész. Király Attila, Debreczeny Csaba, Epres Attila és Schruff Milán alkalmas négyes fogat, és kihozzák az anyagból, amit lehet, valamelyest ügyelve arra, hogy végeredményben ne az alkoholfogyasztást propagálják. Elvégre arra a magyar közönség nem szorul rá. Minálunk egyenesen a kormányzat ösztönzi a házi pálinkafőzést. (Egyébként Epres Attila tornatanárján érződik leginkább a hazai íz. Neki még az öltönytadrág-

ja is olyan, gumis derékkal, mintha tréninggatyája lenne.)

A *Még egy kört mindenkinek*-történet lehetséges folytatásának is tekinthetjük *A csoport* című darabot, amelyben addikt férfiak és nők önszolgáltató közösségben, terápiajelleggel, szakember vezetésével igyekeznek megszabadulni függőségeiktől. A 6szín nyári bemutatója komoly szakmai fegyvertény a tekintetben, hogy Bodó Viktort nyerték meg hozzá, aki ritkán dolgozik Magyarországon. Legutóbb 2022 őszén *A kastélyt* vitte a színre a Vígszínházban, de az a korábbi hamburgi rendezése reprimé is mondható. *A csoport* viszont egyrészt közösségi jellegű produkciónak hat – a szöveg igaz történetek és színészi improvizációk alapján alakult ki Bíró Bence dramaturg segítségével –, másrészt tagadhatatlanul *hic et nunc*: a mai magyar társadalom jellemzőin, tapasztalatain és adatain alapul. (*Azt tudtátok, hogy Magyarországon minden ötödik nő bántalmazó kapcsolatban él?* – kérdezi az egyik szereplő a többiektől.)

Tizenhárom fekete szék formáz félkörívet a színpadon, ennyi a díszlet. A szereplők rájuk jellemző lezser viseletben mutatkoznak, olykor ruhát váltanak, ám ez szinte fel sem tűnik. *A csoport* ülései közt eltelt idő sem érződik: mintha egyhuzamban zajlana a szeánsz, amin részt veszünk nézőként. De például az anorexiás Katát játszó Kádár Kingára nagy, fekete, kapucnis pólópulcsit adott Remete Kriszta jelmeztervező. Az a felső szinte mindent elmond arról,

milyen az, ha valaki legszívesebben egyáltalán nem látszana. Ez a lány sem az arcát, sem a zörgő csontú testét nem akarja mutogatni senkinek.

Az absztinenciát célzó, kigyógyulni vágyó tizenkét fős csapatot Valter vezeti, aki Helfer-szindrómában szenved, tehát maga is függő; neki pont a segítség a drogja. Zsótér Sándor játssza ezt a figurát, szétvetett lábakkal ülve, a maga természetes modorában öööözve. Elég könnyű belélni egy munkamániás embert, ráadásul a szereplőgárda négy tagja – Gál Réka Ágota, Bíró Kristóf, Molnár András, Pigler Emília Zita – az SZFE harmadévet most végzett hallgatója, bár nem Zsótér osztályába járnak, hanem ifj. Vidnyánszky Attila és Hegedűs D. Géza növendékei. Zsótér Sándor őszülő szakállt, sűrű nadragot és drapp ballonkabátot visel, amelynek bélésén piros csik fut. Okos figyelmével kíséri a többiek megnyilvánulásait, reakciói lényegre törőek, és úgy illik bele a szájába, a szövegébe azonosítatlanul Assisi Szent Ferenc imája vagy Weöres Sándor *66* című verse, észre sem venni, hogy nem saját szavai.

A csoport tagjait játszó szereplők sokfelől érkeztek, érdekes válogatottat alkotnak. Akad köztük táncművész (Egyed Bea), felvidéki származású filmszínész (Kerekes Vica), klasszikus színházi színész (Kerekes József), befutott filmszínész (Stork Natasa) pályakezdő frissdiplomás (Kádár Kinga, Szécsi Bence vagy Ujvári Bors) és olyan, nagy múltú, hétpróbás független színész, mint Terhes Sándor. (Aki egyébként most szerződött az Örkény Színházhoz.) Terhes Sándor az alkoholista Antalt alakítja, s egy jelenetben belezavar a színházban fellépő lánya előadá-

sába avval a meglehetősen pontos, hangos megjegyzéssel, hogy *Egy volt pártszékházban riszálja magát. Elvont alternatív szocio nyomorpornó.*

A produkciónak, ha van esztétikája, az bizonyos utat igyekszik bejárni. A rendezés a szikár, dokumentarista pszichológiai realizmust próbálja egy-egy ponton viharosan, lendületesen, Bodó Viktor-os kreatív humorral teatralizálni. Felrémlik egy váratlanul kitörő hangos, zenés, apokaliptikus vízió, amelyben Bíró Kristófnak úgy viluxolt a szeme, hogy nem akartam hinni az ő szemének vagy az enyémnek. A lényegi elemek azonban a monológok, amelyekben a szereplők elmondják történetüket, bajaik eredetét, motivációjukat, szándékaikat. Nemcsak azért fontosak ezek a szövegek, mert segítenek elhelyezni hőseinket dermesztő világukban, hanem mert leginkább a szólók azok, amik érdemi színészi munkára és hatásos színházi pillanatok megteremtésére adnak alkalmat. Élnek is a lehetőséggel sorra mind: a súlyos terhet jelentő, elnyomó szülőtől szabadulni nem bíró, meleg fiút játszó Bíró Kristóf, a testképzavartól szenvedő, szexközpontú nőt alakító Kerekes Vica, az ismerkedni, csábítani vágyó lányként még a nézőtérre is fesztelesen kijövő Pigler Emília Zita e. h. vagy a társfüggésében elgyengült, önálló döntésekre amúgy tökéletesen alkalmas, Stork Natasa által megjelenített asszony. És sorolhatnám tovább.

A cselekményben a folyamat lehet izgalmas, ahogy a zárt, ellenálló résztvevők – mint a balesetet okozó, eltérítésre kötelezett fiú (Szécsi Bence) vagy a teljesen leamortizálódott medikus (Ujvári Bors) – lassan fel-

oldódnak ebben a közegben, amelynek verbális és fizikai standardjai vannak a megértésre, az elfogadásra és a támogatásra. *(Először legyen egy növényed, ha életben tudod tartani, akkor legyen egy kutya, és ha azt is, akkor jöhet egy párkapcsolat – intette őket Zsótér Sándor mint guru.)*

A darab végén rövid és már-már illuzórikusan optimista összefoglalót kapunk a hősök további sorsáról. Csak egyvalaki hal meg túladagolásban – nem véletlen, hogy ő, természetesen –, a többiek kilábalnak. Talán soha életükben nem hagyják el a segítő csoportot, egyfajta csoportfüggésben maradnak tehát, de lesz családjuk, életpályájuk, karrierjük. Az egyik biogazdaságot vezet, a másik sikeres startup céget indított, a harmadiknak építészeti irodája van, a negyedik jogaközpontot nyitott, az ötödik pedig producere lett A csoport című filmnek, amelyből tízrészes sorozatot rendelt a Netflix.

De ez ne vezessen tévútra bennünket az előadás hangvételét vagy a szereplők életét tekintve. Ugyanis mindenekelőtt azt teszi világossá ez a történetegyveleg, hogy a szereplők sorsa milyen mélyen determinált. Végül elénekli és eljárvá a játszó csapat Sosztakovics második valcerére az ACE-keringőt. Az ACE (Adverse Childhood Experiences) az ártalmas gyermekkori tapasztalatok tízpontos tesztje:

Gyerekkorában abuzálták fizikálisan?

Abuzálták érzelmileg?

Abuzálták szexuálisan?

Elhanyagolták anyagilag?

Elhanyagolták érzelmileg?

Van szerhasználó a családjában?

Van börtönviselt a családjában?

Elváltak a szülei?

Elveszítette az egyik szülőjét?

Van a családjában mentális beteg, depressziós vagy olyasvalaki, aki öngyilkosságot kísérelt meg?

Aki hat vagy annál nagyobb ACE-pontszámmal rendelkezik, annál kétszer nagyobb a valószínűsége, hogy kialakul a függő személyiség. Augusztusban jelent meg a sajtóban az a hír, hogy az elmúlt tanévben a budapesti IV. kerületi önkormányzat több mint ezer újpesti középiskolás mentális egészségét mérte fel a teszttel. Mindössze 29 olyan válaszadó diák akadt, aki semmilyen ártalmas gyermekkori élményről nem számolt be.

Lehetnek esetek, amikor egy színházi előadás kapcsán is inkább csak hallgasson együttérzőn, akinek egy ACE-pontja sincs.

A csoport. A 6szín előadása. Szereplők: **Egyed Bea, Kádár Kinga, Kerekes József, Kerekes Vica, Stork Natasa, Szécsi Bence, Terhes Sándor, Ujvári Bors, Zsótér Sándor, Biró Kristóf e. h., Gál Réka Ágota e. h., Molnár András e. h., Pigler Emília Zita e. h.** Dramaturg: **Biró Bence.** Jelmez: **Remete Kriszta.** Rendező: **Bodó Viktor.**

Ugyanaz – másképpen

Mit csinál a szél, ha nem fúj? Alszik, válaszolja Zelk Zoltán gyermekverse. Mit csinál a múzeum, ha saját anyagra számíthat csak a turistaszegzonban? Játsszik vele. Ami a muzeológiában majdnem egyet jelent az alvással. Illetve mégsem, mondom én, csavarogva két európai nagyváros tárlatai között, és ámulva a kurátori lélekjelenlét sok pénzt spóroló okossága láttán. Hogy a Covid-élmény, vagy a háborús helyzet, vagy a zöld-szemponatok, vagy az infláció, vagy mind együtt, okozta a változást, nem tudni. Szabad szemmel viszont már látszik, hogy csökkenőben a műtárgy-utaztatások nagyvonalú gyakorlata, nem beszélve a hiperköltséges blockbuster kiállítások szenzációra számító esetszámáról. (Noha kereslet lenne rá. Tavaly Firenzében a Donatello-, idén Amszterdamban a Vermeer-kiállításra művészet volt jegyet kapni, nemhogy láthatásukban elmélyedni. A jelenség háttéréről professzionálisan szól a *MúzeumCafé* legutóbbi, *Mobilitás* című kötete. Amikor drágul a fagyalt, csökken a fagyaltalozók száma és összemegy a gombóc – ez már a magam szezonális metaforája.)

Marad tehát a játékosan alvó szél, az online, és persze marad a szakmai furfang. Meg persze divatos és trendi, szexi és cool eszmék, amelyek mind alkalmasak a raktári tartalék revitalizálására. A nyárra való tekintettel ebből választottam kettőt. Tavaly ilyentájt az „uralkodó eszme” a *me too* és a *gender* körül keringett. Mára mintha kifulladásban volna, alig

hordja valaki. Ma új aktualitás tölti föl energiával a meglévő készletet. Nem is tanulság nélkül, nem is rosszul, csak másképpen teszi a dolgát.

Egy. Koppenhága. Barokk. A Szépművészeti Galéria homlokzatán óriás molinón gyönyörű holland festmény reprodukciója – a valódi kép a plakátnál persze még szebb –, Karel Du Jardin *Szappanbuborékot fúvó gyermeke*. Több mint reklám. Inkább korfestő emblémának vélem. Aranyhajjal keretezett kecses tartású fejével, vidám, okos szemével, könnyű mosolyával úgy tesz, mintha a lába szilárd talajt fogna, és táncos alakját a gravitációhoz igazítaná, pedig egész testével veszélyes vizek fölött lebegve maga a megvalósult lehetetlen. Mozog körülötte az egész világ: az égen balról jobbra iramló sötét fellegek, a szél tovasodorja az áttetsző gömböket, a hullámok pedig vadak és öntörvényűek: az esendőknek halált ígér, a merészeknek olyan gyöngyöket és korallkincseket, amelyek a habokon ringó Jakab-kagylóból buggyannak elő egy buborékhoz hasonlatos kristálygolyóval együtt. Ezen egyensúlyoz a szépséges vanitasallegória – hogy a nézőt végképp zavarba ejtse. Mi tömör és mi illékony, mi lehetséges, és mi a képzelet műve? „A szellem nem elégszik meg az igazsággal, mint az ítélőerő – hivatkozik a festménnyel egykorú spanyol író, Baltasar Gracián traktátusára a remek katalógus –, hanem szépségre is vágyik. Kevés volna a művészet számára, ha csak a szilárdságot valósítaná meg, s nem ügyelne az ékességre.”

Karel Du Jardin Rómát megjárt németalföldi festő nem „akkora”, mint példaképe, a bolognai Guido Reni (akitől a tárlaton egyébként nincs mű), pláne nem hasonlít közös ideáljukra, a francia Nicolas Poussinre (akitől van ugyan, de egy kevésbé fontos kép). Mint ahogy a nagy barokk mesterek közül van, akit megszerzett az ambiciózus újkor eleji dán monarchia (egy-két „futottak még” Rubenst, néhány látványos Salvator Rosát, egy méltó Frans Halsot, Descartes párizsi portréjának kis változatát, és Rembrandttól az *Éjjeli őrjárat* egyik szereplőjének „külön-fejét”, amelynek kvalitása miatt egyedül is érdemes megnézni a múzeumot.) Sok nagyágyút pedig nem szerzett meg az akkori hatalom: nincs például Velázquezük és Vermeerük, Murillójuk és Jan Steenjük, Caravaggio „helyén” pedig tátongó úr figyelmeztet a seicento legnagyobb hatású mesterére.

De úr még sincs. Ez a mustra ugyanis nem a Nagy Figurák begyűjtését tűzte ki célul – bár azoktól sem zárkózott el –, hanem „kromatikus rendbe rakva a számokat”, kísérletet tett az Egész – akkor még Európa-központú, bár egyre táguló – Világ arányainak valódi ábrázolására. Bár a történelemtudomány már jó ideje tartózkodik a nagy narratívák ábrázolásától, mintha itt északon és művészettörténeti köntösben feltámadt volna az Annales Iskola intelligens szemlélete. Ragaszkodni a részletekhez, megfigyelni a fönt ülők és az alatt állók dolgait, szétválasztani a hitbéli, a szellemi és az anyagi teljesítményeket. Ez a dán interpretáció nem arról szól, amit mifelénk, a németes-olaszos kontinentális középben a múzeumokban és a kiállításokon barokk gyanánt megszoktunk. Azaz

hogy a polgári humanizmus reneszánsz ígéretét a 17. században jól felborogatták a megabirodalmak óriási Trónjai és a vallási türelmetlenség véres Oltárai, továbbá hogy a körlet hirtelen óriási lett, erőszakos, és sok volt benne a fölösleges arany. (Emiatt nálunk a nem szakmai közönség irtózik ettől a stílustól, nehéz is velük tanáremberként megszerettetni a lényegét.)

Itt, ezen a koppenhágai kiállításon az invenciózus kurátorok arra tettek kísérletet, hogy bemutassák: nincs új a nap alatt. A technikai haladás is, a válságélmény is benne már akkor a levegőben. Sőt, az a „barokk levegő” a felvilágosodás bizonyos részecskéit is tartalmazta, azaz olyan „protoillumináció” volt, amely nem kötődött még az ész századához sem. Örök Felvilágosodásként csábítóan hat még a mai nézőre is.

Volt tehát akkoriban is kvázi „médiaforradalom”, de a tudományos festészeti technikák és a hatalom tűrőképességét próbára tevő fizikai kísérletek végül is különösebb hisztériák nélkül tekeredtek rá az ipari haladás manufakturális gépelyére. Senki nem aggódott a „mesterséges intelligencia” miatt, hanem okos mikroszkópokkal, minőségi színezőanyagokkal és bölcs traktátusokkal bővítették a szakmai tudást. (Erről szól Anne Haack Christensen és Troels Filtenborg *Terepek és optikák* című fejezete.)

Volt rosszabb lapjárás is, például a „Klasszikus Európa” zűrzavaros évszázadában, a vallásháborúk és a gyarmatosítások, az önkények és a járványok, a viruló babonák és a szenvedélyes dorbézolások, a „kis jégkorszak” zimankós teleinek és a szapora tűzvészek szerencsétlen nap-

jaiban. Akkor azonban nem csak az ész segített. Ott és akkor a remény és az életöröm, a kíváncsiság és a vállalkozó kedv egymásba kapaszkodott. A *szilárdság* és az *ékesség* kéz a kézben járt. (Nem is tudom másképpen látni a szappanbuborékot fújó fiút, mint a mának szóló megszívlelendő magatartási mintát.) Meg persze az árnyék felett arató fény többi reprezentatív példáit Luca Giordanótól Valentin de Boulogne-ig, Jusepe de Ribérától Gerrit van Honthorstig (az égi és földi realitások címkéjével ellátott mesterektől), vagy Aert van der Neertől Claude Lorrainig, Salomon van Ruysdaeltól François de Noméig (a nordikus és mediterrán tájak kitüntetett festőitől). (Erről szól Mikkel Bogh *Ki a sötétből* című bevezető és az egész kiállítás címadó fejezete.)

De ki lehet-e jutni abból a sötétből, amelyet a nagyszerű Goya-előd, a harmincéves és a hugenotta háborúkat végigrajzoló francia rézmetsző, Jacques Callot hagyott utókorára? (Ez a teljesítmény a kiállításon külön szekciót kapott.) Egy modern kort megszegyenítő véres „híradót” látunk itt, amelyet nézve nem kis feladat eldönteni: vajon az akkori nagyban kivitelezett kézműves akasztgatás volt-e riasztóbb, vagy a mai sorozatgyártott taposóakna, a kerékbe törés, netán a drónrakéta? Egy biztos: megerőszkolás dolgában a technika azóta is változatlan. Rémség felmutatása Callot-nál kecses és vonzó, szebb nem is lehetne. Ez a fránya barokk tudta, hogy ha „színpadra viszi” és a szcenika hatásos kellékeivel szereli fel történeteit, azaz spektakulumként állítja be a szörnyű tapasztalatot, akkor az igazságnak is eleget tesz, az erkölcs sem sérül, ráadásul jól szórakozik a királytól a parasztig mindenki.

Nem pillanatnyi szeszély tehát, hogy a katalógus fő tanulmánya a Festmények Nagy Színháza cím alá sorolta a látványegészt. Ezért uralkodik a termek sorában derengő félsötét, ezért villognak a csúcsdarabok körül spotlámpák, és ezért feszítették ki a falakra végig a helyenként tengerkék, olykor bíbor, néhol pedig skófiomos, rojtos, bársonyos drapériákat. Ezek a hanyagul odavetett redőhullámok mind, együttesen fejezik ki a kurátori szándékot: rémes is a világ, meg gyönyörű is, de az arányok, a mértékek és a játékos egyensúlyok néha csodákat teremtenek. Mint a szimbólumként felmutatott buborékot fújó gyermek, amint képzelet és valóság között-fölött a semmiben képes táncolni.

Kettő. Bécs. A művészet mint színpad. Ha Shakespeare így írt az *Ahogy tetszikben*, hogy „Színház az egész világ, / És színész benne minden férfi és nő: / Fellép és lelép: s mindenkit sok szerep vár” (ford. Szabó Lőrinc), akkor a Ludwig Múzeum állandó anyagának időszaki kiállítása ehhez még hozzáteszi: és kellék benne minden beleltározott műtárgy, amelyet a forgandó koncepció új és még újabb helyzetbe hozhat.

Ez történt. Aki járt már korábban ebben az intézményben, egyszer sem úszta meg a bécsi akcionista csoport (Hermann Nitsch, Rudolf Schwarzkogler, Otto Muehl) véres széanszainak kihúlt nyomait, Andy Warhol parafrázeált plakátfalait vagy Michelangelo Pistoletto trükkös tükreit. De kár is lett volna kihagyni őket meg jó nevű társaikat, mert Közép-Európa egyik legbővebb modern gyűjteményévé vált a bécsi Museumsquartier Ludwig Múzeuma, hála az összevonásoknak, vásárlásoknak, ajándékozásoknak, nem utolsósorban pedig

az aacheni csokoládégyáros egykori kultúrajobbító tevékenységének. Igaz persze, hogy a több mint fél évszázada prosperáló alapítvány időszaki kiállításainak fazonjai – jó ideje már a bécsiek által „borstartónak” becézett Ortner-épületben – a változó ízlésvilággal együtt maguk is változtak. A politikai enyhülés dokumentálásától „a fal” leomlásáig, a mai képzőművészet médiaforradalmának követésétől a befogadói érzékenyítés programjáig volt itt már sok minden. Most a színházon a sor.

Pontosabban minden olyan látványelemen, amely díszletként, jelmezként, egyszer használatos tüneményként e pillanatban még ellent tud állni a tezaurálásra berendezkedett műkereskedelemnek. A két emelet terjedelmű mustra főhelyén egy gigászi Nikon fényképezőgép „szobra” áll (még 1989-ből Michael Schuster objektje), nyilván, hogy mutassa: a tárgyalkotás a gépi sokszorosítás korában még akkor is érvényét vesztesítte, ha a sokszorosítás eszköze akkora, mint egy traktor, és a tárgy annyiba kerül, mint egy kisváros évi költségvetése. Ezek a drága dolgok csak arra jók – így a kiállítás – hogy turistaforgalmat generáljanak, sznob témákká szelődüljenek és folyamatosan kimenjenek a divatból. Legalábbis ezt fejezi ki Thomas Struth bamba publikuma, amint megaméretű színes fotográfiáján egy firenzei kult-művet (nyilván a Dávidot) méregeti. Vagy arra, hogy a „művelt középosztály” önértékelése felragyogjon, amint Anna Artaker *Person alphabet* fénykép-ikonosztázán aláírás nélkül is fel tudja ismerni celebjeit Meret Oppenheimtől Egon Schieléig, Frida Kahlótól Albert Einsteinig. (Végül is de jó, ha az ember járt rendes iskolába.)

Ennyit a befogadó közegről. De mi lett szegény művészből, aki ebben a milióban teszi a dolgát? Egyrészt prototípus-dizájnert, mint ezt Ashley Hans Scheirl festményén látható, ahol egy Kupka-mintába öltözött manöken hordja a híres cseh-amerikai művész absztrakt kompozícióját, másrészt identitását elvesztő bohóccá válik, mint ezt Maria Lassnig szatirikus klipjében megfigyelhető. Persze a nemrég meghalt jelentős osztrák művész ön-karaktergyilkosság témában nem versenyezhet azzal az amerikai Cindy Shermanel (itt van bőven ő is), akinek lefotografált arcmásai anynyi rekvizitet hordoznak, hogy azokkal lejátszható az egész történelem női változata. Úgy is, mint a „nőember tragédiája”.

A művészet mint színpad – ez tehát a bécsi kiállítás címe, látványa, „ikonográfiája”. Végül is erről szolt a rokon dramaturgiával szerkesztett koppenhágai tárlat. De micsoda különbség! A dán néplelket a közhelyek világában a *hygge* szóval szokták jellemezni, ami magyarul körülbelül boldogságot, melegséget, barátságosságot jelent. Az ő barokk-interpretációjukon ez az életérzés még akkor is átüt, ha a téma egy zord világról mesél. Az osztrákoknak is van egy rokon fogalmuk: ez a *heimlich*. Igen ám, de az ő színházuk a mában játszódik, így kénytelenek a szóhoz egy fosztóképzőt biggyeszteni.

Így lett az ő színházuk *unheimlich*.

Baroque – Out of Darkness, 17th century Art in the SMK Collection, Copenhagen, 2023. május 27. – november 6. Főkurátor: Eva de la Fuente Pedersen

Kunst als Bühne, Museum moderner Kunst Stiftung Ludwig Wien, 2023. március 15. – 2024. január 14. Kurátor: Rainer Fuchs

Cirkusz maximusz

Ha nem csal az emlékezetem, ez volt életemben az első augusztus 20-i túzijáték, amelyet végignéztem. No, nem azért, mert világeletemben esküdt ellenfele voltam az efféle cirkuszi látványosságnak, hanem mert az első tíz perc után minden alkalommal elviselhetetlenül unalmasnak találtam, nemhogy televízió keresztül, de élőben is. Most is csak munkaköri kötelességként szántam rá magam a harmincperces csillagözön és a nyomában járó háborús durrogás végigkísérésére.

Persze ha eszembe jut, hogy a hatvanas-hetvenes években még fekete-fehér televízió követte nyomon a nagyérdemű a színes káprázatot, akkor azt kell mondanom, hogy ahhoz képest a mostani szín-, fény- és hangorgia valóságos élményfürdő lehetett a néző számára. De tény, hogy fekete-fehérben is az egész ország a képernyőhöz ragadva figyelte a villódzó, követhetetlen útvonalon mozgó fehér pöttyöket, pedig a látvány attól sem lett élvezhetőbb, hogy a jobb módúak színes celofánt rögzítettek a képernyő elé. Ma pedig, immár színes-szagos sztereóban, ugyancsak milliók nézték élőben vagy ültek a képernyő előtt, hogy lélegzetvisszafojtva csodálják a levegőben szemkápráztatóan csillogó, majd semmivé foszló fény- és pénzözönt.

Augusztus 20., ez az évszázadok során számtalan színeváltozáson átment ünnep, az elmúlt kétszáz évben egyértelműen a politika „méhlegelője” lett. Minden korszak megpróbálta a saját képére formálni, át- és újraértelmezni.

Az első Szent István-napot 1090-ben, István király szentté avatása után néhány évvel tartották meg, majd Mária Terézia nyilvánította nemzeti ünneppé ezt a napot. Ettől kezdve állami és vallási ünnepként is megemlékeztek István király szentté avatásáról és az államalapításról, ám az 1849-es szabadságharc bukása után a Habsburg-ház betiltotta az ünnepet, és hivatalosan csak a kiegyezés utáni években rehabilitálták. Ekkor vetődött fel először az ötlet, hogy augusztus 20. a nemzeti egység és összetartozás ünnepe legyen, ám ezt az összes itt élő nemzetiségi és vallási kisebbség ellenezte. Miután azonban a magyar parlament ügdyöntött, hogy ne március 15., hanem augusztus 20. legyen a nemzeti összetartozás ünnepe, Ferenc József munkaszüneti nappá nyilvánította. Az ünneplés azonban soha nem volt felhőtlen, mivel az itt élő kisebbségek rendre kinyilvánították tiltakozásukat a katolikus ünnep össznemzeti értelmezése ellen, és az ünnepek rendre botrányba fulladtak.

Augusztus 20. első igaz fénykorát a Horthy-korszak idején élte, az államalapításról és a keresztény államiságról való megemlékezés remek fundamentumot adott a magyar felsőbbrendűség és az egyre erősödő revizionista törekvésekhez. Az ünnep állami és egyházi tartalma teljesen összemosódott, a nacionalista, revansista politika megpróbálta politikailag a maximumot kihozni az eseményből. Ekkor „csapták hozzá” a Szent Jobb-körmenetet Imre király

halálára emlékezve, és a harmincas években lett az ünnep elválaszthatatlan része a dunai hajós karnevál és a tűzijáték is. Ezek azonban akkoriban, kizárólag a fővárosban élő kiváltságosak szórakozásai voltak.

Az államszocialista rendszer aztán se kiköpni, se lenyelni nem tudta augusztus 20-át, hiszen sem annak össznemzeti, sem vallásos jellege nem volt ínyére, de teljesen eltörölni sem merték. Ezért aztán megpróbálták újraértelmezni. 1948 után az „új kenyér”, majd az 1949-es, rákosista alkotmány elfogadása után az Alkotmány ünnepe lett. A „nesze semmi, fogd meg jól”, tipikus esete lett, amit senki nem érzett igazán a magáénak. 1989-ig augusztus 20. mindvégig afféle nyögvenyelős ünnep volt, a többség számára a tűzijátékot és a légi parádét jelentette.

Ebből az évezedes katyvaszból próbálja immár 13 éve összegyúrni az Orbán-rendszer a számára leghasznosabbnak tűnő politikai egyveleget, rengeteg pénzből, kevés ízléssel és teljesen zavaros tartalommal. A vezérmotívumot a Horthy-korszak eszmei mondanivalója adja, de a politikai hasznosság szempontjait szem előtt tartva bőven visszaköszönek a rákosista, kádárista motívumok is. Ezt a zavaros, ostoba, üres csillogást próbálta közvetíteni a Magyar Televízió az ünnep estéjén. Amiben persze immár hatalmas rutinja van a kormánypropagandára szakosodott állami intézménynek.

Elismerem, tűzijátékot közvetíteni akkor sem lehet könnyű feladat, ha az nincs megtöltve politikai üzenetekkel. Hiszen a tűzvarázslat eredetileg sem szól másról, csak a szemfényvesztésről. Önmagában ez persze nem lenne baj, hiszen egy évben egyszer

jár ilyen a népnek. A baj ott kezdődik, ha a szemfényvesztésnek megpróbálnak értelmet adni. Abból kerekedik ki az a teljes gondolati, érzelmi káosz, ami évek óta jellemzi a legnagyobbak szánt nemzeti ünnepünkről való állami megemlékezést. Idén a csúcs a tűzijáték elején megjelenő félhold volt, amivel nyilvánvalóan a vendégségbe érkező török diktátornak akart imponálni magyarországi kollégája, de az ív, amely fél óra alatt elvezetett a török félholdtól az égboltra vetülő hatalmas keresztig, finoman szólva is nehezen értelmezhető volt.

És mivel a közönség ingerküszöbe egyre magasabbra szökik, exponenciálisan növekszik a kápráztatás módja és ára is. Aminek a végeredménye az, hogy fél óra alatt eldurrogtattak 12 milliárd forintot, és az egész ünnepség a jó ízlés és a mértéktartás hiányáról, a magamutogató kivagyiságról szólt. A tűzijáték és a fényjáték kioltotta egymást, az állandó villódzás teljesen értelmetlenné és élvezhetetlenné tette az egészet. A néző csak rémülten kapkodta a fejét a matyó mintákban és piros-fehér-zöldben úszó Parlament és a Duna fölött szikrázó tűzcsodák között, és mindig úgy érezte, hogy éppen ott történik valami fontos, ahová nem nézett. Az öblösen ömlengő szöveg és a közhelyes, eklektikus zenei aláfestés remekül kiegészítette az égbolton és a Parlament falán látható giccsparádét.

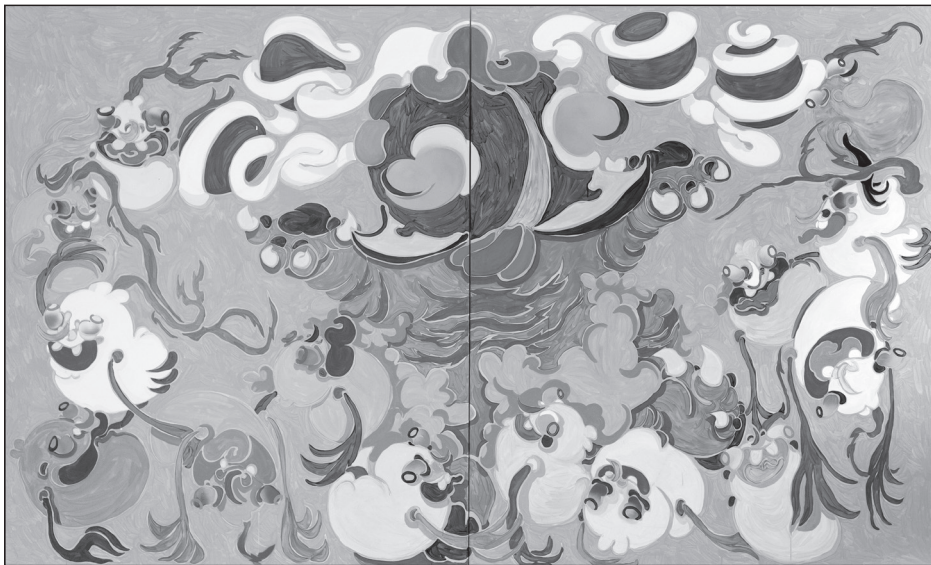
A televíziós közvetítés nem is próbálkozott mással, mint ezeknek a motívumoknak a stilizálásával. A riporterek nagyjából kétpercenként belekiabálták az éterbe, hogy ez Európa legnagyobb tűzijátéka, ami persze merő baromság, hiszen senki nem tudja, hogy miben mérik a tűzijátékok nagyságát. Időben? Pénzben? Az

egy perc alatt kilőtt csillagsodák számában? Ember nem tudja megmondani, hogy melyik volt Európa legnagyobb tűzijátéka, mert ilyen nincs. A közvetítésnek mégis ez volt a fő üzenete. Hogy már megint valamiben mi vagyunk a legnagyobbak. Valamiben, ami nincs. Persze nem meglepő, hogy a giccses, zűrzavaros látvány- és zajorgiát, ami a szemünk elé tárult, még az állami televízió hazugságokon és semmitmondáson szocializálódott munkatársai sem tudták tartalommal megtölteni. „Európa legnagyobb tűzijátéka”, Európa legnagyobb atlétikai stadionja, a legdrágább atlétikai világbajnokság. Már csak Mészáros legnagyobb jachtja hiányzott a Dunáról.

És közben egymást követték a kínosabbnál kínosabb vidéki bejelentkezések, amelyekben a tudósítók értelemszerűen csak olyasmiket tudtak mondani, hogy „már gyülekezik a tömeg”, „mindjárt kezdődik az ünnepség”, „már megérkeztek a notabilitá-

sok”, ám a különbség, amely a budapesti és a vidéki ünnepek helyszínei között megmutatkozott, a lepusztult terek, a lézengő emberek és a fényárban úszó Duna-part között a néző elé tárult, szívszorító volt. Az egyetlen megmosolyogtató perce ennek a félórának az volt, amikor a Keszthelyről bejelentkező riporter azt mondta: „Igen, itt is megy a tűzijáték, még sétahajó is indult ebből az alkalomból azoknak, akiknek nincsen saját hajója!” (Szebben, magyarabbul: hajójuk – *a szerk.*)

És ezután következett az immár elmaradhatatlan hab az állami televízió ünnepi tortájáról, Koltay Gábor *Honfoglalás* című filmje, amelyet nyugodtan nevezhetünk a magyar filmgyártás közel évszázados története egyik mélypontjának. Ebből kerekén tíz percet tudtam megnézni, miközben ábrándosan arra gondoltam, hogy enél azért a Kádár-korszak által a tűzijáték utánra időzített Táncdalfesztivál döntője ezerszer élvezetesebb volt.

Makai Mira: The Idol of Greed